

ИЗ П О В Е Д И
Златко Енев

ЕКСТАЗ

Златко Енев

Изповеди

ЕКСТАЗ

Берлин, 2016

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценза „Криейтив Комънс — Признание — Некомерсиално — Без производни“ версия 2.5 (CC-BY-NC-ND version 2.5).

Съдържание

Така както само ние знаем	6
Емигрантска история.	9
Магията, наречена „простота“	26
Изповеди на един разкаян геймър	32
За онзи Том, който всъщност се казва Хък	43
За сухото, суровото и пламъка, който не прави разлика помежду им	46
За Санчо, свободата и зидовете вътре в нас	54
За непосилната лекота на омразата	57
За диалектиката на диалектите	63
За самите нас.	69
За камъка, който пронизва – или защо плаче акулата . . .	76
За лабиринтите на душата.	79
На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 1.	85
На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 2.	90
На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 3.	95
За смисъла	102
За времето и начините, по които го преживяваме	110
Кои мислим, че сме ние?	117
Писмо от по средата на нощта	127

За искането	136
Елитният човек	142
Бай Ганьо – бащата на всички ни.....	149
На прощаване.....	158
Отворено писмо до Милена Фучеджиева.....	165
Моята произнесена реч пред студентите, окупиращи българските университети.....	170
За нимфурбацията и човешката борба за (себе)избавление	177
За остаряването.....	187
Провалът – (още един) начин на употреба	196

Така както само ние знаем ...

Баща ми – моят любим българин, почина преди няколко месеца, изправен. По този начин той даде на синовете си последния – и може би най-важен – , пример в живота си, но не това е, за което искам да говоря тук. Бай Митко Енев умря, докато се опитваше да изкачи стъпалата, на края на които го очакваше линейката, обещаваща спасение или поне надежда срещу примката на инфаркта, която, както сигурно разбирате, вече беше го оплела съдбоносно. Той не успя да се изкачи, но преди това отказа помощта на санитарите и съседите, които настояваха да положат нелекото му тяло в носилка. Надявам се да ми простите горделивите думи, но аз виждам в това един прекрасен акт на свободна воля, едно истинско българско дебелоглавие, предпочитащо сто пъти да покаже среден пръст на смъртта, отколкото да се унижи и да наведе глава пред неизбежното. И навярно тук някъде се крие зародишът на онова, което ми позволява да живея в Германия без да се чувствам притеснен всеки път, когато трябва да поясня, че съм българин. „Бъди какъвто щеш, но продължавай да го правиш до края“ – нещо такова се върти из главата ми когато мисля за смъртта на баща си. Това, както и надеждата, че децата ми, ако и да не говорят български, все пак носят в себе си нещичко от дебелоглавието на своя дядо. И от неговата широка душа, която непрестанно настояваше да гледа през пръсти на житейските проблеми. Цял живот.

От друга страна, в момента семейството ми е доста заето с една друга, предизвестена смърт. Дядото на жена ми – сух и корав като чироз немец от балтийските покрайнини на Германия – лежи на смъртен одър, заобиколен от грижите и вниманието на изпълнени с любов и уважение роднини. Лека му постеля, добрият Ервин е заслужил всичко, което получава. Преминал е през всички кръгове на военния ад – на източния фронт, между другото, после през командните времена на немския социализъм, отгледал е четири деца, а до преди няколко месеца даже все още гаврътваше и по половинка шнапс седмично, промивайки го с някоя и друга бира. Казвам това само за да поясня, че уважавам този човек не на шега – хора като него, издръжливи и неподатливи на времето като букви талпи, са направили така, че Германия и нейните жители са се превърнали в мит за българите (е, най-вече за онези, които не ги познават достатъчно, но това вече е друга тема).

Повтарям – аз много уважавам дядо Ервин. Казвам го и бързам да добавя, че нещо вътре в мен се противи и не може да приеме без резерви начина, по който той умира. Питам се дали зад тези думи не се крие само присъщата на младостта надменност, ако и вече да не се смятам за чак толкова млад. Не знам, разбира се, но все пак намирам тази смърт някак прекалено разумна и безпристрастна, прекалено немска, нека си изплюя камъчето. Дългото занимаване с философски текстове ме е научило да разбирам, че приемането на смъртта може би е едно от основните достижения на цивилизацията ни – но атавистичните ми български инстинкти се противят на тази чужда мъдрост и ме карат да изтръпвам колчем се опитам да си представя реалността на това бавно прощаване. Да лежиш непрестанно върху специалния матрак, платен чрез скъпа застраховка, да усещаш как последните искрици живот изтичат от тялото ти заедно с топлата струйка между краката, как страхът бавно, но сигурно те превръща от човек в животно ... бр-р-р, опазил ме господ от мъдростта на едно

такова приемане! „Ужасът, ужасът“, шепнат побелелите устни на полковник Куртц в „Апокалипсис сега“ – и това е единствената картина, която се мерзелее пред очите ми когато мисля за смъртта в нейния цивилизован вариант ...

Созопол, август 2003

Емигрантска история

Здравейте приятели¹,

Започвам тук едно начинание, което ми се вижда малко спорно, но пък, от друга страна, защо ли не? През нощта ме преследваха маса не съвсем ясни сънища, в които се бяха смесили стари и нови спомени, та на сутринта единственото ясно нещо беше, че ми се иска да пиша – и то дълго, не само няколко реда. Признавам, страхувам се, че може да ви се видя малко прекалено „пишещ“, но ще го купя тоя риск, пък каквото ще да става.

И тъй, ще ми се тук да ви разкажа с малко повече подробности какво се случи с мен от 1986 година насам. Някои от случките са повече, други – по-малко интересни, но общо взето, какво да си кривя душата, историята ми се вижда не безинтересна. Иначе щях ли да я описвам? Дано и на вас така да ви се стори, а пък ако не – ще ме прощавате. „Всекиму собствени-те говна най-добре миришат“ беше казал Еразъм Ротердамски и аз, види, се не правя изключение от правилото.

Ще започна с това, че при комисията по разпределението на края на следването аз имах глупостта да се подчиня и си поема юздата без да мърморя (Емилия Ангелова, по-умна от мен, просто каза, че не иска да бъде разпределена – и го-

1 Текстът, който следва по-долу, първоначално се появи като писмо до група стари приятели, с които авторът кореспондира чрез интернет.

тово). Аз обаче само смотолех, че искам, ако е възможно, да бъда поне не „чак“ в Преслав. Смилиха се хората, изпратиха ме в Шумен.

Попаднах значи като учител по философия в тамошния икономически техникум. Голям град, кой като мен. При това, като във всеки икономически техникум – почти само ученици, аз на 25 години ... Работата е ясна, нали? В началото всичко ми се виждаше приемливо.

Скоро обаче животецът шуменски ме захапа без шегички, директорът ме подгони да ми проверява подготвеността, учениците от прозевки ще им се изкълчат челюстите, учителките си говорят за покупки в местния ЦУМ, аз се мъча да чета Фокнър в междучасията, а те ми се смеят зад гърба ... На всичко отгоре започнаха да ми се качват килограмите ... Уплаших се значи не на шега – и за пръв път през живота ми мисълта за това да напусна България (по онова време това се наричаше „да избягам“) започна да ме занимава сериозно.

Хубаво, ама те нещата ако ставаха така лесно ... Само след седмица-две всичките ми надежди се съсредоточиха в кандидатския изпит за аспирантура – и то до такава степен, че, противно на здравия разум, направо се вманичих. Започнах да се подготвям отдалеч, много по-съвестно и старателно, отколкото съм го правил когато и да било през следването. Хем шега ли е – от този изпит, види се, зависеше всичко (и досега съм уверен, че беше така).

Малко преди изпита си взех отпуска, отидох обратно в София (охуген!) и продължих да работя като луд. Ентусиазмът ми обаче спадна доста когато разбрах, че основният ми конкурент е Стилиян Йотов. Какво да си кривя душата – всички познаваме Стилиян – реших, че шансовете ми са доста ниски. Пък и, види се, не съм бил само аз на това мнение. Може и да си въобразявам, но и досега си спомням за съчувствието в очите на Иван Колев, когато му разправях каква е ситуацията ...

Отидох значи на изпит без особени надежди, но затова пък решен да стискам зъби и бухам колкото мога (е, между-временно бях се опитал да си отворя запасна вратичка и бях се кандидатира за асистентско място в Минно-геоложкия институт – сигурно можете да си представите с какво удоволствие бих работил върху философските аспекти на родопските камъни ...) Писменият изпит премина спокойно, на следващия ден се зададе устният. Чувствайки, че няма какво да губя, аз най-неочаквано успях да се представя доста хладнокръвно (спомням си, някъде по средата на изпита пуснах някаква шега, на която даже и Аристотел Гаврилов се смя). Сигурно това, а не някаква „философска ерудиция“ ми е помогнало. В края на краищата си разменихме оценките по двата изпита и се оказахме наравно (междувременно беше станало ясно, че, каквото и да стане, никой от двамата ни няма да отпадне, защото страховитият бате Стефан най-неочаквано се беше отказал от кандидатстването в секцията по марксизъм, та се отвори още едно място).

Останалото измина като насън. Изпитите излязоха без победител (и слава богу, защото и на Стилиян сигурно му е парело под задника по онова време). Окончателното решение биде взето то самият акад. Николай Ирибаджаков – и, ей ме на, оказах се отново в старата Алма Матер, която междувременно ми се виждаше по-мила от родния дом.

Започнах да живея живота на аспирант по социалистическо време – ще рече, шапка на тояга, прави каквото си щеш, никой не те закача, само трябва редовно да се появяваш на сбирките на катедрата. Хубаво, ама дупе-шило, не ми се седи без работа, четох-четох докато ми окапаха очите, но все ми е скучно и това си е. Разгеле, започна господин Горбачов по едно време да тресе устоите, та не щеш ли и на мен ми се прииска да ставам активен. Захванах и аз да се вра между шамарите, направих в университета една кинопрограма, в която между безвредните филми промъкнах и доста такива,

дето раздаваха наляво и надясно плесници на милото ни тогавашно време. Работата вървя известно време с не лош успех (звучи невероятно, но години по-късно на улицата в Берлин ме спря нашенец, който тогава следвал в Художествената академия, та ми запомнил лицето от тия сбирки в 65-та аудитория). После обаче реалността се обади и нещата започнаха да куцукат. Първо ми се развали всичката техника, пропаднаха прожекции, народът взе да ме освирква, да си иска парите обратно, аз пък се присвивам като бито куче и не знам какво да кажа ... Абе, какво да ви разправам, то само това да беше. По едно време нали се напънаха и нашите професори да критикуват нещо бай Тошо, та ги изпоизволниха всичките за две бройки – и наш Златко, жълто му около човката, пуща (на следващия ден) един плакат, в който хвали „гражданското неподчинение“ на някой си Уди Алън, щото видите ли, на американеца не му пукало от нищо. Хубаво, ама Америка – далеко, а Уди Алън – високо, привикаха ме значи на следващия ден при бай Минчо Семов, който по онова време беше май нещо ректор. Бай ти Минчо отдалеч на сяра мирише, запенил се, горкият, като див бик – аха-аха да ме промуши с поглед. „Абе, диване с диване, ти хабер имаш ли каква попара си надробил, да те питам аз тебе?“ Аз мигам, мигам като мишле в трици, душата ми свита колкото едно жълъдче, ама нали няма накъде – барам се невинен и му разправам някакви глупости за това че, видите ли, „гражданското неподчинение“ на ония времена (сталинските) било наше ежедневие, че те самите на млади години за него се били борили и не знам какво още ... Той ме гледа, гледа, горкият и май-май не може много ясно да разбере дали на сериозно говоря или нещо го подбъзиквам. Ама аз давам ли се? Отвътре – лед, отвън – пламък. Бърборих като кречетало към двацет минути докато накрая бай Минчо не издържа и ме изхвърли навън. Хеле, с това ми се размина. Оттук нататък: парено дупе – дебели гащи носи. Присвих си аз главицата и само дебна мегдан да

скокна, та пушека ми да се не види (започнах значи да търся колай да бягам за Америката). То аз сметката хубаво съм си я направил, ама кръчмаря нещо хич го няма – драпах, драпах, значи ... Е не става и не става. Бре, взех да се отчайвам. Мина една година, започна да се търкаля втора, че и трета. Бухам аз, блъскам, ама взорът, горкият, отникъде надежда не види, сърбам си значи нашенската попара и живея със сънища, от които възглавницата ми сутрин – мокра. Не стига това, ами по едно време и ченгетата ме привикаха, че нещо много съм бил наобикалял американското посолство, а това, знае се, хич не е полезно за здравето ... Майка плаче, нали разбирате!

Междувременно настана време да се пише дисертация. Аз – като пате в кълчища. Каква ти дисертация бе, бацьо, пуснете ме само по живо, по здраво, пък аз ви не ща ни жилото, ни меда! Ама стиска ли ми? Налягам си аз парцалите, подсмърчам тихичко, псувам на майка когато съм сигурен, че няма кой да ме чуе – и пиша(м). Писах, писах – хеле насъбрах най-последно към сто и петдесет страници и, мечка страх, мен не страх, отивам при Николай Ирибаджаков. Сега, за тоя човек лоша дума не мога да кажа, мъчеше се човекът по съвест и право да живее, това не мога да отрека. Но моите писания нещо хич не му харесаха (пък и с право, щото мазано дупе с тикви на кого ли му харесва?). Опита се той да ме вкара в правия път, ама на мен от много гърчене вече пред очите ми беше причерняло, не издържах значи и му казах, че работата си не променям, пък ако ще турско да стане. Ядоса се бай ти Николай, изхвърли ме от канцеларията, но не щеш ли – след една-две седмици ме привика секретарката му и ми казва, че шефът ме викал. Аз отивам, ама краката ми треперят. Ей сега, викам си, ми отрязаха главата като на младо яре. Влизам вътре – бай ти Николай ухилен до уши, та даже и кафе ми предлага. Абе, викам си, какво ме тормозиш, човеко, режи направо, та по-малко да боли. А той – не. Продължава да се смее и нещо си разправя, ама аз чувам ли го? Чак когато каза: „аз си имам мой прин-

цип – да не заставам на пътя на младите“, изведнъж сърцето ми подскочи и току взе да се напъва да излиза през гърлото. Виж, к’во, мойто момче, вика, виждам, че си инат, добре тогава. Ходи и си троши главата. Това дете си го написал при мен няма да мине, но ако искаш – намери си друг научен ръководител, пък прави каквото щеш. Аз само ръка дето не му целунах! Бре радост, бре чудо! Една неделя не можах на задника си да седна, хеле накрая се разбрах с Асен Давидов да направим кирийката набързо и тихо, както си му е редът.

Хубаво, но и тука съвсем без проблеми не мина. На вътрешната защита Стефан Попов (един друг човек, за когото нищо лошо не мога да кажа) не издържа, та ми направи „дисертацията“ на бъзе и коприва. А аз, вместо да се защитавам, взех та изтърсих „Абе какво се бараме много важни, на всички ни е ясно, че това тука е само театър“ (види се, бяха започнали вече полека-лека да ми изпушват нервите, та и всякакво уважение към самия себе си и околните бях изгубил). Иди речи, че човекът можел да живее и без смисъл. Е не става и това си е! Няма ли го смисъла – няма го и живота, кой каквото ще да ми разправя. Разнищава се човекът отвътре като стара черга, отънява му канавата и току-виж започнали да му изпадат чарковете един след друг, ако и отвън да си изглежда жив и здрав. Ей това научих от моята дисертация и – да не чува дяволът – втори път на такова хоро се не хващам. Не ща да върша безсмислени работи, пък ако ще и тротоарите да мия! Но, хайде стига толкова за това, че нещо киселини започват да ми се надигат ...

Защитих значи дисертацията (смилиха се хората, напънаха се да забравят цинизма ми). Ами сега? Накъде, Златко? Душата напират, ще ѝ се нещо да лети, ама крилцата слаби, пък и мястото тесничко – не става и не става. Бре насам, бре натам – отникъде нищо. Сънувам аз Америка, ама то със сънища ако ставаше, досега отдавна да съм опознал половината жени на тоя свят, та и в библейския смисъл ... Та не става значи. Реших аз тогава да плюя на всички мерки за сигурност и

да скачам в празното. Имаше по онова време една-единствена екскурзия до Америка, не знам дали си спомняте. Рекламираха я по телевизията под името „До Чикаго и назад“. Е, викам си – тука ще е решението. Давай, Златко, че времето тече!

Тука му е мястото да се върна с около година и нещо назад, до времето, в което се запознах с Дорейн Вестфал. Де да съм знаел аз по онова време, че ангелът-пазител и най-въшливите овчици не забравя и си знае работата ... Напъвам значи с всички сили накъм Америка, сънувам и се мъча да заменя живота със сънища ... А то късметът вече ми чукал на вратата – кажи речи, очите ми да извади, ама кой ти вижда? Среднахме се ние в университета през 88-ма, залюбихме се, значи, но аз отказвам нещо да взема нещата на сериозно, щото нали за Америка съм се засилил, не ща да лъжа момичето и все не рача да си отворям душата. (А тя, милата, после ми каза, че само дума да съм споменел, щяла да ме последва в Америка – ама кой да знае). Е, за щастие не ми се наложи да лъжа много дълго защото тя и без това скоро трябваше да се прибира обратно в нейния си източногермански зандан ... Заредиха се значи писма, отначало много топли, после по-малко, а накрая май и доста отчаяни, защото не можех вече да се удържам и комай си търсех някого, пред когото да се изложя (бай Илия Тасев не умира!), а пък то точно пред нея не можеше, защото нали не смея нищо да кажа ... Докато се стигна до момента, който с единствен удар промени всичко – и то против волята ми, както винаги е ставало в живота ми при важни обстоятелства.

Залюбих се аз по едно време с една друга госпожица, дето беше с десет години по-голяма, че и две дечица си имаше. То любенето хубаво, но по едно време реших, че ми стига толкова – и си събрах багажа. Ще речеш – голяма работа, такива неща непрекъснато се случват. Да, ама в тоя случай като във фокус се събраха всичките ми болезки и – за добро ли, за зло ли – целият ми грижливо подреждан свят се срина като по-словичната къщичка от карти.

Работата е там, че си напуснах човека в момент, в който обикновено такива неща са недопустими. Тя беше тежко болна (ухапал я беше кърлеж, та беше получила малко познатата по онова време Lime disease). Слава богу, успя навреме да забележи причината, та се излекува, но в оня момент нещата изглеждаха доста трагично, та моето дезертърство изведнъж получи (поне за мен) един неподозирано разтърсващ драматичен аспект. Представете си само – от години насам се мъча да скрия от себе си, че се занимавам с нещо напълно безсмислено, със зъби и нокти драпам, за да запазя поне малко самоуважение, ей тъй, колкото да не ми се ще всяка сутрин да плюя в огледалото когато си мия зъбите ... и сега това на всичко отгоре. Та, след като бидох изхвърлен като мръсно коте от въпросната госпожица, аз изведнъж се оказах в празното. Ей тъй, за броени минути. Нападнаха ме напълно неконтролируеми спазми, нещата започнаха да придобиват клинични измерения ... Аврам, горкият, напразно се опитваше да ми каже нещо човешко (в първия пристъп на отчаяние се опитах да му се обеса на врата). Къде ти? Депресиите се лекуват бавно и трудно – да пази господ от такива неща.

Е, все пак извадих късмет. Тогавашните ми хазяи – чичо Сашо (лека му пръст, много добър човек беше) и леля Мария, които нямаха собствени деца, отдавна вече ме бяха приели като собствен син, та с помощта на тяхното ангелско търпение и поддръжка лека-полека започнах да се измъквам от трапа ... Едва след дълги месеци, разбира се, но все пак започнах.

Накрая събрах смелост накратко да опиша състоянието си и пред Дорейн. По онова време, заровен дълбоко в балканското си възпитание, смятах за недопустимо да показвам слабост, особено пък пред жени ... Написах значи аз на две на три едно писмо, ама то в него – само намеци, защото нали трябва да сме силни и прочие. Не смея да се разголя, срам ме е, защото така са ме учили, де да знам аз, че на други места такова разголване не се смятало за срамно ... И, представете

си какво почувствах, когато след седмица телефонът в офиса ми иззвъня – и наша Тодорка ми казва от далечното Гедере: „Разбирам, че при тебе нещо не е наред. Искаш ли да дойда до България?“ Е, не можах да издържа. Балкан, не Балкан – потекоха ми сълзите и гласът ми затрепери като върбова пищялка, та даже и не посмях да говоря надълго, за да не разбере, милата, каква треска ме тресе.

Оттук нататък като се завъртя една въртележка – не ти е работа! Надхитри ме ангелът – тоя път чрез обещание за една въображаема специализация в Манчестър, която ме накара за момент да избутам назад мощния American dream. Отидох до Берлин уж за кратко, то пък стената тъкмо беше паднала – там народ – Вавилон! Пъстро, шарено, ум да ти зайде. Отначало прекарвах цели часове в магазините в западен Берлин (не за да купувам – откъде пари?), а просто да се дивя на хилядите финтифлюшки, чието съществуване никога не бях предполагал. После открих библиотеките – пак същата работа. Бре – чудо! Взе да ми поотминава болката, защото Тодорка се грижи за мен като за болен, пък и сред пъстротията човек по-малко го налягат черни мисли. Хеле – съгласих се. Оженихме се на 19 ноември 1990 (на нейния рожден ден – все се шегуваме, че сме го направили, за да пестим пари). Оттук нататък вече стана сериозно.

Тръгнах аз да си търся работа. За философия и дума не щях да чуя щото по онова време само думата като чуех и ми се надигаха червата. Ама момче българче нали с всичко се оправя – развявам аз гордо байрака и гледам да не ми пука. Моят английски малко се поразвали с годините, защото го практикувам само на хартия, но по онова време прасках един американски акцент, та даже и американците за канадец ме вземаха. Тръгвам значи със скъсаните джинси и една ризка дето тогава много шик ми се виждаше, влизам най-нахално в най-големите компютърни магазини – и като отворя оная ми ти уста ... ела, та ме спри. Повечето немци като чуят

американски веднага ги хващат комплексите и им омекват колената, гледат ме хората, че съм голишар пиле, но нали американски приказвам – не се осмеляват да ме изхвърлят на улицата. И даже ме изслушват. А аз през всичките отчаяни аспирантски години междуременно бях се научил да работя с компютър, че даже и да програмирам (суката, видите ли, имала и добри страни). Развявам значи пред очите на немците една дискета, на която се мъдри моята програма за съхраняване на адреси – и им предлагам deal. Тя работата че с бели конци скърпена – то ясно, но откъде съм изваждал онова дебелоочие да им се изтъпня насреща и бърборя – и досега не знам. Хеле, накрая се намериха едни момчета източногерманци, които ме взеха на работа, но без заплата – дадох ми един компютър на разположение, пък колкото си изкарам сам, толкова. (Те току-що бяха отворили магазин и рекламата им беше един чаршаф на прозореца, на който пишеше „Само краденето е по-евтино“). Ей такива времена бяха.

Дотук – добре. Започнах аз да работя с компютъра ден и нощ (пак от скука, защото Дорейн междуременно беше заминала на истинска тримесечна специализация в Лондон, та си нямах другарче). И, не щеш ли, с огромно удивление открих, че съм притежавал някакво талантче за дизайн. Впрочем, не точно за дизайн, защото на ръка две черти на кръст не мога да нарисувам, а по-скоро за абстракция и онагледяване на идеи във формата на знаци – фирмени знаци. Като днес си спомням как направих знака на момчетата от магазина (фирмата се казваше ICS и отдавна вече фалира, но значето си стои тук в моите файлове). Зарадваха се хората, бръкнаха в касата и ми дадох 50 марки.

Бре, радост! Спечелих първите си пари в Германия! Бегом в къщи, грабвам Тодорка (значи са минали повече от три месеца, в които стотинка не съм спечелил, което ще рече, че двамата сме оцелявали с нейната стипендия от 600 марки на месец), и моментално разпиляваме 50-те марки. Купихме си

Jesus Christ Superstar – по онова време все още имаше плочи в магазините, – после по един Дюнер кебап и една кола – и хайде-е-е-е, няма ги парите. Ама сърце да е широко. Окрилен от успеха, тръгвам аз оттук нататък с една папка под мишница да търся клиенти. Отивам при местния обушар, шивач или магазинер, отварям най-нахално папката, а после – устата. Хората ме гледат, примигват, чудят се, ама аз не се давам и им меля брашно на главите докато се съгласят.

Тъй. Започнах да печеля по някоя и друга стотинка, но много скоро стана ясно, че по тоя начин не мога да оцелея. С голям зор изкарвах към 200 марки на месец, пари няма и за сирене, любовта още млада и свежа, ама и тя не може до безкрайност да се износва – реших да си търся нещо друго. Въртя-суча, нищо не ми хрумва, поне нищо, в което да виждам перспектива. Дизайн без образование – от умрял писмо, ще трябва нещо друго да търся. Хеле, реших да се кандидатирам за местното художествено училище (Златко и художество – ама де, де!). Подготвям се аз за изпити, да ме питаш с какъв ум, стяга ме под лъжичката защото хич не мога да повярвам, че ще изскочи изпод тоя камък риба – но няма как, щом сме започнали, ще държим до края, нали затова сме момчета-българчета.

И, както си се мъчех с все сили да се набутам в следващата задънена улица, ангелът-хранител изведнъж пак се намеси. Един ден, тъкмо се връщам от приравнителен изпит по немски (който се изисква за кандидатстването), гледам, в магазина седи и ме чака Герд-Дитрих Шмид – един млад бизнесмен, който по онова време току-що беше основал фирма за преобразование на кадри и си купуваше компютрите от ICS. Моите приятели от магазина междувременно бяха подушили, че доста ми играе ченето и ме използваха като безплатен съветник за клиентите, защото все така ги омайвах, че по нещо си купуваха (в семейството ми доста търговци има, та, види се, не е паднала на празно място семката).

Започваме значи ние двамата да си приказваме и от дума на дума става ясно, че Герд иска да му свърша някаква работа. Той е много предпазлив човек, но накрая все пак изплю камъчето. Получил поръчка от издателството Klett (първото или второто по големина издателство за учебници в Германия) да им прави една тетрадка за експерименти по биология. И, по-неже няма собствени графици, а пък е виждал, че аз с подобни неща се занимавам тук в магазина – дали няма да мога да му свърша работа? Хе, аз такива думи от половин година насам чакам – само дето до тавана не скочих. „Давай бе, Герд, какво се мотаеш? Ако има един колай, да почваме веднага“ – „Ама колко пари ще ми искаш?“ – „Абе, от мене да мине, ще се отървеш с 500 марки“. Тук беше ред на Герд да подскочи до тавана (години по-късно ми призна, че най-евтиното предложение от професионална фирма за дизайн е било по 1500 марки на кола, т. е. към 8000 марки за цялата тетрадка).

Хубаво, но той откъде да знае, че евтиното си струва колкото му е цената? Започнахме ние да работим – тук мажем, там цапаме, тя стана накрая една тетрадка като от трици – баница, да се чудиш да я четеш ли или да се обърнеш с нея отзад. Ама Герд – и той юнак, лесно се не дава, хеле успя да продаде боклука на глупаците от запада. И не само това, ами взехме, та се харесахме и започнахме да работим нови тетрадки. Златко вече – човек с пари, взе да инвестира в новата професия. Накупих аз един го-о-о-лям куп книги по дизайн, чета по нощите, мъча се като грешен дявол и гледам да схвана основите на типографията и книгооформлението, че то без знание далеч няма да стигна, това поне ми е ясно. И, нали схващам бързо – започвам полека-лека да повдигам качеството, а заедно с него – и цената, та накрая Герд се видя натясно и, ще не ще, ме назначи на работа.

У-у-у-ф! Отървах се от робията! Кой като мене, човек с пост, че и в Германия на всичко отгоре. Накиприх се аз с титлата „Шеф на производство“ (нищо, че издателството едва беше ос-

новано и аз бях единственият член на отдела), после взех да избирам и нови хора. А те всичките идват с кетапи и дипломи до тавана, аз съм единственият без образование, но когато работата опре до работа нещо дипломите хич не им помагат и – дали ще ми повярвате – първите години кажи-речи всичко сам съм правил. (Това защото те всички бяха учили по времена, в които още не е имало компютри и аз на практика трябваше да ги уча на АВС-то, което междувременно сам си бях измислил). Страшно трудно беше, защото никой не можеше да помогне и всичките хиляди проблеми с компютрите съм ги решавал на крак и все в отрицателно време, но накрая работата взе, та потръгна. След около година на непрекъснати загуби (защото отначало продуктите не се продаваха) най-накрая успяхме да изкараме на пазара един killer app, та се отпусти чучурката. Това беше един сборник от таблици и формули за средните училища, в който много компактно бяха представени всички най-важни градивни камъчета на природотехническото образование. Оттам нататък вече стана по-лесно. Скоро се престрашихме и започнахме да работим в цвят (пак откривай Америка, пак бачкай досред нощите по седем дни в седмица – ама то който го няма в главата трябва да го има в краката, нали така?), отдела започна да расте със страшна скорост ... и се появиха първите признаци на това, че кожата пак започва да ми отеснява.

Започнаха да ме тормозят неприятни мисли. Междувременно издателството беше започнало да прави добри пари и двамата съдружници бяха милионери (е, поне на хартия). А аз, който беше измислил цялата технология на производството (надявам се, ще повярвате, че не преувеличавам – и досега, вече девет години откак напуснах, те работят по метода, който си измислих сам през първите четири години) – седя и си смуча пръстите, ако и да работя по 60-70 часа седмично. Е, не, така не става.

Към това се прибавиха и съветите на моя американски приятел (през 92-ра най-после осъществих дългогодишната мечта и за пет седмици обиколих Америка от бряг до бряг, та най-после се избавих от потиснатата болка, защото видях с очите си, че и там не е райт на земята). „Момче, ако искаш да печелиш пари, започни собствен бизнес. Докато работиш за някой друг, пари няма да видиш.“ Освен това през 94-та си купих една книга, която здравата ме разтърси (в Париж – по онова време обикаляхме света като луди, че ни беше ясно, че след като се появят децата, свърши се тя свободата). Става дума за Power Shift на Алвин Тофлер, която сама по себе си не е нищо особено, както и всички останали негови книги, но непрекъснато повтаря един рефрен, който и без това здраво се беше загнездил в съзнанието ми – „Който притежава знанието, той притежава властта“. Старо поне колкото Френсис Бейкън, ще кажете, но понякога някои стари истини така изплуват нагоре като коркови тапи, та човек се чуди откъде му е дошло. Така стана и с мен. Значи, викам си, аз притежавам цялото технологическо знание на фирмата, а нула – от благинките. А, не! Дотука беше!

Започна здраво да ме човърка един червей отвътре – до такава степен, че накрая започнах да получавам астматични пристъпи (само от потискания гняв, инак ми нямаше нищо). Изгубих всякакъв интерес към работата, занемарих всичко, започнах да прекарвам все повече и повече време в злоради мечти за това как ще ги напусна и ще им се срути всичко за две бройки ... Добре, че беше Дорейн да ме удържа, инак като нищо щях да я свърша тая глупост. Накрая стана ясно на всички, че повече не мога да остана там но – за мой късмет – Герд прие нещата без лоши чувства. „Добре бе, щом си решил да работиш сам – няма да те спираме. Само искам от теб да продължаваш да работиш за нас, вече на собствена практика – и да ми обучавааш хората“.

Ей, планина ми падна от плещите! Гледай колко било лесно – а аз толкова се измъчих. Започнах значи да работя с предишната енергия, та и малко отгоре, щото заплатата ми изведнъж се утрои, та и време започнах да понамирам за семейството (междувременно – на 2 август 1994 – се беше родил момъкът Паул). Като стана дума за умни книги, та исках да спомена една друга, която страшно много ми повлия – „The Age of Paradox“ на Charles Handy, в която човекът изтъква протичката мисъл, че най-големият проблем на нашето време е да се намери баланс между свободно време и пари, т. е., че повечето хора притежават или едната, или другата от тия две благинки, но много рядко – и двете заедно. Е, ха познайте сега с коя мисъл се залъгвам най-много откак станах самостоятелен предприемач?

Изминаха няколко години, продължавах да работя и печеля, даже ходих на гости на Аврам в Южна Корея, но – кой ли ще се учуди? – по едно време пак започнаха да ме гризат моите червеи. Не дал господ спокойствие – и това е! Работата взе да ми става скучна. Научих се да работя толкова бързо, че свършвам задължителната си работа за около два-три часа на ден, а през останалото време си търся занимавка. Ей, какво ли не опитвах? По едно време открих интернет, започнах там да човъркам по малко с надеждата, че ще намеря нов източник на нещо за работа, но нали съм единак, не успях да доведа нещата дотам, че да стане нещо като бизнес (за това се изисква организация, а след опита в издателството аз бях казал твърдо преславско „не“ на всички форми на management – ако и междувременно да бях получил не лоша школа в тази област). После – де го чукаш, де се пука – започнах да се занимавам с шах. Фанатично, до самозабрава, както и с всичко останало. Пръснах един кош пари, изиграх неколкостотин партии – някои от тях не съвсем лоши –, докато накрая с учудване открих, че шахът има страшно отрицателно влияние върху характера (или поне върху моя) и ме превръща в

една агресивна машина, която се интересува само от победа и нищо друго. Или – или, за да се върнем на философския терен. Е, да, ама то с „или – или“ далеч не се стига, особено ако обичайните ти противници са един подрастващ син и жената, на която дължиш почти всичко, което си.

А междуременно – през 1996 – в семейството се случи ново радостно събитие, на което беше писано да се превърне в нещо като непрекъснато напомняне за това, че сме хора и че от пръст сме направени. Роди ни се дъщеря, която се оказа със забавено развитие и в момента, вече на шест години, се намира на психическо ниво между две и три години. Казвам това без ни най-малко усещане за трагедия, божие наказание или подобни дивотии – Господ ми е свидетел. Научихме се да живеем щастливо и с това бреме на душата, обичаме малката диво (както и тя нас) – и гледаме да не живеем в очакване на някакво чудо, защото това очакване изпива душата като сврака – кокоше яйце. „Само онзи ще се спаси“, беше казал Достоевски, „който навреме успее да намери опора вътре в себе си ...“ Или нещо подобно, забравил съм вече.

Тъй. Ако имате още малко търпение, скоро ще стигна до края, защото там, види ми се, иде най-интересното. В един от поредните опити да открия нещо ново в живота си стигнах до идеята да направя една компютърна игра. Още от началото ми беше ясно, че сам далеч няма да стигна, та с помощта на Аврам се свързах в България с един от най-известните български аниматори. Голямо име, респект! И се започна тя една ...

Накратко – след около година на доста усилия, кавги (и към 20 000 лева похарчени), изведнъж се оказах наникъде. От играта – нищо, само един сценарий към 150 страници и няколко десетки (много хубави) картинки. Бре, ами сега? Тя плевнята че изгоря, майната ѝ, ами какво да правя със себе си? Единственото, което ми оставаше, беше да се опитам да пиша по-нататък, но стиска ли ми? Откак като студент се бях опитвал да пиша разни неща, дето накрая най-тържествено

ги изгорих на една поляна, за писане даже и да мисля си бях забранил. Един път опарен – стига. Но тук вече нямаше как. Ако не се бях опитал, сигурно отново щях да попадна в оная яма, от която ме измъкна Тодорка на времето, защото ако има нещо, което не умея да прощавам нито на себе си, нито на околните, то това е страхът пред изпитанието. Заседнах значи аз, наострих си компютъра и – гледай ти! – работата потръгна като от само себе си. Редят се думичките едни след други, подскачат и бляят като гергьовски агнета (понякога – добре, друг път – не чак толкова), но фактът си остава – писането изведнъж започна да ми доставя такова удоволствие, че даже и не забелязвам как понякога се качвам на хората на главите. И тъй написах вече две книги, но – шило в торба стои ли? – сега пък ми се ще и хората да започнат да ги четат, та ден и нощ чукам по разни затворени врати. Съдба ли е, или просто инат, засега не зная. Времето ще покаже.

Впрочем, нали ви казвам. То което трябва да стане, тъй или иначе става. Важното е само човек да не спира да чука, ако и понякога да ни идва нанагорно на всички. Дали книги ще пишем, фестивали ще организираме или студенти ще учим не е чак толкова важно. Важното е само да не спираме ...

Но тук вече се заплесвам в мегдански мъдрости, което означава, че е време да свършвам. Стана пет-шест часа тракам по клавишите и вече съм се изпотил навсякъде. Но нямаше как – види се, много са напирали тия неща да излязат навънка – поне ако се съди по огромното облекчение, което изпитвам в момента.

Хайде със здраве!

Златко

Берлин, 2003 г.

Магията, наречена „простота“

Странно нещо, вчера се събудих и открих, че светът е хубав. Не съм пушил нищо, уточнявам веднага. Просто отворих очи – навън беше едно такова мърляво и сиво утро – изхлузих се от леглото, почесах се там където човек се чеше сутрин ... и изведнъж започнах да разбирам Кандид. Светът, моят исконен противник, нещото, с което се боря настървено поне откак напуснах милото си родно градче преди близо трийсет години, изведнъж ми показваше не зъби, а усмивка. Не особено ведра, не особено приятелска, може би дори не предназначена за мен, но все пак истинска, непреднамерена усмивка.

Не бих казал, че това ме шокира. Дори не съм сигурен, че го забелязах по начина, който описвам тук. Усещането беше някъде вътре в мен, в това няма съмнение – но усещанията са си усещания, а сиренето, както добре знаем, е с пари, така че аз се напънах да го избутам назад и да започна обичайното надбягване с времето – първо, да заведа малката на училище, после да оправя кухнята, която сутрин винаги прилича на детска рисунка, после да напазарувам, да наготвя, да свърша дори и най-омразната от всички работи – гладенето, което винаги отлагам със седмици, докато не ми остане нито една риза и накрая се принудя да размахам ютията ... ах да, след това да седна и да затракам по клавишите, трака-трака, тра-

ка-трака, иде ли влака, иде ли влака? А влакът все не идва и не идва.

Искам да кажа, това се опитах да направя. Нормалното и познато до омразност ежедневие на един леко невротичен, леко застаряващ и силно дебелоглав български мъж, който играе ролята на това, което в Германия се нарича „самостоятелно възпитаващ родител“. Но този път нещо не се получаваше. Нещо липсваше, нещо не достигаше, като в някоя от импровизираните ми манджи, които никога не мога да стотвя по два пъти. Траках и мислех, траках и мислех, накрая бутнах клавиатурата назад и се запитах на сериозно „Абе, какво ми става днес?“ Отговорът беше очевиден, той отдавна вече се въртеше из съзнанието ми и се хилеше нахално, но пък иначе изглеждаше толкова невероятен, че поне до този момент аз бях отказвал да погледна към него.

Невероятно, но факт – липсваше лошото ми настроение, онова нещо, което от години насам ме кара да ставам сутрин с един и същи въпрос в главата: „сега пък защо съм кисел, сега пък на кого съм ядосан?“ Да, то липсваше и дори ми се работеше с кеф, а не само защото „който не работи ...“ Поотърсих се малко, казах си „Добре бе, влачи. Да видим колко ще изтраеш“, а след това продължих да работя.

Но доброто настроение не искаше да се маха. Не че ми пречеше – напротив, опазил ме Господ! – но когато човек е поотвикнал от такива неща, то понякога и хубавото започва да изглежда странно, не си свикнал на такива глезотии, все чакаш да те удари отнякъде следващата изненада, присвил си се като таралеж и друго освен бодли никому не показваш, нищо че отвътре всичко меко като душата на баща ти, Бог да го прости ... Буташ, с една дума, оня камък, за който Камю цяла книга написа – и му викаш „живот“, къде ще ходиш иначе?

И все пак този ден изглеждаше различен. Из главата ми се въртяха странно простишки мисли – от ония, които майките и бащите ни повтарят до омръзване, докато ние най-последно

окончателно и завинаги откажем да им вярваме – нали сме по-различни от тях, нали сме интелектуалци, нали бутаме напред Просвещението и Прогреса ...

„Гледай колко хубав е светът. Гледай, момче, гледай истински, а не само за да отбиеш номера. Виждаш ли ония две пилета навънка? Гушкат се и се целуват, нали?“

„Абе, пилешка им работа.“

„А, не, не ми излизай с тоя номер, не се прави на човек, когато нищо не може да учуди. Признай си, че ги виждаш за първи път, не е ли така?“

„Добре де, така е. И какво от това?“

„Ами знаеш ли, че тези две пилета се гушкат и целуват пред прозореца ти вече цяла седмица, само дето ти си сляп и не можеш да ги видиш?“

„Е, това вече го знам. Сляп съм – и с очила и без тях. Тук вече не ми казваш нищо ново. Плюс това за гушкане и целуване не ми приказвай – знаеш, че не му ща ни меда, ни жилото. Хайде, писна ми, остави ме сега на мира“.

Гласчето отвътре си замълча, но продължи да трополи из главата ми с подковани ботушки, не ще и не ще да ме остави на мира.

„Абе, човек, ти знаеш ли, че всъщност си голям щастливец?“

„Аз – щастливец? Гледай сега, аз имам работа, не виждаш ли?“

„Разбира се, че си щастливец. Жив си, все още си здрав, не си беден, не си богат, имаш две деца да се грижиш за тях. Ако имаш късмет, някой ден може дори да прогледнеш. Това да не е малко?“

„Казах ти вече, че имам работа.“

„Вчера в Лондон обезвредили две коли-бомби. Ти чу ли за това?“

„Чух, разбира се. Снощи нали само за това приказвахме с ...“

„Е, знаеш ли сега колко хора можеха да бъдат мъртъвци, а пък не са?“

„Е и какво?“

„Много просто. Ти също можеше да си мъртвец, ама не си.“

„Хе, на мъртъвството не му знам зъбите, но това тук всеки ден го сърбам, знаеш вече.“

„Дрън, дрън, че пляс, момче. Хайде сега, погледни отново през прозореца.“

„Пилетата ги няма вече.“

„Разбира се, че ги няма – и те работа имат, много повече от теб. И пак намират време за всичко. Но аз не за тях говоря.“

„За какво тогава?“

„Гледай, гледай пак.“

„Какво толкова да гледам? Въздух, облаци, звън на камбани ...“

„А, а, а. Ха така. Тия работи виждаш ли ги? Въздуха, облаци-те, камбанения звън?“

„Мисля, че да.“

„Добре тогава. Хайде сега, марш навън, излизай и покажи на хората, че си видял нещо.“

„Що им е на хората да се занимават с мене? И те работа си имат.“

„Щото това им носи радост бе, човек! Ти знаеш ли какво чудо е някой да носи в себе си камбанен звън?“

„Нося аз – дренки! Те хората там навън за мен вече размитат.“

„Хайде стига толкова приказки! Марш навън и покажи на всички какво си видял!“

Надви ме значи моето гласче, излязох навън, а там – чудо! Хората едни хубави, всичките засмени, всеки от тях по едно чудо в себе си носи. Кеф, не ти е работа! Седнах в парка, изпих едно кафе, радвах се на майките с колички и на дядовците. Брей, че хубава работа. Какво ли имаше в това кафе?

* * *

Тъй. Ще ви кажа сега, че предната вечер бях с една жена.

Оплесках ли вече всичко? Няма романтика, няма тайна, топнал го момъкът и естествено сега преживява пост-коитално щастие. Язык му за многото приказки.

Е да, ама не. С дамата само си говорихме, при това без ни най-малък флирт. Най-вече спорихме, защото и тя е българка, а това значи, че и тя като мен по-скоро ще си отхапе езика, отколкото да каже „имаш право“. Плюс това, също като мен очевидно страда от attention deficite syndrom, тъй че разговорът си тече цяла вечер, но дали някъде се срещна със себе си, тъй и досега не знам.

И все пак нещо се е случило, това е повече от очевидно. И отново нещото не е това, което се подразбира от само себе си. Няма влюбване. В тази дама вече съм бил влюбен, преди двайсет и кусур години, после тя направи някои неща дето сигурно изобщо не си спомня за тях и аз, както си ми е тертипът, я зачеркнах от вътрешното си тефтерче. После, не сме се виждали от около двайсет години, всеки от двама ни е минал през каквото ти дойде на ума, тя развеждана сто пъти – мнооо борбена жена! – аз пресен-пресен от моята си история ... Плюс това, като чуя някой да нарича себе си „мъдър“ все се хващам за устата, да не прихна от смях. Накратко – забравете романтиката. Аз съм от оня тип мъже, които се влюбват само и единствено – ама наистина единствено – когато любовта няма ни най-малък шанс да бъде споделена ...

Добре де, но какво се е случило все пак?

Простички работи, така ми се струва. Тя е сред ония, оцелелите от Лондон – и като ми го каза това нещо, какво щастие е изобщо да бъдеш един от живите, някак напипа вътре в мен нещичко. Не беше откровение, не беше като онова, което описва Паскал в „Мислите“. Простичко нещо беше. После и други простички неща ми каза – за това какъв кеф е да се почувстваш стар, докато все още можеш да си го позволиш, да

нямаш нищо за постигане, за извоюване, за доказване. Да не мислиш, нито пък да вярваш в това, че можеш или трябва да впечатляваш някого си. Да слушаш, да попиваш и да се радваш – ей така, просто да се радваш – че все още си част от нещо си, че все още си тук. Да се чувстваш свободен – кеф ти флиртувай, кеф ти недей, кеф ти пътувай, кеф ти пей, прави каквото си искаш, никой не ти се меси в живота. Но всичко това – всичко, всичко, всичко – само ако преди това си се осмелил да излезеш от трапа, дето си го изкопал сам, без да си оставиш стълбичка за излизане. Упс, тук сбърках – да успееш да видиш, че от стълбичка нужда няма – трябва само да отвориш очи, да разпериш ръце, да се напънеш съвсем мъничко – и ей те на, жив-живеничък и весел, какъвто не се помниш от не знам кога. И най-вече: навън, навън от трапа.

А днес отивам на танцова забава.

Искрено ваш,

Златко Енев

Август 2007

Изповеди на един разкаян геймър

Всичко започна някъде около година след развода ми. Искам да кажа, след като жена ми ме напусна – разводът май и досега не е напълно в сила, не знам точно, защото тя се занимава с тия неща, докато аз ги оставям да профучават през живота ми. Преди не знаех, че съм такъв човек, но такъв излязох в края на краищата: *човек, който отказва да води войни*, точка. В живота, в реалния, отказвам. Виж, на екрана на компютъра е друго нещо ...

И така, на 46 години се оказах сам, в чужда страна, с две деца, едното от които има сериозно увреждане и се нуждае от доста много грижи. Казвам това не за да качвам цената си, тъй като в живота ми няма и следа от героичност, всичко работи и функционира най-вече благодарение на факта, че живея в страна, където държавата (а и самите хора) се грижат за ония, които са изпаднали в трудности. Това, както и помощта от страна на бившата ми съпруга, която си остава един от най-свестните хора, които познавам. Не успяхме да завършим живота си заедно, но това не ни превръща в чудовища, нито един към друг, нито пък към децата ни. Опитваме се да си останем хора, това е всичко.

Но да се върна на приказката си. Беше изминала около година, в която не бях почувствал почти нищо от очакваната след-разводна криза, самотата ме измъчваше, но не чак толкова, че да зарева от болка, дори намирах не малко удовлет-

ворение в мисълта, че успявам да се справям със ситуация, от която повечето мъже биха побягнали като пословичният дявол от тамян. Научих се да готвя, при това не лошо, постепенно започвах да свиквам с факта, че няколко часа от деня отиват за домакинството, че не ми остава много време за четене или филми, че започвам да дебелея, защото суетата ми никак не може да намери цел, в която да се вгледа съсредоточено, без жена наоколо ... Такива работи.

Докато един ден Паул, синът ми, донесе в къщи World of Warcraft, *Светът на военното изкуство*. Пъстра кутийка с няколко диска в нея, позната картина за един застаряващ компютърджия; при това бях му разрешил покупката сам, след като разбрах, че това е важно за него. Ще спомена веднага, че като човек, работещ с компютри от почти две десетилетия насам, имам повече от богат опит с електронните игри – нещо, на което гледам като удоволствие, но и като на сериозно занимание: то ми позволява да оставам в досег с бъдещето в един много реален, не-въображаем аспект. Аз вземам децата си на сериозно, те са моето бъдеще.

Тогава, разбира се, не знаех, че този път ще се окаже много различен от предишните и ще ме докара до границата на собствената ми издръжливост, че и жизнеспособност. Не бързайте да се плашите, не размисляйте дали не трябва да контролирате децата си по-стриктно: така или иначе това е възможно само ако човек разбира и познава игрите от собствен опит. Липсва ли ви такъв опит, по-добре не започвайте: единственият резултат ще бъде една война, която няма как да спечелите. Ако пък го имате, то и без това вече сигурно знаете, че игрите са опасни само когато човек търси в тях заместител на нещо, което не може да намери в реалността. Или, с други думи, че ако децата ви са застрашени от тях, то това е не защото някой там се опитва да манипулира мозъците им, за да печели милиарди. Причината за опасността, както винаги, е в самите родители и евентуалната им неспособност да запазят

жива връзката с децата си, извинете тези малко безпардонни думи. Децата, казват, били нашите оценки в училището на живота ... Но нека спрем дотук с житейските мъдрости – в края на краищата всички ходим на едно и също училище, нали?

И така, започнах да наблюдавам как Паул играе, в началото само от любопитство, тъй като за тази игра бях чел вече много, а и концепцията на онлайн-игрите ми беше позната дотогава само на теория. После изведнъж започнах да се улавям, че ми става все по-интересно. Създадох си собствен аватар (фигурата, с която се играе във вълшебния свят на Warcraft), започнах да експериментирам по малко ... И тук започнаха да се появяват някои неочаквани неща.

Първо: оказа се, че изпитвам доста сериозни трудности с ориентирането в този сложен и неподлежащ на манипулации свят. Повечето стандартни (т. е. играещи се не онлайн) игри позволяват много бързо да използвате измама – множество скрити в игрите кодове ви правят почти непобедим, достатъчно е да научите как се използва поредния „чийт“ и вече можете да препускате на воля където си поискате, без да се страхувате от каквито и да било противници (не случайно този вид игра се нарича God mode, „божествен модус“). Аз винаги използвам такива неща без каквито и да било угризения на съвестта, тъй като обичайната ми цел е да изиграя поредната игра колкото се може по-бързо, да преживея сценария ѝ като филм, завъртян на бързи обороти, със смешно-забързани човечета в него – за да мога след това отново да се завърна към ежедневието. Игрите в живота ми винаги са били нещо, което си знае мястото ...

Или поне така изглеждаше до този момент. В тази игра обаче измами са невъзможни, или поне трудни за осъществяване (бизнесът на измамата във Warcraft процъфтява, между другото, но това вече излиза далеч извън границите на нещата, които мога да разкажа с няколко думи; ще спомена само,

че множество китайци изглежда преживяват най-вече благодарения на черния – или „сив“ пазар, породен от тази игра; нещо като България, но в много по-големи мащаби). И така аз изведнъж се оказах запокитен в ситуация, в която синът ми – с инстинкта на хлапе, израснало с електронни играчки от всякакъв вид – изведнъж се оказа много по-добър от мен. Странна, непозната и много объркваща ситуация. Искам да кажа, обикновено нямам претенции да бъда по-добър от сина си, опазил ме Господ. Но тук ставаше дума за моята собствена експертна област, компютрите, игрите, фантастичните светове – все неща, в които до този момент бях го водил за ръчичка, радвайки се на мисълта, че съм „модерен“ баща, че имам общи теми и интереси с момчето си. И изведнъж – ядец! Седя, зяпам като идиот и не мога да разбера какво точно трябва да правя. Чудовищата ме трепят, партньорите по игра ме търпят само до време, непрекъснато се чувствам като некадърник и мухльо, а малкият ме потупва по рамото и ме успокоява: „няма страшно, тате, никой не се е родил научен“ ... Полека-лека започнах да си разкървявам устните.

После, играта се оказа непредвидимо красива и предизвикателна. Представете си един напълно фантастичен свят, издържан в невероятно красиви цветове и ландшафти, подчинен на строги, но доста справедливи правила, позволяващ на всекиго да се развива и издига най-вече според мярата на собствените си способности ... Хм, сигурно започвам да звуча подозрително познато, но усещането за това, че се намирам в някаква версия на (играческият, фантазорския, неудачническият) рай, в един момент започна да ме залива като река от някакво пенливо, зашеметяващо и безкрайно приятно на вкус питие, на което аз не можех и не можех да се наситя. И колкото повече пиех, толкова повече ми се искаше да не спирам, да не правя нищо друго освен това, да се наслаждавам, наслаждавам, наслаждавам ...

Сега вече си мисля, че зад всичко това при всички случаи се е криела кризата – онази от средата на живота, най-тежката. Или поне това е най-ясното обяснение за онова, което ми се случи. При всички случаи измеренията на зависимостта ми надминаха през следващите няколко месеца всички граници на разумност, дори на елементарен инстинкт за самосъхранение; вече спокойно мога да кажа, че през това време аз се превърнах в нещо, което и сам не мога да различа от наркоман. Играех не само до самозабрава, играех буквално докато тялото ми изневереше, нерядко някъде след 18-20 безсънни часа, напълно изтощен, изцеден, неспособен на каквато и да било реакция, припадащ за сън, но все още вперил очи в екрана, сублимиращ една ситуация, от която вече не вярвах, че има измъкване. Как съм успявал да се грижа за децата, как съм успявал да работя, просто не мога да разбера. Дорейн, бившата ми съпруга, издържа героично през цялото време, без да се разкреши от страх, без дори да каже на родителите си какво става с мен – щедро, кавалерско поведение, за което и досега съм ѝ благодарен. По едно време започна да намеква, че може би за децата не е най-добре да бъдат при мен в такъв момент, но с прословутия женски инстинкт очевидно и сама чувстваше, че те са единственото, което може да ми повлияе, да ме спаси по някакъв начин – и така никога не настоя да ми ги отнеме, с което наистина ме спаси, когато вече никой от двама ни не вярваше в подобна възможност.

Но всяко нещо по реда си. Нека първо ви разкажа малко за нещата, които междувременно преживявах във вълшебния свят – защото иначе сигурно никога не бихте могли да разберете как е възможно човек да се самозабрави до такава степен.

Спомням си, бях в България с Леа, дъщеря ми. Паул беше с майка си в Шотландия и малката ми създаваше немалки трудности, защото една от проявите на увреждането ѝ (тя има аутизъм, смесен със забавено развитие, което прави от нея

едно непорасващо и малко странно дете с ужасни изблици на ярост и паника) ... та, една от проявите на това увреждане е, че в непознати ситуации тя избухва и при най-малък повод, а много често и без повод. С други думи, дните бяха тежки и скучни, жегата тормозеше и двама ни, прибирах се с нея в къщи пребит от умора и изцеден като парцал, бесен на целия свят, че ме е насадил в такава една ситуация, жадуващ за каквато и да било, дори и най-въображаемата, компенсация. Чудно ли е, че в тази ситуация играта изведнъж ми предложи алтернатива, която ме погълна на един залък, без даже да примляска? Леля Мария, жената, при която отсядам винаги когато съм в София, предпочете да не ми задава никакви въпроси, виждайки, че излизам всяка вечер в десет и се прибирам сутринта към шест. В очите ѝ светеше разбиране, веднъж дори промърмори, че разбирала всичко ... Ако само за момент би могла да си представи какво правя по цели нощи, милата! Защото аз прекарвах цялото време не с жени, а с играта, разбира се. Постепенно започнах да насъбирам опит. Бавно, почти мъчително намирах компенсации за липсващата ми интуиция – четях много, учех всякакви трикове, научавах все повече и повече за играта, която – уверявам ви – е почти неизбродна, толкова много неща са скрити из нея, просто е невъзможно да се разкаже. Започнах да създавам приятелства – а там това ми се удаваше доста лесно, съвсем не както в реалността, където винаги съм бил самотен, малко странен човек. Научих се да потискам слабостите на характера си, които са доста несъвместими с груповия модус на *Warcraft* – тук, както и в живота, човек не може да постигне нищо без подкрепа и помощ – направих от себе си дипломат, доколкото това е възможно. Опитвах се да се уча от грешките си, да ценя всеки човек, да разпознавам и използвам по най-добрия възможен начин характерите на всеки от партньорите, с които си имах работа. Не мислете, че това ми се удаваше лесно! Играта е малко, но доста съвършено подобие на живота – и всички, уж така

добре познати неща от панаира на суетата, в който участваме ежедневно, се откриват и тук. Човек трябва да се бори със същите проблеми, да преодолява същите препятствия, да преследва същите или подобни цели (признание, авторитет, богатство, умение, създаване на приятелства, надвигане на леност и удобство, you name it) ... и непрекъснато да блокира усещането, че всичко това не го води наникъде, защото просто не е реално. Трудна, уморителна, изцеждаща задача.

Прибрах се в Берлин – и тук вече бесният танц започна без никаква шега! Напредвах в играта с темпо, което удивяваше всички познати – междувременно бях станал член на не лоша гилдия, играческият еквивалент на спортен отбор. Получавах и раздавах много помощ, радвах се на топли, приятелски отношения, непрестанно преживявах все по-пъстри и по-трудни приключения, постепенно се освобождавах от комплексите си, бях обект на внимание и респект, нерядко се чувствах истински експерт ... Заветното ниво 70, последната официална линия в играта по онова време, вече не беше далеч. Открих, че както в живота, така и тук човек бива изненадан от неподозирани собствени таланти – в случая това беше способността за търговия, която развих доста добре и с която компенсирах недостигащите ми бързина, спортна злоба и желание за победа на всяка цена (все качества, без които една военна игра си остава доста разочароващо занимание). Природната ми схватливост също дойде много на помощ, защото с четене и самообразование постепенно започнах да навлизам в подробности и детайли от истинско експертно ниво – отново компенсация за неща, които младозите носят със себе си, докато аз съм принуден да се примирявам с тяхната липса. Изобщо – напредвах решително в един свят, който ме изпълваше с чувство на световъртеж и непрекъснато отнемаше почвата под краката ми, но аз не можех дори за миг да помисля да го напусна. Това беше просто невъзможно. Да, точно така. Просто невъзможно.

Вижте, днес по цял свят се спори за това накъде ни водят игрите, добри или лоши са те за нас, за бъдещето, такива работи. Аз не се опитвам да съдя тук по една такава сложна тема. Всичко, което ми се иска, е да споделя опит и да изкажа мнение, което – както виждате – се основава на практика. И така, място за страх според мен няма, ако и това да е доста трудно, признавам. Игрите така или иначе ще определят бъдещето по начин, сравним само с откриването на печатната преса преди петстотин години. И влиянието им върху културата най-вероятно ще бъде също толкова, ако не и още по-драстично от онова на печатното слово. Което според мен означава, че непознаването и отхвърлянето им е равносилно на невежество, на неспособност за четене. Човек може да ги счита за дяволско изобретение, за нова дрога, за върховен израз на едно все по-повърхностно, все по-невежествено време. Това си е лична работа. Онова, което никой не може да си позволи – и това ще става все по-очевидно с всеки изминал ден – е да не ги познава, да не знае за какво всъщност става дума, когато се говори за тях. Ще се опитам тук да задълбоча сравнението с книгите, за да поясня какво имам пред вид. Когато бях дете, родителите ми се опитваха да мизабраняват да чета, защото се страхуваха, че прекомерното четене може да ми навреди с нещо, буквално „да ме чалне“ по някакъв начин. Съдейки по описанието на игралната страст, сигурно можете да ги разберете донякъде – аз винаги съм бил човек, комуто усещането за баланс е било чуждо, трудно постижимо. И четенето по онова време беше за мен нещо също толкова всепоглъщащо, колкото и играта се оказа във вече зрялата ми възраст. Така че моите старци, уплашени не на шега от една толкова могъща страст, се опитваха да направят единственото, което им се струваше разумно – да я държат под контрол, да я прогонят от живота ми, ако това е възможно. Бедните! Не знам дали са научили нещо от собствената си изгубена война. Аз самият, вече много по-късно, разбрах, че единственият начин да се преборвам

със страстите си е да поемам риска да им се отдавам, надявайки се на закрилата на ангела-пазител, който винаги ме е водел през лабиринтите на поредното увлечение, позволявайки ми да събирам опит, без да се самоунищожавам. Борбата срещу страстта е самоубийство, ако не физическо, то поне психическо, един вид авто-кастрация, унищожаване на собствения източник на енергия – такива са някои от нещата, в които вярвам днес. И ако ви разправам всичко това, то е само за да посоча, че човек по принцип може да се страхува (или наистина чалне) от всичко, включително и от нещо толкова добре познато като книгите. Но страхът никога не е бил добър съветник. Страхът, както ни учи Фасбиндер, изяжда душата. Така че, дали ще се страхуваме от игрите или не, то идещото време все пак ще им принадлежи, това изглежда все по-очевидно. И единственият начин да повлияем върху бъдещето на децата си е да се опитваме да споделяме техните страсти, вместо да ги отричаме и отхвърляме без да ги познаваме ни най-малко. Ако се опитваме да издълбаем пропаст между себе си и малките, то няма смисъл и да правим крачка към тях – това едва ли ще бъде приближаване.

Но аз май се поувлякох в теория и позабравих собствената си история. Няма защо да го крия – по едно време наистина мислех, че този път ангелът ме е изоставил и че тази страст ще ме изгори като пеперудка, още повече, че животът ми и без това изглеждаше преобърнат с хастара навън, великолепна предпоставка за всякакви самоунищожителни пориви. Продължавах да играя с всичката енергия, която ми беше останала, докато междувременно тялото ми полека-лека плащаше данъка за безумната оргия – очите ми отслабваха буквално с всеки ден, купувах си нови, по-широки панталони, защото старите вече не ми ставаха, чувствах как остарявам със светлинна скорост; ненавиждах се за слабостта и безсилието, въпреки всички усилия не успях да се удържам и изкарвах фрустрацията и гнева си на Паул, единственият човек нао-

коло, който можеше поне отчасти да носи бремето заедно с мен ...

Докато най-накрая започнах да забелязвам, че момчето се уморява и полека-лека се предава. Носеше мъжки страха пред неразбираемостта на баща си, не се е оплаквал нито веднъж, нито пък ме е упреждал в нещо. Но очите му започнаха да помръкват, по едно време започнах да регистрирам, че се мие все по-рядко, че губи интерес към реалността, че и той като мен се опитва да избяга в играта, да се потопи в нея, забравяйки всичко останало ... Пък и какво ли да прави – в края на краищата собственият баща му даваше най-прекрасен пример за едно бавно, незабележимо самоубийство. Продължавахме да живеем все едно, че не забелязваме нищо – две зомбита, старо и младо, влачещи се през блатото, което си бяха избрали за обиталище ...

Докато накрая той все пак се появи, проклетият, спасителният ангел! Бях вече достигнал почти всичко в играта, бях ходил по места, които повечето играчи никога не могат дори да видят, бях придобил всички мечтани оръжия и амулети, бях член на една от най-професионалните гилдии на моя сървър. Полека-лека бях станал член на онази елитна групичка от играчи, които хората инстинктивно търсят, за да се чувстват сигурни в света на *Warcraft*, за да споделят усещането за сила, мощ и знание, което си остава крайната цел на всяка подобна страст ... И всяка сутрин ставах (ако изобщо бях си лягал през поредната играческа нощ) с усещането, че животът ми е свършил. Ей така, свършил.

И тогава, в една такава сутрин, просто станах и изтрих всичко. Да, точно толкова просто. Разпределих всичките си богатства сред членовете на гилдията, подарих малки състояния на най-близките си приятели – и напуснах. Не знам как точно стигнах до там, дали определящ е бил страхът ми за Паул или за самия мен, за изплъзващия се измежду пръстите ми живот – но и без това не си задавам такива въпроси,

достатъчно ми е, че страстта изгоря и отмина, без да ме вземе със себе си. Никога, нито дори за миг, не съм изпитвал отново горящото желание да се гмурна в несъществуващото, да изместя реалността чрез него. Вече знам каква е цената на един такъв опит. Все още съм сам с децата, работя много, може би повече, отколкото е здравословно, но това поне е нещо, което не ме плаши. Работата е дрога, която познавам добре и отдавна. С нея сме приятели, ако и да не си говорим много.

Нито пък съжалявам за нещо. Опитът от тази лудост, надявам се, ще ме съпътства до края на живота ми. Както и разбирането за това, че не съществува застраховка срещу изкушението. А също и че изкушението, ако човек не му се поддаде, ни оставя в един сигурен, но херметично затворен свят – нещо като рай, в който не растат ябълки. Не знам как сте вие, но аз обичам ябълки ...

И така до следващия път ... без да се питам кой ли ще е последният. Страхът, пак ще повтора Фасбиндер, изяждал душата ... А душата, както и да го върти човек, си остава една от малкото гаранции срещу лудостите на необятното. Така че, правете каквото искате – аз вече съм направил собствения си избор.

Искрено,
Златко Енев

Юни 2008

За онзи Том, който всъщност се казва Хък

Не знам дали някой ми го е казал или съм го прочел някъде, но днес цяла вечер из главата ми се върти една такава мъдро звучаща мисъл – от ония, които човек с удоволствие сервира на маса. Звучи така: „Няма нищо, което да състарява по-бързо от сбъднатите мечти“ (в един по-радикален вариант думата „състарява“ би могла да бъде заместена от „убива“, но, нека бъдем честни, това вече звучи съвсем като заемка от Ницше).

Сигурно би трябвало да започна с това, че мисълта дойде съвсем не без повод, просто защото за мен в днешната вечер най-после се сбъдна една отколешна мечта – преживях Том Уейтс на живо. Без шега – жив-живеничък Том Уейтс, точно както всеки от нас го е виждал на CD-обложки, плакати или на кино. Не е напълнял, не изглежда и особено остарял, ако и вече да клони към шейсетте, гласът му е все така мощно продран, даже и косата му не е оредяла, за разлика от моята ... Абе, катил.

Не знам защо използвах тази инак толкова грозно звучаща дума. Обикновено се опитвам да избягвам подобни неща, но в случая това никак не върви. Не върви, защото, колкото и да се опитвам, не успявам да открия в шоу-бизнеса нищо, с което бих могъл да сравня Том. Колчем се опитам да потърся някаква категория, в която да го поставя, винаги стигам до едно и също заключение: неговата категория е малко особе-

на, в смисъл, че се състои от един-единствен екземпляр – и че най-доброто определение за нея се намира в думичките „природно явление“.

Да, Том много повече ми напомня за някое от ония страни природни изваяния, отколкото за което и да било друго порождение на шоу-бизнеса, пък било то и някое от истински големите, които иначе наелектризират милиони хора с изблици на анималистична енергия. Том, както обикновено се казва, си е в *a class of his own*.

И така, наблюдавах го днес вечерта, наслаждавах се на невероятната му истинност (понякога човек придобива усещането, че той напълно е забравил за публиката и просто си разправя някаква история – най-често тъжна –, просто защото друг начин няма, такава му е орисията). Ще не ще – пее. Наблюдавах го и се питах за какво всъщност ми напомня той. Някъде отдолу, откъм по-тъмните гънки на съзнанието ми напираше един образ, но някак не му беше лесно да изплува, произмъчи ме малко, докато най-после изхвъркна нагоре като пословичната коркова тапа. Ами да! Хъкълбери Фин! Хъкълбери Фин, само че помъдрял и вече на години, при това принуден да живее с един талант, който го прави известен по цял свят, незнайно дали за негово собствено удовлетворение или мъка.

(Впрочем, не зная дали това има значение, но като дете аз винаги предпочитях Том Сојер – той изглеждаше някак по-готин, по-хитър, по-рафиниран, по-пробивен ... знам ли. И едва напоследък, изглежда под натиска на годините, започвам някак да разбирам, че по-истинският от двамата герои е Хък. И този, който държи по-добри карти, струва ми се – просто защото, за разлика от Том, той няма нищо за продаване. А това, иска или не, го осъжда на оригиналност, на истинност – за цял живот).

Така и с този Том, който всъщност би трябвало да с е казва Хък. Той също ми се види осъден. Осъден по същия начин, по

който е и героят от детската книга, ако и Господ да му е дал достатъчно талант, който той може да продава – след повече от тридесет години в бранша сигурно както си пожелае –, макар че това изглежда не го интересува, защото концертите му винаги се провеждат в много малки, поне за размерите на тоя бранш, зали – хиляда души публика и още няколко стотици, които мръзнат навън с надеждата да си намерят някоя от разпродадените за два часа карти. Ще намерят – дренки! Кой е луд да продава нещо толкова скъпоценно, пък ако ще и на двойна и тройна цена.

А инак, ако трябва да се върнем към по-фактически неща, Том е просто неописуем. Понякога, както вече казах, човек не на шега придобива чувството, че той е забравил за публиката. Или, ако не забравил, то поне толкова зает с това, което му е отредено като задача, че няма време дори да се огледа, макар и насреща му да реват, пищят и свистят немалко влюбени жени, че и мъже. Когато видите как стои по средата на сцената, крив като чвор, сякаш без дрехи, че и без кожа, целият само оголени, ревящи нерви, не може да не почувствате, поне само за миг, че има неща, които действително са спуснати на човека някъде отгоре, без запитване, без молба, като един вид призовка от дядото, дете ни е създал всички. Пари нема – действай, момче!

И Том действа, къде ще ходи? Нали ако не действа по-леко няма да му стане?

И слава богу, че действа. Инак нещата на тоя свят, за които си струва да се говори, със сигурност биха станали по-малко с поне едно. А като знаем колко малко са те и без това ...

Октомври, 2004

За сухото, суровото и пламъка, който не прави разлика помежду им

„Милан Кундера, студент, роден на 1 април 1929 в Бърно, жител на Прага VII, студентски общежития, Крал Иржих VI, дойде днес в местното полицейско управление и направи твърдение по отношение на Ива Милитка, студентка живееща в същата сграда ...“

С тези сухи и безлични редове, „случайно“ изпаднали от едно полицейско досие, започва поредната източноевропейска сага, разказваща за предателство, унижение и позор. Както всички подозираме дълбоко в себе си, няма хора, родени преди 1980 г., които да са напълно сигурни пред обвинението в сътрудничество с тайните служби. Големите имена се сричат едно след друго, а ония, които още си стоят неопетнени, сигурно треперят вътре в себе си – техният случай вероятно ще бъде следващият. По раменете на повечето видими обществени фигури лепнат невидими пагони, властовите мрежи са изтъкани от стари връзки на службите за сигурност, а моралният авторитет е фраза, лишена от съдържание в обстановката на всеобщо подозрение и неизказани обвинения на всеки срещу всеки. „Маскари, всичките са маскари“, неволно си припомня човек думите на националния герой и се пита дали и в тази част на света най-после ще дойде времето, в кое-

то те ще престанат да бъдат актуални. Или, подобно на вълка от пословицата, ние само ще сменяме кожата си – една след друга, една след друга, и така до веки веков ...

Аз ще разкажа тук историята на Кундера само в най-общи линии, защото според мен нейната баналност е също толкова симптоматична за обществото, в което се е случила, както и бурните реакции, които тя предизвиква днес – за обществата, в които живеем понастоящем. Според цитирания документ, чиято автентичност засега изглежда слабо оспорима, 21-годишният Кундера е предал на властите намиращия се в нелегалност Мирослав Дворачек, деец на антикомунистическата съпротива, след като случайно е узнал, че споменатата Ива Милитка му е предложила подслон в стаята си в общежитието. В резултат на това Дворачек е арестуван и осъден на 22 години затвор, по чудо избягвайки смъртната присъда, която по онова време е била обичайното наказание при подобни случаи ... Самият Кундера, както е добре известно, по-късно започва да губи „младежкия жар“, който сигурно го е мотивирал по времето, за което става дума тук, превръща се в критик на режима, а още по-късно – в емигрант и един от най-известните и значителни чешки автори на съвременността. Всекиму – своето, останалото е въпрос на историческа преценка.

Тази история пробужда множество въпроси, най-маловажните от които ми се струват ония, свързани с нейната – доказуема или оспорима – автентичност. Самият Кундера отрича да е предавал когото и да било; междувреме се е намерил и свидетел, който поддържа това му твърдение – но за мен цялата тази страна на нещата е, извинете хладността ми, доста безинтересна. Съдбите на Милан Кундера или Гюнтер Грас ме интересуват само дотолкова, доколкото те ни дават важни ключове към разбирането на обществата, чието минало осветяват – и чието настояще те правят ако не по-ясно, то поне някак по-малко лишено от надежда: защото мисълта, че нищо на този свят не остава скрито завинаги и че в

него все пак е заложен някакъв вид справедливост, е едно от нещата, които ни помагат да ставаме сутрин. Не знам дали е така с всички, при мен това със сигурност е вярно.

И така, кои са всъщност истински важните въпроси, които тази история повдига? Някои от тях засягат личността на засегнатите лица, като например: „Има ли право един човек, който от години насам бива възприеман като морален съдник на бившия режим, да мълчи относно нещо толкова важно?“ Грас, макар и със закъснение, даде еднозначен отговор на този въпрос. Кундера засега отказва, с право или не, оставяйки съдбата си в ръцете на един толкова ненадежден съдник, какъвто е общественото мнение.

Не по-малко важен е и въпросът за прощката или осъждането на съответната личност. Моето собствено усещане е, че за общества като източноевропейските, толкова затлачени от омраза и нескончаеми дразги относно това как да се отнасяме към миналото, именно катарзисът, пречиштането, е нещо много по-важно от мимолетното удовлетворение по повод нечие падение (тук говоря единствено за нещата, намиращи се извън обсега на законовите процедури, разбира се – никога не бих поставил под въпрос това дали на такъв човек трябва да се забрани достъпа до обществено важни постове например). В този смисъл прощката, обществената прошка, е нещо безкрайно важно, безкрайно лекуващо – така поне се надявам. Но за да се получи такава прошка, разбира се, е необходимо нещо толкова просто като разкаянието. Доколко всички тези неща ще бъдат приложими към случая на Милан Кундера, може да покаже единствено бъдещето.

Но истински важните въпроси според мен започват едва тогава, когато се абстрахираме от който и да било конкретен случай, включително и този на Кундера – и вместо това обрънем очи към обществото, вътре в което той се случва. Тук ще напусна неясните обобщения, засягащи източна Европа като цяло и ще говоря единствено за България като страна, опит-

ваща се да се раздели от своя вариант на същото това минало. Или, с други думи – за България, която се опитва да се пречисти.

„Светлина, повече светлина!“ – тези думи на умиращия Гьоте са се превърнали за всички нас в един вид упование, или поне надежда за намиране на някакъв вид посока сред бъркотията от дълбоко скрити, малко поприкрити и – тук-там – полуоткрити интереси, сред които е оплетено настоящето ни. Но осветяването на миналото, оказва се, е нещо далеч по-трудно от заявяването на една или друга удобна за цитиране сентенция. Светлината, казват, била форма на енергия. И ако това наистина е така, то вече става по-ясно защо тя не може да проникне навсякъде: там, където тя липсва, просто липсва съответната енергия.

Но защо? Простият отговор, за мое най-голямо съжаление, е че не знам – въпреки че бих могъл да се впусна в обичайните спекулации относно влиянието на историята върху настоящето и самосъзнанието на всички ни. Фактът си остава факт независимо от спекулациите: в момента у нас няма и следа от някаква еднозначна воля за разделяне с миналото – и резултатите от това изглеждат толкова по-еднозначни: България се оформя като опашката на Европа, в преносен и буквален смисъл.

Отговор на този въпрос аз не виждам, но пък от него следва един друг, не по-малко важен въпрос, за който съм по-склонен да говоря: а какво тогава да направим, как да променим нещата така, че по възможност да напуснем мястото на опашката? Опитвайки се да мисля практически, аз просто си казвам, че може би си струва да започнем с изучаването на чуждия опит. Ние не сме първите, които се опитват да се справят с една пост-диктаторска ситуация: Чили, Южна Африка, Южна Корея, цяла източна Европа ни предлагат множество примери за раздяла с миналото, която изглежда работи, повече или по-малко. И, ако е вярно това, че в България в момента

миналото се затъмнява с всички възможни средства, то каква тогава е алтернативата? Особено като се има пред вид, че едно реално осветяване си има цена, при това не особено ниска. Опитът с лустрацията в Полша показва доста ясно, че един опит за радикално прочистване не е непременно най-добрият път: той води до рязка поляризация в обществото, до създаване на маса нови жертви в лицето на хора, чиито животи биват руинирани поради атмосферата на подозрение и преследване, до засилване на изпълнителната власт и ограничаване свободата на медиите и съдилищата ...

Изредих някои подобни мисли пред един познат, питайки го за неговото мнение – и отговорът, за мое удивление, се появи с изненадваща лекота и бързина: **Покрай сухото гори и суровото.**

Проста работа, какво толкова има да се умува?

В първия момент бях доста изненадан, после започнах да се замислям и накрая стигнах до извода, че за да изразя защо намирам този отговор толкова стряскащ, ще трябва да разкажа една история. Лична, не измислена история.

През 1988 година, в края на аспирантурата ми, аз бях привикан от Държавна сигурност, за да обясня някои факти от поведението си, които очевидно бяха смущавали другарите от дълго време насам – поне ако може да се съди по това, че цели три години преди това в квартирата ми най-неочаквано бяха се появили няколко цивилни служители, които по онова време още не казаха нищо, наистина нищо. Аз пък бях отказал да си взема съответната поука, продължавайки посещенията до американското посолство, после по горбачово време бях започнал други, сигурно още по-неприятни за тях неща, като разни дискуссионни клубове в Университета и непрекъснати срещи с моите чисто нови американски приятели, Ан и Рой Фрийд (които тринайсет години по-късно, в едно за щастие

по-различно време, получиха ордени „Стара Планина“ за особени заслуги към българската култура). Но всичко това напълно самостоятелно, без следа от участие в сериозните опити за дисидентство, които доведоха до неща като „Екогласност“ и пр. С други думи – предполагам, че за тях съм бил нещо като пословичното краставо яре, което просто не си знае мястото. Нищо сериозно, но и съвсем без пръчка не може да мине.

Разговорът с цивилния служител – един от двамата, отговарящи за философския факултет в Университета, както разбрах по-късно – беше неприятен, но не и гаден в каквато и да било форма. Младият цивилен човек отначало се накрещя, после се успокои, а накрая започна дори да ми дава съвети за това кое било добре за мен и кое – не. Аз си мълчах и се съгласявах – съгласявах се не на шега, тъй като това беше нещото, което окончателно ме накара да се разделя вътрешно с България и оттам насетне да не търся нищо друго освен начин да я напусна. Но съвсем така без нищо не ми се размина: преди да си тръгна той ми каза, че на следващия ден трябвало да му донеса „доклад“ за всичко, за което съм бил приказвал с моите двама американци. „Пиши за какво си говорите“ – това беше всичко.

Сега, Ан и Рой се появяваха по веднъж в годината в България, по онова време аз просто бях се погрижил да ги свържа с хора от нашия и юридическия факултет, тъй като тези връзки им бяха необходими, за да получат Фулбрайтовите стипендии, с които започнаха серията от ежегодни преподавателски посещения в България, която завърши с ония ордени ... С други думи, нещата бяха много прости, не ми се налагаше да измислям каквото и да било, тъй като цялата работа и без това беше повече от легална ... Написах, че искат да преподават в България и че смятам това за нещо добро. Това поне си спомням ...

Но тук вече свършвам и задавам въпроса, който всъщност ни отвежда назад към осветяването на миналото, колабора-

ционизма, предателството и прочие. Напълно съм сигурен, че листчето с моя „доклад“ се пази някъде из архивите на съответното управление. **Или, с други думи: аз сътрудник ли съм или не?** Бива ли да заемам обществено значими постове в България или, напротив, е необходимо да бъда обществено изобличен, да се разкая и да се надявам на прошка? В края на краищата някъде там се намира документ, написан от собствената ми ръка, разказващ за срещите ми с двама чужденци, и подписан пак от собствената ми ръка. Доколкото знам, има не малко хора, които никога не са писали каквото и да било, и са били водени като сътрудници без дори да знаят за това – но въпреки това никога не е склонен да им повярва или да ги разглежда по начин, по-различен от оня с истинските доносници и шпиони.

Ах, да – ченгето никога повече не се обади. Нито то, нито пък някое друго. А две години по-късно аз напуснах България. И още по-късно не успях да науча децата си да говорят български език. Защо ли, питам се?

Но: Покрай сухото гори и суровото.

Вижте, сигурно повечето от вас вече разбират, че аз се намирам в сравнително завидната ситуация да не давам пет пари относно това къде и по какъв начин ще бъде класифицирана тази част от биографията ми. Що се отнася до постове в България – благодаря, има по-достойни, а що се отнася до нечие евентуално желание да кресне „сътрудник“, то благодаря отново, надявам се някой ден да мога да публикувам досието си в Интернет. От първата до последната страница. Ако то изобщо съществува, разбира се. Във всеки случай съм много любопитен да го прочета някога – и не само аз, по възможност.

И така, да се върнем ли отново към въпроса: Какво трябва да се прави? И ще ми повярвате ли, след всичко казано, че аз нямам никакво желание да се ровя из детайлите на случая

„Кундера“ по друг начин, освен като предупреждение към всички ония, които мислят, че малко поизгоряло „сурово“ не е чак такъв голям проблем, важното е да си отиде сухото.

Аз не мисля така. Защото суровото, което трябва да изгори в случая, не е просто дърво, а месо, уважаеми. И, да не дава Господ – евентуално вашето собствено, а не нечие чуждо месо. Опърлено, цвърчащо, овъглено месо.

Виж, от „сухото“, признавам, не разбирам нищо. Може би вие сте на ред да ми кажете какво е то ...

Аз съм готов да слушам.

Октомври 2008

За Санчо, свободата и зидовете вътре в нас

Наскоро, за кой ли път, гледах отново *Стенатана* Пинк Флойд и Алън Паркър. Само че този път, за разлика от предишните, заедно със сина си. Опитах се преди това да го предупредя да не ми обръща внимание: общо взето, електрошокоът при всяка среща с това чудо е твърдо програмиран някъде вътре в мен, той вероятно е част от операционната ми система, така че скърцането със зъби, пъшкането и въртенето във фотьойла – като пословичния настъпен червей – са неизбежна част от преживяването. А това, както знае всеки баща, не е най-добрият начин да кажеш нещо на сина си, каквото и да е то.

И въпреки това фиаското – което сега, на спокойствие, вече съм способен да обмислям и дори разбирам, поне донякъде – ме завари напълно неподготвен. Момчето също се въртеше на стола си, само че от скука, поглеждаше от време на време към баща си, който се сопотивеше там в неговия си фотьойл – и коментираше откачените картини от екрана по толкова разумен начин („Ако тоя наистина иска да си пререже вените, то трябва да го направи *така, а не така*“), че баща му се чувстваше отново запокитен в някой от полузабравените си спомени, с всичките им стени, канали и канавки, с всичкия им беснеещ гняв, с безсилието и абсурда им ... И в главата му, някак напълно против собствената воля, се редяха такива едни думички, като ехо на идещото откъм екрана:

*hush, my daddy, daddy, don't you cry
 sonny's gonna make all of your nightmares come true
 sonny's gonna put all of his fears into you
 sonny's gonna keep you right here under his wing
 he won't let you fly but he might let you sing
 sonny's gonna keep daddy cosy and warm ...*

Гадни, противни, дребни мислички. Мислички, изпълнени със страх и тихичко отчаяние, изправени – неизвестно дали с лице или с гръб – пред една стена, която изглежда също толкова непреодолима и непоклатима както онази, някогашната. Господи, дали наистина сме толкова различни? Но как е възможно, та това е моята плът, моята кръв, моето семе, по дяволите! Как е възможно да му липсват напълно антените за бунта, за абсурда, непокорството, ужаса? И, ако това наистина е така, то каква е проклетата полза от това да си израсъл на свобода, на воля? Без да си бил принуждаван да опразваш против волята си чинията с буламача, треснат под носа ти без капчица любов? Без да те следят, нощно време, дали четеш с лампичка – или мастурбираш? Без да припадат всеки път, когато донесеш от училище поредното доказателство за учителска тъпота и бездушие? Без да изискват от теб жестове на синовна любов и преданост, които засядат в гърлото ти като рибени кости – непотребни, фалшиви, измислени ... Без да ти показват непрекъснато *как се става човек*? Без да очакват от теб да бъдеш *активен*, без да настояват да станеш член на поредната *Организация* – или каквато и да било друга пералня на мозъци? Без да изискват от теб *Успех*?

Но каква е тогава ползата от Свободата, Господи? Или от едно обкръжение, което произвежда на конвейер човешки варианти на птицата Додо – безкрили, немислещи за полет, сити и доволни от битието си тук долу, *пост-всичко* същества?

Не че виждам сина си по този начин, опазил ме Господ! Нито пък си искам Стената обратно – тук в Берлин и без мен

е пълно с такива. И все пак, когато отново се уловя, че отивам в библиотеката, за да му търся книги, защото без моето побутване той би прекарвал времето си 24/7 във Warcraft, аз неволно започвам да се моля, ей така, уж на шега:

„Боже, Боже, Боже, в когото не вярвам, моля те направи така, че и аз да се окажа поредният смешник, който е изгубил връзката със света; който обвинява децата си за собственото си безсилие; който упорито отказва да направи път в очакване да бъде избутан настрана. Моля те, всичко, всичко друго, само не и свят, в който царуват pigs on the wing.“

А може би просто ми е време да започна да се вземам по-малко на сериозно, а?

Февруари 2009

За непосилната лекота на омразата

Пристъпих в луксозната зала със – за щастие вече познатото – усещане, че имам привилегията да се докосна до нещо истински култивирано, цивилизацията в нейното най-малко престорено амплоа, възвисяващият глас на литературата, такива неща. Не се шегувам, нито пък мисля, че преувеличавам – „Литературният Колоквиум“ в Берлин е място, добре познато сред познавачите с малко нескромното, но пък добре заслужено определение, което се намира на собствената му уебстраница: „един от нервните центрове на цялата немско-езична литература“.

Вижте, ще захвърля тук брокатените думи, защото по някое време просто ми доява от тях. С две думи: мястото е страхотно, елегантно и стилно колкото могат да го позволят (почти безкрайно) многото пари и културната традиция (още безкрайно дълга, гледана през моите български очи), за която се говори, че все още съставлява около седемдесет процента от курикулумите на повечето елитни университети по света. Накратко: най-доброто от Германия. Място за преклонение и размисъл, място за освобождаване от тегоби, място за поклонение. Храм.

Идвах с доста определена, макар и неясно дали изпълни-ма, цел: исках да се запозная с авторката, която имаше привилегията да представя днес тук последния си роман, Сибиле Левичароф (на немски името се произнася „зибюле“, което

ме кара да си мисля за зюмбюли, пролет и много други, все приятни, миришещи на младост и свежест, неща). Бях прочел предния ден интервюто ѝ в един от местните берлински вестници, бях останал леко озадачен от липсата на така обичайната за немците, политически оцветена коректност, която почти никога не им позволява да кажат нещо лошо за Другите – нали Вина носят, хич не им е лесно, горките. Бях дори подтиснал – без особени усилия, както винаги – лекото смущение, възникващо сякаш по неизбежност, когато някой започне да говори директен текст за родината ми, в резултат на което в края на краищата почти винаги се стига до някакви неприятни асоциации – я кенеф ще излезе, я нещо подобно ... Свикнал съм да не се обиждам лесно, вече от много години насам. Казано накратко: аз гледам на себе си като на професионален Българин. Не само между другото.

Но този път беше малко по-различно. Дамата ме озадачаваше по един много гъделичкащ начин – а когато по този начин те озадачава една жена ... Ужасно ми се искаше да се опитам да надникна под повърхността на презрението, дори омразата, които тя изобщо не се опитваше да прикрива. Защо точно нас, миличко? Да, виждам, че носиш българско име, мога да предположа, че зад всичко това се крие нещо лично, но готова ли си да говориш за него и без лак и лустро, готова ли си да ми кажеш за какво всъщност става дума? Готова ли си да се отвориш?

Не ще и дума, всичко това бяха вътрешни монолози без особени претенции за каквато и да било реализация. Никой човек не говори за такива неща лесно, аз не съм репортер, нито дори журналист, а Колоквиумът и без това всеки път е препълнен до тавана ... Разчитах донякъде на факта, че Сибиле живее в Берлин, тоест теоретически би било възможно да се уговори среща, да се започне някакъв по-сериозен разговор, м-да ... Теоретически.

Реалността, разбира се, започна да тропа по стъкларията ми далеч по-рано, отколкото си го желяех. Обади ми се Кристиан – моят немски приятел-фотограф, който е далеч по-обидчив от мен, когато стане дума за България. Наруга той Сибилата, без много-много увъртания, след което ми каза и най-важното: бащата-българин се е самоубил, когато малката е била още на десет години (дали това е вярно не знам и досега; във всеки случай именно такава е съдбата на бащата в романа). Това вече звучеше като прекалено директно обяснение, така че в първия момент аз се опитах да го игнорирам: някак прекалено елементарно ставаше всичко, цялата моя кула, градяща се на допускания за сложни, дълбинни преживявания, свързани с подтискащата сянка на един мрачен, може би все още жив, балкански деспот, рухваше начаса и нещата се свеждаха до най-обикновена омраза: омразата срещу онзи, който е отказал да се превърне в част от нормалността, в част от порядъчната и усърдна, швабска Германия ... Не че това би било по-малко интересно за един читател, който никога не е живял тук. Но за мен? Впрочем, добрата стопанка и с лъжица преде – и така аз взех градския влак и се запътих към Ванзее без по-нататъшни умувания. *Let the music do the talkin'*. Това винаги е най-мъдрото решение.

Купих книгата веднага след като пристъпих в Колоквиума – и тук ме очакваше първата малка изненада: на гърба на безумно луксозното томче (а и как ли иначе – „Зуркамп“!) аз открих факсимиле на стар български паспорт, от който гледа красив млад човек, плюс печат, на който ясно се чете „околийско управление Пазарджик“, плюс гербова марка от 1940 г. Нещата започваха да придобиват все по-ясни – и все по-неприятни за мен, очертания. Лека-полека аз започвах да изпитвам към добрата Сибила истинска неприязън. Аз – професионалният българин? Хм, това е всичко друго, но не и професионално. Остави страстите за други, момче. Твоята

работа е да наблюдаваш. Да наблюдаваш и да регистрираш. За страстите си има други хора.

А след това тя започна да говори. И да чете. И да разменя безумно остроумни и безумно култивирани забележки с двамата си събеседници – стари кучета от литературната гилдия, хора, чиято работа е да им тече мед от устата (или гликоза, по липса на мед, да речем). При което аз изпадах все по-здраво и по-здраво в плен на собствената си, вече напълно оформена, конструкция.

Добре, нека започнем по ред. Първо, що е Швабия? Самият аз трябва да призная, че познанията ми са ярко оцветени от същите шаблони, които карат Давид Черни да вижда в тоалетните най-запомнящия се детайл от българското преживяване. Швабия, в известен смисъл, е онова, за което светът си мисли, когато произнася думичката „Германия“. Богатство, пиетизъм, ред – и най-високият брой на душевноболни в цялата страна. Това не е шегичка – добрата Сибила го каза сама.

Представете си сега един българин, който попада в това гнезденце на щастието: свекърва му има единайсет братя и сестри, всички от които имат по още толкова чеда, все горди и непоклатими носители на немската порядъчност и усърдие. Самият той, така както го описва дъщеря му, започва постепенно да чезне и вехне, превръща се в мизантроп, който прекарва цели дни, заключен в стаята си, откъдето се носи мирис на мухъл, като в „Психо“. Откъснат напълно от една родина, затънала в ускореното изграждане на най-щастливия кенеф на света, откъснат от всичко, което някога му е било скъпо, родно, мило ... Ех, душо, душо! Докато накрая сам слага край на всичко. И тази лустросана кокошка го е намразила – точно затова? Защото е отказал да се претопи? Защото е предпочел да угаси светлината, вместо да гори с равномерния немски блясък, поддържан с всички трикове на прочутата протестантска етика (впрочем, ония там долу май са католици, знам ли ги?) Защото ѝ е отнел бащата, с когото би могла да се гор-

дее, вместо да се срамува от самоубиеца, от този така непоносим Schwächling?

Оттук нататък за мен всичко беше ясно – предполагам, също толкова ясно, колкото е ясна България на милата Сибила – но тънкостите на дипломацията и политическата коректност вече бяха престанали да ме интересуват. Особено след като чух нейното „Не познавам друга мотивация за писане освен омразата“. Признавам, че по едно време даже се изцепих доста здраво с едно нашенско „твоята ...“ (докато хората ръкопляскаха, де). От професионализма ми не беше останала нито следа.

И тук вече се появи по-сложният проблем. Вижте, както мнозина от вас, така и аз нерядко се питам каква ли, по дяволите, е позата, позицията, умонагласата – наречете го както щете – която ние, българите, би трябвало да заемем и удържаме, когато се изправим пред Европа? Пред тази убийствено превъзходна, цивилизована, иронична, изпълнена с презрение, бърчеща нос общност, в която нашето място си остава също толкова неясно, колкото винаги е било, поне през последните 1300 години. Какво да правим, Господи? Как да спасим достойнството си, без същевременно да се унижаваме и ненужно раболепничим? Как да им покажем, че и ние се смеем, когато ни гъделичкат, или че кървим, когато ни убодат? Как, Господи?

Моят личен отговор може и да не ви свърши много работа, но той гласи така: просто трябва да я любим, това е всичко. Не да я обичаме, а да я любим – в най-директния смисъл на тази толкова хубава българска дума, с всичките му страстни конотации, с всичките му изрази на мъжка или женска сила, напористост, издръжливост, мощ. При това, забележете, аз нямам пред вид любенето, което българските жрици на любовта така или иначе носят из Европа от години насам. Тия момичета работят, а аз говоря за любов, мили мои. Не е нужно това да става в реалността – любовта и любенето, както всеки от

нас знае, оказват своето магическо въздействие дори и когато не са нищо повече от силни и самоуверени фантазии. Те може и никога да не бъдат реализирани – но един човек, способен да люби истински, никога не може да стане обект на презрение и насмешка. Силата на тази емоция е прекалено голяма, за да допусне нещо такова.

И така, аз затварям очи и започвам да любя милата Сибила. Прониквам в нея бавно и внимателно, изучавайки всяка гънка на замръзналото от омраза лоно с любопитството, вниманието и нежността на истински, страстно любещия. Покривам я с жегата на страстта си, заглушавам стенанията ѝ с целувки, не ѝ позволявам да си поеме въздух, стопявам я, в най-директния смисъл на тази дума. Няма по-голяма сила от любовта, която познава себе си – в сравнение с нея омразата е само мимолетно избухване на вулкан, сравнено с могъщо морско течение. И така омразата на Сибила – омразата на едно нещастно, ако и безкрайно култивирано, дете – се стопява по неизбежност, сега тук вече властва любовта, снеговете се топят, слънцето се задържа все по-дълго на небосклона, а откъм горите се носят птичи песни – и те предвестници на свежест, новост, възкресение ...

Аз те любя, Сибила! Усещаш ли колко по-различен изведнъж е станал светът?

Е, сега вече мога и да прочета книгата ти, без да се почувствам принизен и смазан от всеки пасаж, който навира в очите ми някаква грозна реалност. Без да скимтя от срам, защото принадлежа към нещо, пред което ти повдигаш до носса си кърпичка. Без да се чувствам застрашен от омраза, слабост, себеунижение. Аз умея да любя, Сибила! И дори ако това е единственото, което мога, то все пак е достатъчно, за да стопи твоята омраза, твоето презрение, твоята слепота! Разбираш ли това, моя мила, моя скъпа, моя най-свидна гургулице? Или ще ми кажеш, че е по-добре, когато не говоря толкова много?

Февруари 2009

За диалектиката на диалектите

Бях на девет години, когато за пръв път в живота си разбрах, че съм говорел не просто български език, а нещо по-странно, наричано с неразбираемата дума „диалект“. Бях на гости у братовчедите си, в романтичната малка Каварна („романтична“, разбира се, не цели да представи нищо повече от собствения ми детски спомен за малкото градче, което се различаваше от родния Преслав единствено по това, че имаше море, а не река, където човек да ходи на плаж). Семейството на вуйчо и вуйна ми – мили, значително по-нежни едни към други хора, отколкото това беше прието в нашата малка семейна джунгла, в която всеки се спасяваше както може, най-често със зъби и нокти, от любовта на най-близките си – ме приемаше всяко лято по за седмица-две, почти винаги под опеката на майка ми (въздух! дайте ми глътка въздух!), но понякога и сам – нещо, което, разбира се, беше несравнимо по-приятно и освобождаващо за – признавам – неподатливата ми до полуда, дори и в детството непокорна като която си поискате котка, натура.

– Вудъ, вудъ, вудъ. Златку искъ дъ пий вудъ – повтаряше братовчедка ми, довеждайки ме до отчаяние, или по-скоро до бяс, с това уж-мелодично припяване на нещо толкова просто и очевидно. Жаден съм, какво толкова?

Братовчедът, дебеличко момченце с най-доброто сърце на тоя свят, търпеливо ми обясняваше, че се казва „вода“, а не

„вудъ“, или „глава“, а не „гльвъ“. Аз отказвах да поема, разбира се. Хей, кои сте вие, та да се опитвате да ме променят? Аз съм си аз, а вие сте си вие. Голяма работа, като приказвам така. При нас го правят всички – и се разбираме без никакви проблеми. Вие също ме разбирате, нали? Какво тогава сте тръгнали да ми се перчите, все едно че съм нещо изостанал? „Пий ми съ вудъ“ – и толкова. Който не му харесва – чупката!

По-късно, вече солидно нагазил в пубертета, аз за пръв път се опитах да променя произношението си. Бях срещнал едно неземно-ефирно създание, пак откъм морето, тоя път от Варна (абе, тия варненци всъщност източен диалект ли говорят или и те са продали душите си?) – и желанието да подражавам на нейния невероятно изтънчен, литературен български език, ме направи за нула време за посмешище на целия клас, както и обект на удивени погледи от страна на родата. „Абе, туй мумче уж дубре вървеш, како му станъ тъй ут идин път?“ „А, няма страшну, шъ му мини. Ут многу четини шъй, кът пурасни ощи малку и шъ му мини.“

Действително, мина ми. Бързо разбрах, че да се правиш на слон сред хипопотамите не е най-добрата стратегия за оцеляване, пък и непоносимото и странно въртене на езика, да не говорим за необходимостта от непрекъснато внимаване, и без това ме изтощиха повече от бързо. Продължих да си говоря „кът хоратъ“. Кой да знаел тогава, че ме очаквали още много и много превъплъщения – не на последно място и езикови – всички те свързани със сериозно изпитание за онова, което по-рано се е наричало твоя „душа“, а сега се кичи с по-модерното име „идентичност“. По онова време светът ми се побираше в едни такива много малки, много обозрими, много сигурни рамки. Хубаво време беше. Мило, спокойно някак си.

А след това попаднах в София. Не искам, пък и едва ли ще мога, да описвам цялата невероятност на това преживяване: беше нещо ужасно пъстро, понякога предизвикващо възторг, а друг път – гадене, сигурно нерядко довеждало до отчаяние

моя ангел-хранител, който в онова време вероятно е късал по сто чифта обувки на година. Голямо пренаместване падна.

И отново – а дали изобщо има някакъв друг начин? – нещата получаваха своята най-драстична и очевидна форма в лицето на езика. Езикът, повече от всякакви дрехи, гримове, пози и преструвки, беше нещото, което поставяше между всички нас – иначе все млади, все хубави, свежи и интересни хора – преградите и препятствията на една невидима йерархия, непоносимо справедливото разделение между знание и невежество, можене и неспособност, престореност и автентичност. Усещането беше странно опияняващо и същевременно непоносимо отрезвяващо. За пръв път в живота си срещам хора, които се държаха напълно просто – и говореха неразбираемо сложно. Нямахме никакъв смисъл да се опитвам да им подражавам – поне толкова боза имах в кратунката – но пък и единствено оставащата ми роля на курсов комедиант много бързо се изчерпи и отесня, подобно на пословичната змийска кожа. (Вниманието! Ох, вниманието на околните. Дайте ми рецепта за привличане на вниманието – и аз ще ви покажа оста, около която се върти Земята).

Оставаше значи само един път – онзи на промяната – а промяната, кой знае защо, започваше отново – вие вече го знаете – с езика. „Провинциалният“, „селският“, „простият“ език трябваше да отстъпи и изчезне, това беше някак повече от ясно, без никога да е било избирано като съзнателна цел. Елайза Дулитъл, ако си спомняте, отива при професор Хигинс *напълно съзнателно*, с ясната цел да направи от себе си един друг човек, чрез промяната на произношението и говора си. И тя успява – във версията на Бърнард Шоу далеч повече, отколкото всъщност го е желала – до такава степен, че в края на краищата получава една нова идентичност, за сметка на загубата на истинността си, за сметка на изгубеното „собствено аз“.

Не знам, нито пък искам да знам, дали в живота е възможно нещо такова. Вероятно да, макар че собственият ми опит

се оказа по-различен. Промяната се получи някак от само себе си, без кой знае какви усилия, в течение на едно съвсем не кратко време. Някъде към края на пети курс вече говорех литературен български език напълно интуитивно, като дори в Преслав употребявах „ме“ вместо „мъ“ и „ще“ вместо „шъ“. Единствено странното нещо беше, че вече никога в родния край не посрещаше непривичното произношение с изнепада. Хората някак инстинктивно чувстваха, че вече не съм един от тях – в смисъл, да, наше момче е това, но сега вече живее в София, няма да се връща обратно, то си е ясно, че ще заговори по софийски; с каквито се събереш, такъв ставаш.

Странните метаморфози продължаваха и в другите езици, които малко по малко научавах (отидох в София без нито един западен език, между другото – и, ако има нещо, с което наистина се гордея, то е научаването на езиците, с които по-късно ми се наложи да живея – почти без чужда помощ, от нула до университетско ниво в течение на няколко години). Разговорният ми английски, например, се оказа силно повлиян от първите двама събеседници, с които го упражнявах – двама много мили американци от Бостън. Спомням си, на една конференция с колеги от Оксфорд – имаше и такава едно нещо в живота ми, някъде през 88-ма – събирах удивелните погледи на всички (също както едно време в Преслав, с „литературния“ си български), защото говоря с американско, а не с английско произношение. Както навсякъде другаде, така и тук езикът се оказа основната дреха, по която човек бива посрещан, че и изпращан – в случая с доста неприятни последици, тъй като да говориш „американски“ с оксфордчани е същото като да говориш „преславски“ със софийнци. Опитай се да доказваш каквото си щещ – докато не заговориш на техния език, хората отказват да те вземат на сериозно и това е. Езикът, както и да го въртим и сучем, си остава ситото, през което светът ни пресява, справедливо или не.

И тук, за мое най-велико удивление, последва най-неочакваната от всички мислими метаморфози, тъй като, само броещи месеци след като заживях в Германия, аз като по магия изгубих всички култивирани наслоения върху произношението си (имах пред вид българския, а не немския език, с когото никога не ме е свързвало някакво особено отношение – говоря го добре, и това е всичко). Заговорих отново на „мъ“, „шъ“ и „съ“, без да изпитвам каквото и да било притеснение от нецивилизоваността си – с една уговорка, разбира се: че винаги, когато поискам, аз мога на мига да премина към литературен български език, без да се чувствам ни най-малко притеснен от метаморфозата. Това просто е един от езиците, които владее. Използвам го, когато ми се наложи, но отново с една изключително важна уговорка: *той е единственият език, на който умея да пиша – в смисъл да пиша така, както ми се иска, а не както ми се налага*. Много пъти съм мислил над тази благословия и това проклятие – да бъдеш осъден да владееш до съвършенство един език, който почти никой по света не разбира – но с времето се научих да виждам в това по-скоро благословия, отколкото проклятие. „И малкото добиче прави тор“, казват немците. Е, аз се опитвам да торя старателно градинката си, колкото и малка да е тя. Моя си е – ще я обичам, къде ще ходя? Нали ми е ясно като бял ден, че без нея не мога да оцелея и секунда?

Остава си открит въпроса за това какво животно се е получило от мен след всичките тия метаморфози, желани или приети по принуда. Хамелеон? Или динозавър, научил изкуството да се приспособява, тоест не застрашен от непосредствено изчезване? Откровено казано, аз не приемам нито едното, нито другото. Първо, тия гущерски метафори ми звучат много, много чуждо, а второ – способността да се променяш, отново и отново да изобретяваш себе си в зависимост от средата, в която си попаднал, вече отдавна не ми изглежда като нещо заплашително, нещо, подрязващо корена ти. Ва-

жното е изобщо да попадеш някъде, пък дори и ако това „някъде“ е само един измислен от самия теб, напълно фантастичен, нереален за всички останали свят. Никой, ама никой на този свят не знае с абсолютна сигурност кое всъщност е „реално“ и кое – „фантастично“. От всички непоносимо дебели томове на Еразъм е останала единствено написаната за разтуха *Възхвала на глупостта*. Най-великата книга на този свят разказва не за това как се печелят пари или прави кариера, а за приключенията на един беден, малко луд идалго, който обикаля страната си в търсене на идеалната любов. Така че, да ми разправя кой каквото си ще, аз ще продължавам да търся въпроси, пък ако ще и малко да произперкам в процеса, от самотия и скудоумие. В края на краищата, пред очите си имам поне един велик и достоен за подражание пример.

Ах, да – езикът. Езикът си остава онова, което винаги е бил – път и пътека, но същевременно и цел, и обетована, недостижима земя. Люлка и тъкачен стан, меч и плуг, икона и подпетени чехли ...

Как беше го казал Левски?

„Ние сме във времето, и времето е в нас“.

Същото важи и за езика. Както и за всяко друго нещо, заради което си струва да се живее и умира.

Юли 2009

За самите нас

Преди няколко дни отидох на лекар. От известно време насам се чувствам схванат отдясно, някакъв нерв, който усещам много неприятно, тръгва отгоре, някъде малко преди върха на черепа ми и продължава надолу, като гранична бразда, чак докъм средата на гърба, бъхти се и пулсира. През деня бива долу-горе, но нощно време много ме ядосва, не ме оставя да спя, такива работи ...

Сега, това не е съвсем обикновен лекар. Всъщност, доколкото знам, той дори няма завършено медицинско образование и в България вероятно биха го накичили със звучната титла „чекръкчия“, защото практикува преди всичко хиропатия. Важното при добрия Андре Цубер е, че той разбира страшно много от разни азиатски магии, йоги, чакри, мантри, тантри ... Абе ...

Добре, ето значи какво става: след три часа чакане, защото при него винаги е навалица до небето – в обикновените лекарски чакални е по-разредено, но при Андре е така ... Та, влизам значи при него, той ме поглежда, аз му обяснявам, че преди години на два или три пъти ме е оправял с по две-три хватки от класическата борба, той мълчи. А после вика: „Кога за последен път сте си правили изследвания, господин докторе?“ (при тях това е задължително, ако е записано в разните ти картони, престават едва когато им кажеш, че не искаш да те наричат така). Аз го изглеждам малко стреснато, какво

има, какво става, а той вече вади едни игли, започва да ми перфорира ушите, междувременно ме меси като тесто в нощви, но болката не минава, тоя път май е нещо друго.

И се започва тя. „Господин Енев, какво искате от живота и от себе си?“ Аз го гледам и тъпея. „Па знам ли, щастие?“ Той стиска юмрук и вика: „А това според вас щастие ли е?“ „Ами не“, викам му аз, „нещо много кораво ми изглежда“. А това? И, преди да съм се усетил, ме погалва лекичко, чак подскачам от изненада. „Това по-приятно ли се чувства?“ „Зависи от кого“, викам му, после, под натиска на усмивката му, прибавям: „Добре де, по приятно е“. „Ами тогава“, продължава той да се усмихва, но гласът му звучи така, сякаш казва „Абе, чукундур с чукундур!“ ... „Ами тогава защо живеете като стиснат юмрук, господин Енев, какво искате от себе си, защо толкова се напъвате да докажете на всичко и всички, че сте най-коравият на тоя свят, че можете да преглътнете всичко, че можете да удържите на всичко?“

Бре, жег! Усещам аз, че започват да ми се насълзяват очите, тоя нещо много по меките части ме работи, като отворена книга ме разгръща, чак ми припарва отвътре и малко ме поразтриса, но нали съм инат момче, пък и той не може, няма как, просто няма начин да знае с кого си има работа ... не, не, не, това е невъзможно ...

А добрият Андре продължава: „Кажете“, вика, „господин Енев, вие баща имате ли?“ „Нямам“, викам, „почина гòркият, не е вече сред нас.“ „Тъй, тъй. А от какво почина?“ „Инфаркт“, викам, „инфаркт на миокарда. На място, прав.“

И се каня вече да му разправам как всички мъже в семейството ми умират прави, какви сме ние челичени, как не се даваме, как и на смъртта среден пръст ще покажем ... Но Андре не ще да слуша, ами продължава:

„А дядо ви, господин Енев, той от какво умря?“

„И той инфаркт“, отговарям аз послушно. „Пак на миокарда, пак на място, пак прав.“

Андре се подсмивва, усеща ме накъде избивам, но това май не го впечатлява, и пак разпитва:

„А други има ли?“

„Чичо ми също“, казвам аз. „Ама той гевезе човек излезе, седнал умря, не сколаса да се изправи, като другите.“

„Аха. А вие, господин Енев, мислите ли понякога за смъртта, за края?“

„Че как иначе“, викам аз. „Нали това ми е занаятът. Монтен, Паскал, Ницше ...“

„И сигурно много ви се ще прав да умрете, а? Като бащата, като дядото ...“

„Ами то късмет работа“, увъртам аз, после признавам неохотно: „Е, да, не ми се ще да се излагам. Все пак, семейна традиция ...“

Той ме изглежда продължително, в очите му само „Абе, диване с диване!“, после сменя темата.

„Кажете, господин Енев, а отляво боли ли ви?“

„Не“, понапервам се аз. „Отляво всичко е кукуряк, там нищо ми няма.“

„А знаете ли защо е така, господин Енев?“

„Хе-хе“, мисля си аз, „че то ако знаех щях ли сега да съм при тебе бе, докторе? Ако бяхме в Америка поне щях да знам защо ми ги задаваш всичките тия въпроси – за да си изкараш парите – ами тук, при тоя социализъм дето всичко е безплатно, що ми губиш времето, та и твоето собствено, а, докторе?“

Ама иначе кимам и се правя на много смирен: „Не знам, господин докторе.“

А той се покашля, покашля, мълчи така сякаш ми гледа на ръка или на карти, после – най-после! – изплюва камъчето.

„Защото там е вашата сила, господин Енев. Това е женската половина на тялото. Любовта, мекотата, нежността, Отдясно, мъжката половина, ви боли, защото сте я довели до края, изтощили сте всички запаси – и емоционални, и физически, всичко. А отляво, където сте силен, няма нищо. Там е само

очакване, потулени надежди, подметени спомени, забравени радости. А, господин Енев, дали не е време да станете малко по-малко мъж, как мислите?“

Аз мълча и гледам да дишам по-нарядко, че инак като нищо ще заподсмърчам. А той продължава:

„Как минава денят ви обикновено, господин Енев?“

„Като на всички“, викам. „Как как? Работя, това е?“

„Е, добре дошли тогава, господин Енев, в good old Germany. Добре са ви дресирали нашите хора, виждам, по-германец и от германците са направили от вас.“

„А, не“, инатя се аз. „От корена си аз не се отказвам, ние също можем, че и от вас повече. Нищо, че сме от Балкана.“

„А излизате ли някъде, с приятели виждате ли се?“

„К'ви приятели“, викам му аз. „Приятелите всичките на две хиляди километра, че и повече. Не успях нещо да пусна корен тук, нищо, че ви е толкова богата почвата. Децата и работата – това е всичко.“

„Ами опитайте пак тогава. Излизайте, омешвайте се с хора. По малко така.“

„Не става, докторе, нищо не става. Опитвах, опитвах, накрая ми писна – аман от провалени приятелства. И с нашите хора тук вече не става, отегчават ме до смърт, гърките, само в Интернет намирам интересни хора, сигурно щото сме на разстояние. Все е нещо, нали?“

„Това“, вика докторът, „е защото вие не обичате себе си, господин Енев. Кажете ми, какво изпитвате като се погледнете в огледалото?“

„Как какво?“, дивя се аз. „Поглеждам, подминавам и си гледам работата. Женски работи са това, огледала ...“

После се усещам и си прехапвам устната по средата на фразата. А докторът се подхилква, направо да го праснеш с нещо по гръмоотвода, и продължава да ме тормози.

„И откога“, вика, „започнаха хора като вас да се запрягат отпред пред каруцата, да вършат волската работа? Не е ли вре-

ме да си дадете малко почивка, малко отпуската така. Горее на капрата, господин Енев?“

Тоя път иде мой ред се подсмиввам полека, защото на тоя въпрос си имам приготвен отговор.

„Ами то“, отговарям, „при нас там по Балкана всички все горе на капрата са се нахендрили, господин докторе, никой не ще да тегли, всеки иска да се вози. Та затова, значи, съм я поел тая работа, поне от малко-малко да проскързва каруцата, че инак съвсем ще затъне, мърлява каруца българска. Пък то си е и кеф, честно казано. Може и да е волска работа, ама е отпред, всички те виждат.“

Докторът се позамисля, поглежда часовника си.

„Добре, господин Енев“, вика. „Виждам, че си знаете работата. От мен толкова. Ако искате, продължавайте да я карате така. Може и късмет да е, изправен да ви завари. Но иначе, ако искате най-после и да заживеете, а не само портретите на стената да гледате, ще трябва да промените едно-друго, няма как. По-малко юмруци, повече сърце, господин Енев. Аз ще ви предпиша тук едни масажи – масажистката е капка, между другото – а вие правете каквото смятате за правилно.“

* * *

Излизам аз навън, но нещо не ме свърта. Ония игли – те били за постоянно, висят ми значи като обици, две парчета, та чак ме е малко срам, хич не обичам такива глезотии – ми припарват едно такова, хем сърби, хем боли, хем кеф прави ... Качвам се на колелото, айде вкъщи, но и там нещо не намирам спокойствие. Преследват ме докторските думи като ято горгони, въртят се над главата ми, пицят в ушите ми и не ме оставят на мира, аман!

Нощта – и тя такава. Въртя се до среднощ, очите ми облещени като светофари, няма спокойствие, няма заспиване, няма мир, нà ти един доктор. Лошо ли ти беше без него, а?

Ставам, разхождам се из тихото нощно жилище, варя чайове, мъча нещо да работя, да драпам, ама не би. Докторе, какво направи с мене бе, маскара с маскара? Аз за това ли дойдох при тебе с толкова доверие, да ме преобръщаш така с хастара нагоре? Какво да правя сега, а? А кажи де, какво да правя?

Но доктор Цубер го няма, междувременно е вече утро, айде на децата закуска, после води на училище, малкото пак се запъва като магаре на мост, от нас до училището – един час кандърми (то е на пет минути). Нормално ежедневие, с две думи.

Но жегата не отминава. По едно време вече започвам да си мисля, че сигурно така се чувстват жените когато им дойдат дните, нещо такова трябва да е. Отвътре едно ми такова разнежено, всичко разтопено, всичко размазано, ни да седна, ни да стана, душата изпълнена с някакво странно очакване – ще дойде някой, Койчо от Бусманци! – и чакам да мине, да си стана пак аз, да си гледам работата ...

А после – де го чукаш, де се пука – сядам и започвам да пиша писма. Обаждам се на хора, на които не съм се обаждал от години насам, все от срам, че съм ги зарязал, че съм се умълчал сигурно когато най-много са очаквали да чуят нещо от мен ... Даже на моята си китайка се обаждам, момичето, което направи така, че книгата ми излезе в Китай. Не съм ѝ писал от години насам, и с нея същата работа като с всички останали: просто замлъквам по някое време, батериите ми ли се изтощават, какво е, не знам ... Но продължавам да пиша.

И, що щеш? От Америка получавам тъжно-претъжно писмо, потънаха гемеите, всичко си ... мамата, няма живот, няма сполука на тоя свят, дявол ги взел и американци и българи, и всички. Айде давай сега по скайпа, айде сега милвай, айде сега успокоявай, айде сега давай рамо, давай дупе, давай душа, давай всичко ... От Люксембург сдържано, но и с леко удивление – я, тоя взе, та се обади. Откъм България обичай-

ните оплаквания, но примесени с лека доза любопитство: абе ти що се обаждаш, да не си я закъсал нещо, а?

И, накрая, от ... Най-милото, най-краткото, най-мечтаното писмо, само няколко реда, но то на човек колко му трябва?

*Устните ти търсят насладата
по
горния ръб...
на една деликатна линия...
с форма на лале...
и
правилен, официален по обем размер и форма...
ръб,
на
чаша за вино*

*Което е
Еlegantно допълнение към комплекта от вашите
мечти.*

Познах ли?

Бре, докторе, какво ми направи бе, Човек? Какво ми направи?

Ноември 2009

За камъка, който пронизва – или защо плаче акулата

Дълбоко в себе си подозирам, че днес ще се опитам да наруша първото правило на всеки пишещ човек – да се мълчи за онова, за което не може да се пише. Но изкушението е прекалено голямо. Изкушението, както се казва, е единствено по рода си. Защото да се мълчи за пробивната сила на камъка, наречен Rammstein, е също толкова невъзможно, колкото и да се говори за нея. Човек се вижда принуден, в края на краищата, да се задоволи с един вид трептене, подобно на писеца в някакъв чувствителен апарат (сеизмограф? детектор на лъжата?), надявайки се, че следите върху хартията ще отразят нещо, идещо издълбоко, нещо по-различно от напъните на съзнанието, което всуе се опитва да подреди в някаква разбираема последователност калейдоскопичните, пулсиращи, изригващи, еякулационни възприятия, също толкова неподатливи на описание, колкото и всяко друго екзистенциално преживяване (кажете ми, вярвате ли наистина във възможността да се опише един любовен акт? Аз не).

Чудото на Рамщайн е абсолютно неразделимо от немския език – до такава степен, че аз дълбоко се съмнявам дали е възможно да се предаде нещо от неговото преживяване на някакъв друг език. Самите те признават охотно, че всеки път, когато са опитвали да пеят на английски, са се сблъскали

с пълно равнодушие, дори съпротива. Никой не желае един елегантен, удобен за носене камък. Всички искат истината. Всички искат Сизиф.

И така, нека се опитаме да извървим пъгечката заедно. Но първо няколко помощни информации. В немския език думата „мощ“ е идентична с онази за „насилие“ – Gewalt. После, както всеки знае, това е един гърлен език – и макар че, като всеки друг, и той може да звучи неимоверно нежно и галещо, все пак по-обичайното, по-познатото му от ежедневието амплоа, е свързано с едно звучене, което повечето от нас вероятно асоциират по-скоро с нежността на банциг, отколкото с онази на, да речем, малко пролетно поточе. Кройцвортретзел. Румпелцилцхен. Рамщайн.

Но – и в това е голямата тайна на този език, тази култура, този начин на преживяване на света – те си остават сурови, заплашителни, дори авторитарни – само и единствено докато човек им се съпротивява, докато търси начини да противопостави на привидната им твърдост и непосилност някаква друга, реална или въображаема твърдост, мъжественост, отпор. Защото тази врата се отваря едва в момента, в който престанете да я натискате. Преустановите ли напъните, тя се открехва от само себе си и ви показва неща, чието съществуване вероятно никога преди това не сте подозирали. Като тези тук:

<i>Und der Hai-fisch, der hat Tränen</i>	<i>a акулата, тя има сълзи</i>
<i>und die laufen vom Gesicht</i>	<i>и те текат по лицето ѝ</i>
<i>doch der Hai-fisch lebt im Wasser</i>	<i>но акулата живее във водата</i>
<i>so die Tränen sieht man nicht.</i>	<i>така че сълзите не се виждат.</i>

Опитвах се да намеря точната дума за преживяването през цялото време, докато стоях като ударен от този камък посред беснуващата тълпа, неподвижно, очевидно със странно изкривени черти (синът ми по едно време ме попита малко загрижено дали се чувствам добре, та ми се наложи да напус-

на за момент Валхала и да го успокоя – да, да, не се безпокой – ама харесва ли ти? – да, да – ами тогава защо стоиш така тихо? – като дойдеш на моите години, ще видиш; уф, извинявай, не мога да говоря сега). И, разбира се, тя се появи едва тогава, когато престанах да я търся (немска дума, няма как): *Passionsspiel*. Пасионсшпийл. Игра на страстта. Драма. История за живот и смърт. Приказка за възкресението.

Вижте, думите наистина не помагат особено тук, така че съм принуден да премина към образи. Най-близкото до това преживяване нещо, което мога да ви предложа, е **Екстазът на Света Тереза** на Бернини. Същата неописуема смесица от болка и екстаз, същото усещане за пронизаност и изпълненост от нещо огромно, необятно, разкъсващо и едновременно изпълващо с някаква непостижима необхватност. Екстаз, свършване. Ритмично пулсиране. Насилие и мощ, неразделими едно от друго. Тласъци, които ви изпълват с невъобрази-мо блаженство. Усещането, че за миг разбирате какво е да си жена. Приемане. Преизпълненост. Липса на страх пред края, дори желание за достигането му. Бухщабю. Фрюлингсблут. Юберлебен.

И една акула, която плаче, невидимо, макар и повече от осезателно:

В дълбокото е самотно.

Затова и потича по някоя сълза.

И така става, че водата в морето е солена ...

Декември 2009

За лабиринтите на душата

Отне ми доста години, докато най-после успях да осъзная, че надеждата, очакването и търсенето на идеалната връзка ме изпълват с повече щастие, отколкото притежаването на стандартната, обичайната, „като-на-всички“ такава. Състоянието на копнеж, изпъстряно тук-там от по някое приключение, обещаващо някакъв вид изключителност (най-прекрасната любовна нощ в живота ми се състоя преди няколко години в едно балканско село, на корав дървен миндер, в стая, през която цяла нощ минаваха повече или по-малко пияни хора, търсещи опипом пътя към тоалетната на двора) ... Та, този копнеж, това изпълнено с трептене – не трепет! – очакване, днес вече ми се струва далеч по-желателно и витализиращо от семейния секс, който практикувах през годините преди това, успокоявайки се с мисълта, че все пак го правя на пода или на кухненската маса, а не в леглото. *Sancta simplicitas!* Формата – и тук, както и навсякъде другаде – не може да замени липсващото съдържание, което пък от своя страна не може да бъде уловено във форма, подлежаща на някакъв вид усредняване, обуржоазяване. Любовта и сигурността може би наистина са сестри – но ако да, то едната от тях със сигурност носи името Пепеляшка.

Ах, да – забравих да спомена доброволния отказ от увереността, че количеството рано или късно водело до качество. Единственото качество, което успях да достигна, подчиня-

вайки се на тази увереност, беше онова на заобления корем, от който се отървах едва когато решително захвърлих на боклука всякакви количества и се превърнах в убеден привърженик на качеството. Любовната нощ, която вече споменах, ще ме съпътства до края на живота ми. Що се отнася до брака и неговите няколко хиляди нощи, от всичко това ми остават най-вече спомените, свързани със страха, че мога да изгубя децата си. Сигурно пак става дума за любов – всъщност за нея става дума винаги, нали? – но във всеки случай тя не е оная, за която ми се иска да говоря днес.

Остава си, разбира се, усещането за недостатъчен секс. Особено когато човек се огледа мъничко и види до каква степен е затрупан от хвалбите на света, в който живеем. Сексът – bigger than life, bigger even than a Big Mac – днес е също толкова важен статусов символ, колкото и мощният автомобил, голямата къща или връзките с обществеността. Не че имам нещо против това, опазил ме Господ! Просто това хоро не е моето – от ново нещо, което започнах да разбирам едва когато животът не ми остави никаква възможност да се залъгам с фантомни образи вместо с реалните си желания и нужди. Светът на Многото не е моят свят – дори и ако един от страничните ефекти на това осъзнаване бива формулиран от останалите хора чрез думички от рода на „безебие“, „недобество“ или просто „критична възраст“.

Искам да кажа просто, че думичките „недостатъчен секс“ в един момент, на някаква степен от израстването, изведнъж се оказват нещо като противоречие в определението. Да се говори за недостатъчен секс днес вече ми се струва също толкова неадекватно, колкото и да се говори за недостатъчно здраве (в смисъл такъв, че той, също като здравето, не познава неща като делимост). Сексът – което на моята възраст се преекспонира в представата за възможно най-голяма близост между двама души от различен или еднакъв пол – безспорно е нещо, което изисква качества като въображение, изобретателност и сме-

лост, но не и механика, не и колекционерство, нито пък страх пред въображаемата или реална роля на аутсайдер. Казано малко по-реалистично, стотина *претърквания* едва ли могат да заменят онова трептене в гърлото, изчезването на гласа, премрежването на погледа, които се получават в резултат на ... каквото си поискате, стига да имате очите и сърцето, които моментът изисква от вас. Най-интензивните моменти на близост напоследък изпитвам при среднощните разговори в Скайп – с жена, която очевидно иска от мен единствено думи, колкото и да се опитвам да я убеждавам в тяхната недостатъчност.

Впрочем, тук достигам до следващия важен момент, чието откриване ми струваше немалко години. Става дума за нещо колкото банално, толкова и неуловимо – за броя на партньорите, от които човек се нуждае, за да постигне онова усещане за идеалност, което е неотделимо свързано с преживяването на любовта, такава каквато си я мечтаят повечето от нас. Безумен максимализъм ми се струва да се търси всичко – или дори прекалено много – у един и същи човек. Такъв вид търсене, такъв вид изискване, само поставят връзката под ненужно напрежение, карат хората да се държат неестествено, да поемат роли, които нито им прилягат, нито пък могат да бъдат изиграни свястно в нещо, надминаващо продължителността на холивудски филм – и в края на краищата водят нещата до колапс, дори и когато партньорите всъщност са много свестни, много любвеобилни, всеотдайни и изпълнени с еротична енергия същества. Единствената реална причина, караща повечето хора да отхвърлят това толкова очевидно заключение, според мен се крие в неговата несъвместимост с властващите днес модели на съвместен живот. Това – и създаването, както и отглеждането на децата, което и в моя собствен опит и възприятие е нещо несъвместимо с полигамията. Казано с други думи – гените налагат на всички ни една собствена форма на сексуална диктатура, но пък едва ли е задължително човек да живее под нейния закон в продължение на целия си жи-

вот. Което от своя страна означава, че истинското, свободно, зряло осъзнаване и преживяване на любовта – любовта като свобода, като непринуденост, като радост и липса на всякаква тежест, като споделяне на онази красива, интензивна и експлозивна енергия, скрита във всеки от нас – е възможно едва на определена възраст, тоест едва след като човек е изпълнил задължителната, диктувана от гените програма за продължаване на рода и вече е в състояние да се отдаде на преживяването в една форма, освободена от диктата на притежаването. Банално, нали? Разбира се – което не прави достигането на това прозрение по-лесно. Баналността не е идентична с лекотата, това май го знаят всички, или поне повечето от нас.

Колко – и какви – партньори ще си подбере човек е, разбира се, въпрос на собствен избор. Самият аз тежнея към едно ограничаване на броя на участниците в една връзка до трима-четирима (при което в моя хетерогенен модел винаги има място само за един от единия пол, останалите са от другия, като причината е очевидна – видът любов, който аз предпочитам, е възможно най-отдалечен от неща като конкуренция и борба, включително и такава за вниманието и всеотдайността на партньорите/партньорките). При което – и тук вече се запъвам като пословичното магаре на мост – аз абсолютно настоявам за откритост и липса на лъжа в отношенията. Ако ще е връзка с повече от двама участници, то тогава непременно такава, в която всички са приели условията още от самото начало. Не мога да понасям лъжата, sorry! Разбира се, не е задължително хората да се набутват насила в живота на останалите. Нищо против удоволствията на нежния, изпълнен с любовитство и готовност за експериментиране секс с повече от двама участници – но пък и не е задължително да се очаква от всички, че непременно трябва да се отърват от бодлите на атавистични импулси като ревност или пък съвсем нормалното желание за несподеляна с други, лична, собствена интимност. С други думи – нещата са хубави, красиви и естествени само

тогава, когато са лесни за всички. Изпитва ли някой затруднения, чувства ли се един или друг човек недостатъчно обичан, ценен, обсипван с внимание, нежност, дори верност – защото верността е неразделен момент от всичко това, верността като липса на лъжа – тогава нещата трябва да се променят, включително и чрез достигане до раздяла. Няма смисъл от напъване, любовта е или нещо безкрайно лесно, или тя просто не е любов.

Остава си въпроса за формата – и тук, страхувам се, ще се стигне до най-силното разминаване на представите и мненията, просто защото именно формата, за разлика от съдържанието, е нещото, чрез което повечето от нас са в състояние да идентифицират любовта. Формата на близостта, формата на споделянето, формата на секса и съпреживяването, са неща, които днес, както винаги, притежават за всички ни – е, почти всички – една интуитивна, подразбираща се от само себе си определеност, с която – така поне ми се струва – само малцина са склонни да се разделят, при това най-вече под натиска на обстоятелствата. Близостта си е близост, в края на краищата тя не може да бъде далечност. Какво толкова има да се умува тук?

Може би да, а може би не. Не твърдя, че съм достигнал до всички тия неща чрез силата на особено прозрение, нито дори по свободна воля. И все пак, колкото повече напредвам по Пътя, толкова повече започвам да се убеждавам и приемам, че формата не е нещо задължително, нито пък единствено. Ще започна с простичкия факт, че връзките с няколкото жени, които обичам, на моменти дори обожавам, са до една виртуални. Пространството, което споделям с тях – поотделно, никога не съм изисквал каквато и да било форма на харем, въпреки липсата на лъжа – е ограничено единствено от въображението и добрата воля на всички ни. Разбира се, от време на време то се скъсява и до реално, физическо пространство – слава Богу, светът е малък – но нормалният му модус не е онзи на споделе-

лената вечер пред телевизора (или в леглото). Недостатъкът на всичко това се изразява най-вече в усещането за някак прекомерна различност, за една форма на съпреживяване, която не е особено съвместима с „нормалността“, в нея няма кой знае колко много за перчене, дори напротив. Може би защото всички сме прекалено млади, ние нерядко се чувстваме самотни, неудовлетворени, застрашени – всеки в неговия си край на света, всеки в някаква форма на ежедневен капан. И все пак ...

И все пак аз – не искам да говоря от ничие чуждо име – се чувствам някак особено истински, някак много правилно. Не крия нищо, но и не натрапвам нищо излишно. Никому. Всеки от хората, с които споделям живота си, ми дава нещо абсолютно уникално, нещо, което другите също притежават, но не в същата, не точно в тази особена, специална степен. Мъдрост – господи, каква мъдрост! – веднъж. Друг път огромно, топло, невероятно интензивно човешко сърце; ах, колко го обичам, това грамадно сърце! Или пък красота – ослепителна, изгаряща красота от типа на онази, предизвикала Троянската война, смесена с прекрасна, младежка, някак незряла, но същевременно много женствена, тоест не детинска, енергия (женствеността никога не може да бъде истински незряла, за разлика от мъжествеността). Не виждам, нито пък се опитвам да си представям как бих могъл да получа всичко това от едно-единствено човешко същество, без същевременно да се разкъсам от страхове и комплекси – защото едно толкова съвършено същество би ме премазало начаса именно чрез непостижимото си, нечовешко съвършенство...

Надявам се да ми простите сега, след всичко казано, нескромното твърдение, че Идеалът съществува. Нещо повече – че през по-голямата част от времето той е под носа ни. Че единственото, което ни липсва, са сетивата, чрез които да го възприемем. И докоснем.

Всичко е толкова просто. Толкова просто, наистина ...

Декември 2009

На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 1

(Следващата бъркотия от мисли, спомени и емоции някой ден може би ще оправдае появата си. Засега самият аз не мога да го направя.)

Да се живее в Германия, разбира се, означава преди всичко „да се живее“, и едва след това „в Германия“. Предполагам, че така е – или поне така трябва да бъде – на повечето места по света, макар че много хора сигурно ще ми кажат: абе ела ти „в България“, пък да видим после какво ще ти остане от „живеенето“. На което аз отговарям, че Германия (и Европа) е отворена за всички, които могат да се закрепят в нея – и щом тия, които не успяват „да заживеят“ в България, се надяват, че ще им бъде по-лесно „в Германия“, то нека или се опитат, или да спрат с мрънкането.

За да смекча полемичността на това начало, ще прибавя, че самият аз едва напоследък започвам да придобивам чувството, че живея. Крайно време беше. След почти двадесет години в Германия. Което очевидно показва – поне от моя гледна точка – че тия две неща не са непременно свързани едно с друго. Живеенето си е живеене, а Германия – Германия. (Тук ще прибавя, че не притежавам кола, живея под наем и дълги години нямах телевизор – така че, може пък и да се лъжа за това дали наистина живея, знам ли?)

Всъщност, започвам тия малко странни и за самия мен текстове (надявам се да станат много), воден единствено от усещането, че вътре в мен нещо напирва да намери форма. За сега не го познавам, само го чувствам да блъска някъде около бъбреците, откъдето идват повечето ми импулси. И започвам без каквато и да било представа за цялото. Общо взето, разчитам на това, че то само ще докаже – или не – правото си на живот. Вярвам в силата на импулсите, но не и в оная на напъването. От известно време насам живея с усещането, че истинските неща на тоя свят – любовта, творчеството, изобщо всички неща, свързани със свобода и съзидание – или са лесни, или изобщо ги няма. От години насам тормозя един дълъг текст, който наричам „роман“. Предполагам, че никога няма да го завърша. Прекалено малко удоволствие ми доставя.

Но това тук е по-различно, защото ме потапя в магията на преживяното, което, въртейки се пред вътрешното ми око, придобива неочаквано пищни, кристално-бляскави, калейдоскопични отенъци. Малко като „Фани и Александър“, гледан едновременно на няколко екрана, всеки от тях в различен епизод. И, за да не ви губя повече времето, искам да започна с един чифт обувки и едно радио. Обувките никога не съм ги виждал – тях ги е носил баща ми, далеч преди да се родя. Що се отнася до радиото, с него премина по-голямата част от детството ми, която за краткост тогава наричах „некнуфелеТ“. Ей сега ще обясня и двете.

Както обувките, така и радиото дядо ми купил от немците някъде през войната, срещу неизвестни количества ракия (това сигурно ще ви обясни загадката на горното название). Обувките, които се оказали доста големшки за краката на баща ми, били въпреки това носени в продължение на дълги години, с помощта на това хубаво изобретение на модерността, вестниците. А радиото, което допреди няколко години все още стоеше някъде на тавана в Преслав, продължи да функционира чак до края на шейсетте години. Не беше безукор-

но функциониране – брат ми, човек доста спортно надарен, беше развил до съвършенство онова, което сам наричаше „поправка с отскок“: доста якичък удар с дръжката на метлата по гърбината на стария Телефункен, в моментите когато той започнеше да каканиже. Странно, но това функционираше безотказно. Никой никога не се е опитвал да поправя радиото – то просто разбираше от бой, за разлика от самите нас например. Допускам най-сериозно, че това със сигурност е имало нещо общо с произхода му. Впрочем, нека останем при това, че то продължаваше да функционира.

Това, значи, са две от най-първите, не прекомерно митологизирани, мои докосвания до Берлин. (Че собственият ми живот – който в някакъв смисъл ми се вижда представителен за немалко от нещата, които идентифицирам с думичката „България“, протича някъде по отсечката между Берлин и Истанбул, е основната тема на това писание.) Що се отнася до Истанбул, неговото присъствие открай време беше ярко и неоспоримо, много по-неоспоримо от онова на Берлин. Родителите ми, в моментите когато искаха да си кажат нещо, което да остане скрито за нас, начаса превключваха на турски език – майка ми го владее свободно, а баща ми се оправяше достатъчно. Къщата ни се намираще само на хвърлей камък от турската махала в градчето – и понякога камъните прехвъркваха не само в идиомите на езика. Между нас, хлапетата, искам да кажа. Възрастните се оправяха без камъни, те вече си знаеха местата. Ние ги откривахме – или отвоювахме – отново, разбира се. Нали за това е детството.

Наскоро – всъщност за последната Коледа – бяхме на гости у тъста и тъща ми. Аз, бившата ми съпруга, новият ѝ мъж и двете ни деца (не се чувствайте объркани, децата се появиха далеч преди появата на новия мъж). Изкарахме няколко прекрасни дни – Дорейн в непрекъснати разходки из заснежения Мекленбург, с Клаус (горкият, дали ще му се удаде – като на немец няма да му е лесно, мисля си – да разбере

някай ден, че тази жена е като миниатюрно копие на родината си, тоест при нея изборите са два: или преминаваш в глуха защита, или правиш каквото тя ти каже?) ... М-да ... Ние с децата, дядото и бабата, изкарахме дните по-раहत, най-вече в игра на карти, борбичка по леглата (малката!) и яко хапване и пийване. В един от следобедите, загрижени от факта, че панталоните видимо ни отесняват, направихме дълга разходка. Дядото – все още много висок и строен немец, само дето малко куца – беше нещо подпийнал, по едно време се спря някъде по отсечката, изгледа ме едно такова странно и ми каза: „моето момче, ние винаги сме те обичали като роден син“ (това – пет години след раздялата). Духаше брулещ вятър, очите ми се просълзиха. Да, това също е Германия. Източната, но все пак Германия.

Преди близо двадесет години, по време на първото ни пътешествие в чужбина, посетихме Троя. Беше през лятото, някъде към петдесет градуса на слънце, масивните камъни прежуряха яко и ние минахме през митологичното място малко на бегом, признавам. После отидохме в магазинчето за сувенири, под опашката на коня – и там младата екскурзоводка, на безупречен английски език, възкликна: „но това тук са български монети“ (видя ги в ръката ми, бяха останали от дните преди това). Аз ѝ обясних, че съм българин, тя ме изгледа дълго, попита ме откъде точно, аз ѝ казах, след което тя ... се разплака. Оказа се ученичка на баща ми, от техникума по селско стопанство в Преслав. После пихме кафе, приказвахме дълго, не усетихме кога денят свърши. Това пък, ако щете, е част от Турция.

Истанбул и Берлин, Берлин и Истанбул. Не бих казал, че ставам и лягам с подобни мисли. И все пак в един момент ми се наложи да направя откритието, че в Берлин се чувствам най-у-дома когато пазарувам по турските магазини (това петнайсет години след идването, когато ми се наложи да поддържам домакинството сам). Не знам дали са нужни чак толкова

много приказки, за да опиша усещането за *нашенскост*, когато се срещна с умните, начаса преценяващи очи на продавачите (най-вече мъже), които за броени секунди преценяват колко пари струвам и, сигурно, даже що за човек съм. Обичам това усещане за здраво стъпили на земята крака, за липса на отвлеченост и витиеватост – все неща, които инак до такава степен определят облика на живота тук. Германия е церебрална страна, в това едва ли може да има някакво съмнение. Разбира се, днешна Германия – едно умалено и донякъде забавено копие на Америка, колкото и да не иска да приеме това – вече отдавна не е онова, което откривам със зяпнала уста из учебниците по културна история, които оформям професионално (новогодишните поздравителни картички на дечица в шинели и със саби, например). И все пак неизбежната конфронтация с думичките „правилно“ и „неправилно“ продължава да си остава все същата трудна за преглъщане медицина, която всеки човек, живеещ в тази страна, е принуден да приема – в не прекалени, но редовни дози. Германия – както и всяко друго място по света – е непреклонно вярна на себе си.

Януари 2010

На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 2

За болестта и оздравяването

Продължавам, със същата неясна смесица от мъгляви копнежи и прелитащи пред вътрешното ми око картини от много-много години. Германия и германското. Свободата, завързана на възел около пръста. Копнежът, който на немски език се нарича зеен-зухт, жажда за гледане. Безскрупулната човечност, готова по-скоро да пожертва всичко на тоя свят, включително и самата себе си, отколкото да извърши нещо погрешно, нещо неправилно. Музейната зала, избрана като място за живот.

Но и непреклонността на избора, който, веднъж направен, се превръща в маяк и ориентир за всички, в добро и зло. Спомням си един от първите пъти, в които отново посещаваме хората, с които отгук нататък щях да споделям живота си, някъде в ранните деветдесет години, сред ухаещите на кравешки тор мекленбургски полета (хората там наричат това „свеж селски въздух“). Дорейн, прясната ми съпруга от няколко месеца, излиза от банята както я е майка родила, пред моите очи, които се чудят в коя земя да се забият, и равнодушните погледи на родителите ѝ, които очевидно не забелязват нищо особено – някой от семейството се е погрижил за личната си хигиена, was gibt's denn? После баща ѝ, повтарящ същия трик,

след което аз неволно започвам да се прехвърлям от една задна половина на друга. Дали по някое време няма да ми кажат: „Хайде бе, к’во чакаш толкова? При нас е така – който се дърпа, не трябва да яде.“ Недоумението на Дорейн, когато ѝ разкривам причината за притесненията си. Смутените погледи на домашните, които не са предполагали, че моята балканска чувствителност може да се окаже докосната от нещо толкова естествено като голотата. Погледи, в които аз неволно чета: „Абе, вие там уж бяхте естествени хора...“. Срамът, уф, срамът.

Да, срамът. Едно от най-принудителните чувства, които познавам, безпощаден командир, немилостив родител, отчим и мащеха в едно и също лице, цензор, управител, губернатор на човешката душа ... В известен смисъл, мисля си, животът ми е нещо като непрестанна борба с това немилостиво чувство, един неспирен опит да се измъкна от прегръдките на тази толкова задушшаваща, ако и носеща привкуса на познатото, прегръдка. Срамът, който в продължение на дълги години ме принуждава да мисля, по-скоро да изпитвам усещането, че моята българскост не е нужна никому тук, който неволно ме кара да извършвам действия, да осъществявам цели стратегии за оцеляване, подчинени само и единствено на себе-отричането, на потискането на всичко живо, непокорно, творческо, в самия себе си. Срамът и неговият побратим, страхът.

Както и техните неизбежни последици. Фактът, че децата ми не говорят български език. Това, че в продължение на около десет години, между тридесетата и четиридесетата, аз прекарвам живота си в пълна автоцензура, в категорична забрана на всичко, което би имало някакъв шанс да ми позволи да заживея, да осъществя онова, което светът, вселената, Богът, са ми задали като поръчка, като мисия. Срамът от подобни мисли, подобни чувства. Животът в доброволно избраната родина, на име Лилипутания. Животът в Бункера.

Непрестанните опити за самоизмама. Потискането на всички сигнали, които Светът и Тялото – две лица на едно и

също нещо – ми изпращат като съобщения, като послания. Бясната надпревара с усещането за празнота и неудовлетвореност, неспособността за изпитване и достигане на единствено важните на този свят неща – щастието, спокойствието, удовлетворението. No Satisfaction. Живот по Мик Джагър. Черната дупка, зейнала отвътре, и поглъщаща без звук всичко, абсолютно всичко, което в отчаянието на слепотата аз захвърлям вътре в нея – резултати, успехи, признания, пари, кариера, семейство, любов, пътешествия. Всичко напразно, всичко всуе. Пътят към болестта и болестта като път. Отчаянието, обхванало гърлото като ремък на гарота. Бавното осъзнаване на напразността на всички усилия. Постепенното примирение. Бръсначът на Окам, ежесекундно притиснат до гърлото. Тъпото очакване на края.

И после – Чудото! Неизбежната катастрофа, която се оказва единствено възможният път към спасението. Отварянето на Забранената врата. Писането, което съм си забранявал в продължение на много години, ужасът, с който започвам отново, напълно против собствената си воля, осъзнавайки с инстинкта на болно животно, че то ще донесе със себе си единствено разрушения и катастрофи, но и че друг път просто няма. Ужасът на човека, гледащ в пропаст, *желает* пропаст. Бавният период на полуразпадане, през който една след друга ме напускат всички основи на досегашното съществуване. Борсата, която поглъща спестяванията от петнадесет години без дори да ги забележи. Семейството, което се разсипва със звука на вкиснато мляко, изпльокващо се от полупрогнила кофичка. Астматичната нощ, в която осъзнавам, че съм Сам – сам в Берлин, сам в Германия, сам в цялата безсмислена мрачина на съществуващото. Гоген, който ми се подсмивва от стената, с разбиращ всичко поглед. Горчивото „Знаех си, знаех си. Това е всичко, което заслужавам.“ Товарът, който ме е премазал. Жабата, която не е забелязала как се повишава тем-

пературата на водата. Краят, превърнат в безкрайност. Примирението. Кюблър-Рос, почукваща на вратата.

И взривът, с който Онзи Там Отгоре, който и да е той, ми напомня, че плановите му за мен не привършват до тук. Децата, които избират да останат при мен, в един акт на невъзможно просветление, без сами да знаят какво вършат, подчинявайки се на същата динамика, същата съдба, същия шанс, който носи и баща им в някакъв необозрим вихър. Непосилният товар, който се оказва единствено възможно лечение. Забравената гордост от протичките, целебните неща на тоя свят. Готвене. Пране. Почистване. – Готвене. Пране. Почистване. – Готвене. Пране. Почистване.

Тихичкото ежедневие на корабокрушенеца. Писмата, запечатани в бутилки, които той запокитва в океана, напук на всеки здрав разум. Там отвън – то се знае – няма никой. Животът в корабокрушение е живот в скафандър.

И тогава – плахото почукване по вратата. „Извинете, намерих тук едно писмо. Вие ли сте го писали? Дали ще бъде прекалено нахално, ако ви помоля да си поговорим? Аз също съм корабокрушенец. Всъщност всички ние сме корабокрушенци.“

Пътят. Тихичкото жужене, което изпълва вътрешността на пашкула с мъчително-сладко напрежение. Усещането за неизбежност и съдбовност на идващото. Imago. Теснотата от всички страни. Паскал, който внезапно става понятен, повече от понятен. Напиращото отвътре, потискано с всички сили, усещане за щастие, за блаженство. Любовта, която започва да те преизпълва като мляко – крава. Светлината, която започва да се излъчва от гърдите ти, някъде откъм областта на слънчевия възел. Краят на Страх. Излизането навън. Мотивът от „Тъй каза Заратустра“ на Щраус, проглушаващ ушите ти на всяка стъпка. Болестта, която те напуска, за да потърси някой друг, комуто да помогне. Тихото блаженство на спокойствието и удовлетворението. Очакването, което – за пръв път в жи-

вота – е лишено от привкус на болка. Подаръците, които те очакват всяка сутрин пред вратата. Там, където преди е зеело Нищото. Радостта. Радостта. Радостта.

Berlin, du bist so schön, Berlin.

Февруари 2010

На пресечката между Истанбул и Берлин – Част 3

Но нека отново се върнем назад. Германия значи се появяваше спорадично, но упорито в живота още от най-ранно детство. Първите – забранени от баща ми, но въпреки това повтаряни от баба ми приказки – бяха за разликата между руските и немските войници. Старицата – ужасно зла, но изключително здравомислеща жена, ругаеше безмилостно освободителите (един от които, след като изнасилил някаква жена, бил публично разстрелян на градския площад – това даже баща ми не го оспорваше), и се разсипваше от хвалби по адрес на чистите и културни немци. Аз пропусках покрай ушите си нейните опити за промиване на мозъци и упорито настоявах да играя партизанин в игрите на фашисти и партизани. Същевременно демонстрирах ранни езикови умения, почерпени най-вече от безкрайните руски филми по телевизията. „Хенде хох“ и „ах ду швайн“ бяха напълно достатъчни по онова време. Щастливо време беше, просто и ясно.

Всъщност, ако трябва да бъде искрен, би трябвало да призная, че Германия присъстваше най-вече чрез отсъствието си. Тя беше онова, за което хората понякога говореха, но никой не познаваше. Затова пък Турция беше навсякъде. Това, разбира се, го разбрах по късно, по онова време ми липсваше опитът и разбирането, които да позволят едно такова осъзна-

ване. Днес, гледайки назад, аз тепърва започвам да осъзнавам до каква степен огромната сянка на Турция продължава да определя живота и мисленето на Балканите. Повечето хора у нас настръхват при произнасянето на такива думи, затова съм принуден да уточня веднага, че самият аз не виждам в тази констатация непременно нещо унизително или неприятно. А и как иначе? Къщата, в която израснах, беше построена от майстори-турци. Хората не говореха такива неща открито, но всички го знаеха – ако искаш честни и добри работници или майстори, търси турци. Тези мълчаливи, немногословни хора – мъжете небръснати, жените тихи и някак незабележими – отдавна вече бяха разбрали, че в една по принцип враждебна към тях страна, единствената надеждна стратегия за оцеляване е почтеността. Поучени от стогодишния опит на едно *върнато тъпкано робство*, те изглежда по някакъв начин се бяха научили да стават невидими. Днес вече знаем как в края на краищата завърши всичко това, но по онова време, в късните шестдесет и ранните седемдесет години, нещата още не бяха достигнали нажежеността на осемдесетте, хората живееха мирно, ако и не непременно в обятията едни на други. И турците бяха приятели. Истински приятели. Щедри, непретенциозни, благородни приятели.

Но онова, което много скоро щеше да започне да определя съдържанието на мечтите – а значи и на всичко останало – беше нежната мекота на бадемовите турски очи. Лека-полека ние израствахме, може би насадени малко прекалено нагъсто в малкото, спарено от жегата, скука и клюки градче – и тези очи, пълни с неизказани, но твърдо спазвани обещания, започваха все повече и повече да запълват пространството на копнежа. Не знам защо се получи така, но повечето от най-ранните ми еротични спомени – премълчани докосвания, потайни четения на порнографска поезия, откраднати мигове на непоносимо, разкъсващо напрежение – неизменно се оказват свързани с турски момичета. Може би това беше неизбежно, като

се има пред вид факта, че в училището на баща ми (откъдето идваха и наемателките на двете стаички, които родителите ми даваха под наем в приземния, уединен и сякаш създаден само за романтични приключения етаж на голямата къща), повечето момичета бяха туркини. И таки, тоест по-големи от мен. Ах, трепетът, почти неопикуемото напрежение, с което отивах в „долните стаи“, най-вече скришом, за да преживея поредната вечер, изпълнена с детински задевки, мирис на узряващи жени и много, много електричество. Неопикуемите, сякаш изваяни на струг бедра на Емине; срамежливостта на Кадрие, която винаги заплашваше „ще те кажа на татко ти“, когато прекалявах с настойчивостта; дебеличката, постоянно потна Селвер, която изнудвах с обещания да ѝ помагам на поправителния изпит по руски език, само за да се опитвам да бръкна на едно или друго място ... Бях прекалено малък, прекалено напорист и прекалено изпълнен със страхове, за да успея да намеря пътя през дебрите на тази тъй непроходима моминска свенливост – и все пак спомените за онова време ми се виждат прекрасни, те са всичко, което никога вече няма да бъде, всичко, което ми е останало от едно време, белязано най-вече от дива мастурбационна енергия, непоносимо парещи копнежи и глад, глад, глад за любов ... Гледайки назад, понякога се усмихвам на директността, с която по-хубавичките, по-смелите сред тях са се опитвали да ми показват какво всъщност искат, за какво мечтаят самите те, очаквайки ме по вечерно време. Това, както и дивият страх, който ме довеждаше до пълна блокада при всеки изглед за нещо реално, нещо приличащо на истинско докосване. Хубаво време беше, да. Хубаво време.

Някъде към петнадесет години по-късно, вече отдавана излязъл от Преслав, приближаващ тридесетте и малко по-малко див, аз най-внезапно се сблъсках с една напълно непозната любов.

Любовта от Германия не приличаше на никоя от онези, които бях преживявал дотогава. След достатъчно много години в София вече бях преживял едно или друго – никога не съм бил Дон Жуан или Казанова, моето царство винаги си остава много повече онова на мечтите и копнежите, отколкото реалността – но все пак това бяха осемдесетте години и момичетата, с които си имах работа, вече отдавана бяха престанали да живеят в очакване и надежда като майките и бабите си, някои от тях дори бяха настъпателни до степен, близка до агресивността. Но не опитът беше онзи, който ми помогна да се ориентирам в тази нова и непозната ситуация. Винаги съм мислил, че в решаващите моменти от живота на помощ може да дойде единствено интуицията – ако човек я притежава, разбира се – и за мой късмет сетивата ми се оказаха достатъчно отворени, за да успея да осъзная, че в този случай нещо е напълно различно – различно не просто като темперамент или набор от случайни обстоятелства. Не, тук си имах работа с новост от напълно непознат, системен характер. Тук се докосвах до един непознат, чужд и – защо да го крия – изключително труден за разбиране свят.

Любовта от Германия задаваше въпроси. Това беше нещо, с което ми беше най-трудно да свикна. Нещата, с които бях израсъл, всичката толкова банална очевидност на живота и съществуването, изведнъж се оказа подложена на кръстосан огън. Систематичен, упорит, неподатлив и неподдаващ на ответен натиск огън. В една от книгите на Казандзакис, вече не помня точно коя, се казва, че човекът – това е нещо, което се изправя и пита. Та, в този именно смисъл аз очевидно си имах работа с Човек. Може би дори малко повече Човек, отколкото можех да обичам, понякога дори да понасям. Защо това? А защо онова? Защо да няма алтернатива на капитализма? А защо само аз трябва да мия чиниите? И защо е очевидно, че Америка трябва да защитава Кувейт срещу Саддам? И дори онзи, най-непоносимият от всички въпроси.

А защо непременно трябва да имаме деца? Бесът ми, изправен пред непоклатимостта на тази германска стена, не помагаше с нищо. Тя много скоро се научи да не плаче, а аз – да не скърцам със зъби с повод и без повод. Това май беше всичко. Дори и днес, двадесет години по-късно, аз все още не мога да кажа кои точно са мостовете, които тя е прехвърлила между мен и това толкова чуждо, толкова студено и трудно за докосване място. Дарът на търпението, във всеки случай, ми остава все така отказан, както и в ден първи. Останалото ми изглежда като мимикрия и способност за адаптация. Като дом, във всеки случай, всичко това не мирише.

Грозотата на иронията, разбира се, е в това, че междуременно България ми изглежда също толкова, ако не и още по-чужда от Германия. Голо дупе сред коприва, както би казала баба ми. Накъдето и да се обърнеш, жули. Тук студ – там жегга, тук Сцила – там Харибда. В Берлин веднъж едва не ме набиha, задето карах колелото си по тротоара – в София самият аз трябва да се сдържам, за да не набия човека, паркирал колата си по възможно най-арогантния и нахален начин, който мога да си представя. В Германия няма на кого да отдам любовта си – в България, както изглежда, никой няма нужда от нея. Безразлични очи, накъдето и да се обърна. Или, още по-лошо, страх. И гняв – собствен гняв пред собствената ми жажда, която отново и отново ме кара да недоразбирам, да изкривявам по желания от самия мен начин посланията на жените – прекалено много, признавам – които искат „само да си приказваме“. Господи, хора, нека имаме поне малко милост едни към други!

* * *

Берлин ме посрещна с оглушителна пъстрота. Спомням си, стоях напълно ошашавен на спирката на Фридрихщра-се – това беше последната спирка от нашата страна на стената – и едва успях да насмогна да гледам. Същата сива и опу-

шена, невъобразимо грозна източноберлинска гара, която за последен път бях видял само няколко месеца по-рано, още по твърдото гедееерско време – и същевременно някаква напълно различна, пъстроцветна, оцветена от багрите на копнежа и мечтата, неопишуемо вълнуваща, неземна феерия. Шоколад „Тоблерон“ в будката за вестници. До него – *Time Magazine*, на цена, която мога да си позволя! Група пънкове, с много вериги и кучета, небрежно налягали по перона, до тях двама полицаи, които се прозяват и не ги гонят. По тунела надолу – онзи, най-забраненият от всички, тунелът, водещ на Запад – вървят хора като мен и теб, показват небрежно паспортите си на полицаия в будката, който дори не си дава труд да ги проверява. И всички минават! Няма вече *no pasaran!* Господи, на кой свят живея?

А после – невъобразимата елегантност на Западен Берлин, в който всичко – ама наистина всичко – изглеждаше така, сякаш е било направено по специален дизайнерски замисъл. Кошчетата за боклук. Телефонните будки. Алеите за велосипеди. Двуетажните автобуси. Тоалетните. Боже, тоалетните!

Изкарах около месец в състояние, което днес ми се струва напълно неразлично от транс. Дори въпросите на немската любов изглеждаха някак не толкова твърди и ръбести, някак и те смекчени от грижовната ласка на толкова много елегантност, толкова красота и грижа за дребните, най-важните от всички на тоя свят, детайли. (По-късно, разбира се, работите щяха да си дойдат на мястото: винаги съм казвал, че всички искат да карат Мерцедеси, но човек започва да разбира нещата от живота едва когато осъзнае какво всъщност означава да се направи нещо такова като един Мерцедес.)

А после се заредиха години, които не мога да опиша с друга дума, освен „странни“. Години на тихо боледуване. Не ме разбирайте погрешно – отвън всичко ми изглеждаше наред, в края на краищата все още бях по средата на тридесетте си години и продължавах да спортувам с упоритостта на муха,

блъскаща срещу прозорец. Болестта беше не в тялото ми, тя полека-лека оплиташе – или вече беше оплела – духа ми до степен, която го лиши от всякакъв порив, от всякакво желание за свобода и полет. Какъв късмет, че дори и това се оказа само част от пътя ...

Февруари 2010

За смисъла

Всеки човек, мисля си, дори и ако е пълен идиот, рано или късно се сблъсква с този неизбежно-обезпокоителен въпрос „А какъв е смисълът на всичко това?“ Какъв е смисълът на това, че ставам сутрин, че извършвам определена последователност от действия, че очаквам от света да се държи с мен по този и този начин, че играя по тези, а не по някакви други правила, че се опитвам да се движа в тази, а не в някаква друга посока (с или без съгласието на света)? Някои хора, убедени, че непременно трябва да задминат останалите във всичко, включително и в задаването на обезпокоителни въпроси, не се задоволяват с това, а питат направо какъв е смисълът на цялото, на живота, на универсума, на съществуването? Отговорите, най-оригиналният от които ми се струва онзи на Уди Алън („Веднъж попитах един равин за смисъла на живота; той ми каза смисъла на живота на еврейски – и след това започна да ми взема по 50 долара на час, за да ме учи на еврейски“), ...та, тия отговори са повече или по-малко известни, а самият аз не изпитвам никакво желание да ви занимавам с нещо по-скучно от Уди Алън. Ето защо, в моментите, в които достигам до този въпрос (все по малките часове, все когато би трябвало да спя най-сладкия си сън, за зла врага), аз обикновено предпочитам да хитрувам и, вместо да търся отговор на въпроса, просто го подменям с друг. Не какъв е смисълът, а каква е задачата. Не защо съм тук, а какво трябва да правя,

кое е тайнственото нещо, което прави тичането точно по моята пътека по-различно от всички останали, по-загадъчно, по-тайнствено, пък и по-истинско, ако щете? И, не знам по каква причина, именно днес, някъде в началото на 2010 година, аз имам усещането, че намирам отговор, който изглежда осветява мъничко повече от най-близките двадесет сантиметра пред носа ми. Задачата – или поне една от по-важните задачи, такова е усещането, с което се измъкнах от завивките преди малко – най-вероятно е да се науча да обичам майка си.

Разбирам напълно, че по-бързите сред вас може би вече са си казали „вай, горкият“. Откъдето идва и желанието ми да пиша по-нататък, разбира се. В Америка има един такъв модерен израз, „да спечелиш родителската лотария“. Има се пред вид, разбира се, това че родителите са нещо, което ние не можем да избираме и, следователно, ни остава единствено надеждата да се окажем късметлии, да спечелим тази може би най-важна от всички в живота лотарии. Енергията, която ме мотивира напоследък – и която очевидно стои зад този текст – е да покажа и на вас, и на себе си, че това разбиране не е задължително, че лотария няма, а всичко е именно така, както трябва да бъде, че единствената трудност по пътя е в това самите ние да отворим очи за – неизбежната – красота и пре-красност на онова, което ни е било (за)дадено. Родителите не винаги са ония, които си желаем, но те винаги, с неизбежност, са ония, които са ни необходими. И ако това може би не изглежда така – едно усещане, с което аз, вече на прага на петдесетте, съм свикнал да живея като с усещането, че не мога да живея без очила (спорна работа, не сте ли съгласни?) – то може би неговата промяна, неговото проглеждане, неговото размиване, е нещо достатъчно трудно и важно, за да си позволи човек да мисли за „ново раждане“ или поне за ново, много важно, начало. Разбирате ли сега защо говоря за задача, а не за смисъл?

Преди седем или осем години, когато семейното щастие бавно, но сигурно започна да се изплъзва между пръстите ни

като белтъка на счупено яйце, аз и жена ми започнахме да посещаваме сесии на онова, което в България се нарича, не съвсем точно, „психодрама“. (В Германия – страната, откъдето идва това толкова важно изобретение на модерната терапевтична грижа – то носи по-точното име „семейна постановка“). За една от тях искам да ви разкажа тук.

Психодрамата, както сигурно повечето от вас знаят, е сравнително нова алтернатива на класическата психотерапия (на която в наше време все повече и повече хора, специалисти или не, започват да гледат с недоверие). Фройдизмът, също както и марксизмът, днес изглежда все повече започва да се превръща по-скоро в доктрина, отколкото в средство за решаване на практически проблеми. Не е моя работа да започвам тук доктринерни спорове, казвам това само като опит за обяснение на все по-нарастващия интерес и надежда, с които много хора вече предпочитат да опитват нещо ново и практическо, вместо да прекарват години наред в разговори, чийто единствен ясен и неоспорим смисъл е хонорарът на единия от участниците в тях. Ще уточня веднага, че вече отдавна в развития свят на посещенията при терапевта не се гледа като на израз на някаква болнавост. Терапия и лечение не са едно и също нещо. Човек търси терапия по същия начин, по който търси помощ от приятели. Само че приятелите в този случай са хора, специално подготвени за вида помощ, която предлагат. И – напълно справедливо – изискващи за нея заплащане. Всяко нещо на този свят си има стойност – и цената, както всички знаем, е просто израз на този очевиден факт.

Само с няколко думи – в психодрамата участват различен брой участници, обикновено от трима-четирима докъм десетина, като процесът се състои в „изиграване“ на случки и събития от живота на някой от участниците (може и повече, но не едновременно, а един след друг, разбира се). Няма никаква друга подготовка освен (доброволно) разпределяне на ролите, плюс възможно най-малко предварителна информация, за да

знаят хората долу-горе за какво става дума. (Какво например е физическото страдание или проблем на човека, чиято съдба се разиграва, плюс няколко думи за отделните личности, които биват представяни в постановката – най-често членове на най-близкия семеен кръг на „терапирания“, но нерядко и напълно абстрактни понятия: ако някой например има проблем с неща като „пари“ или „успех“, то напълно възможно е парите или успехът да се появят като реална част от драмата; самият аз веднъж играх ролята на „жестокостта на живота“). Резултатът, който е много по-лесен за преживяване, отколкото за описване, е различно интензивен – от полускучно пробягване през нечий заблатени отношения с, да речем, леля му по майчина линия, до ужасяващо шокиращи изблици на болка, страдание и пречистване. Виждал съм хора да реват и да се търкалят по пода. Виждал съм самия себе си да плача така, както не съм вярвал, че може да плаче възрастен мъж. Поне веднъж съм преживявал и едно от най-важните чудеса в живота си – но за това някой друг път, ако остане време.

В тази конкретна сесия – която отгук нататък ще описвам без повече обяснения – ставаше дума за мен и моето отношение към майка ми (което никога не е било лесно, инак нямаше да ви разправам всичко това). Както е процедурата, разказах на участниците накратко за това, че винаги съм живял с усещането за липса на обич, дори за директен тормоз, поне в детството, че нерядко съм се питал дали съм истинско дете на родителите (майка си), или може би тайно осиновен, и пр. Дадох им фактите – собствената ѝ майка е починала когато тя е била на четири години, починало е и първото ѝ дете – голямата сестра, която никога не съм имал, и чието изчезване, както никой възрастни не си е давал труд да прикрива, е било директната причина за моето появяване на тоя свят. „Ако не беше умряла тя, теб нямаше да те има“. Странно нещо, тази безумна лекота, с която хората от онова време и място са произнасяли думи, които – това ми се вижда очевидно – вероят-

но ще съпътстват един човек до края му, ако не и още по-нататък. Ти не си само ти. Ти носиш поне още едного на раменете си. Умната, да не се оплескаш нещо!

„Разпределих“ ролите (човек просто слуша вътрешния си глас и пита този или онзи от участниците дали е съгласен да играе майка му, баща му, брат му и пр.; онзи/онази пък слуша собствения си вътрешен глас и казва „да“ или „не“; решенията и на двете страни не подлежат на каквато и да е дискусия). Нещата започнаха.

Описвам сцената така, както е пред очите ми: майка ми (едно младо и доста дебеличко момиче, което до този момент бях възприемал като много повърхностно; и досега не знам защо избрах нея за ролята) стои настрана от всички останали; баща ми, аз и брат ми, скупчени малко като стадо, встрани от нея. И – най-важни от всичко – двете мъртви, лежащи на пода, отделени от всички ни.

Никога няма да забравя очите, с които тя гледаше към тях. И плачът, по-скоро отчаяният писък, който започна да я мята като парцал насам-натам някъде около минута след началото на сесията. Не знам дали сте преживявали нещо подобно – обикновено това се случва когато някой изпитва ужасни болки, които не сме в състояние да облекчим, бърбечни или жлъчни кризи, да речем. Все още не разбирах нищо, все още се съпротивявах и се опитвах да си казвам познати неща от рода на „А, видя ли сега самичка? Хубаво ли е, а?“. После нещо ме разряза отдолу като нож, който минава през чувал с жито, например. И се разсипах.

* * *

Това беше моментът, в който най-после успях даключа мир с нея. Нещата най-после бяха успели да достигнат някакво важно, до този момент заключено с пословичните седем катинара, място вътре в мен. Бях се открехнал. Или по-скоро бях открехнат.

Доскоро смятах, че това е най-многого, на което ще мога да разчитам някога. Сега вече си мисля, че нещата тепърва започват.

Не ми е лесно. През цялото време трябва да жонглирам със собственото си усещане за автентичност, да правя разлика между нещата, които казвам, защото искам да ги кажа (примерно защото пиша всичко това с намерението да го публикувам в собственото си списание, за което знам, че се чете от хиляди хора) и онези, които се казват сами, които просто регистрирам като налични някъде дълбоко в съзнанието си. Доверявам се само на вторите – но не си правя илюзии относно това, че в много от случаите ще се лъжа, че ще възприемам като истински неща, за които само ми се иска да са истински.

Нека сега се върнем към онези малко странни думи от началото, с които твърдя, че родителите, които имаме, са ония, от които имаме нужда, даже и ако не са непременно ония, които си желаем. Нещата имат една сравнително очевидна страна – майка ми, една безкрайно взискателна и амбициозна до тирания жена, не е пестила нито веднъж камшика с децата си, но пък това очевидно е направило и от двамата ѝ сина рядко работоспособни добичета. Сред цялата тъжна поредица от повече или по-малко белязани от посредственост и неуспехи съдби на съседни, познати и роднини, аз и брат ми се открояваме като две малки японски моторчета. Но не това е, за което си мисля, когато говоря онези думи. Не, за нещо далеч по-странно, ако щете по-дълбоко, по-съдбовно става дума.

С две думи – аз смятам, че светът, в който живеем, е по някакъв начин един разумен свят. Разумен не просто като подреден или функциониращ по някакъв определен начин, а разумен точно в смисъла, в който описва нещата Станислав Лем в „Соларис“. Причините да стигна до това заключение са от чисто житейски, а не от умозрителен характер, но това също не е важно. Важното е, че аз живея с усещането, че светът непрекъснато ни изпраща сигнали, които ние успяваме

да разшифроваме само отчасти, в зависимост от множество обстоятелства. Изпраща ни например приятели – а още по-важно – „врагове“, които отчаяно се опитват да ни покажат, че един или друг път, по който сме поели, води до задънена улица. Изпраща ни болести, които се опитват да ни покажат кои са проблемите, умонагласите, нещата от живота, които се опитваме да скрием от самите себе си. Изпраща ни родители, които засядат дълбоко в съзнанието ни като онези огромни балвани на препъването, от които цял живот след това ще опитваме да се отблъснем и разграничим. Изпраща ни именно онова, което ни е необходимо. Именно онова, което може да ни помогне да направим решителната крачка напред, нещото, което да създаде света и нещата, от които имаме нужда, които да позволят на слънцето да изгрее и утре, на Земята да се върти, а на живота – да продължи.

А ние не го разбираме и се съпротивяваме. Колко жалко!

Уф, уморих се, пък и не мисля, че имам кой знае колко много да добавя след тези думи, та затова ми се ще да приключавам, но не преди да съм ви разказал една от любимите си притчи, която тук идва точно на мястото си. Казвал съм я вече, но ще я повторя.

Живял, значи, един голям праведник. Живял, както е редно за такива хора, строго според закон Божи, спазвал всичко и вярата му била истинска, неподправена и силна. Но веднъж се случило в неговия край наводнение, започнала да приижда водата и хората, щат не щат се заприготвяли за бягство, всеки с малкото най-ценни неща, които може да вземе със себе си. Всички.

Тоест всички освен нашия праведник. Съседите се стягат, търчат наоколо като мухи без глави, паникьосани, уплашени. А той – скала на сигурността сред морето от страх – не помръдва и пръст. Седи си вкъщи и си гледа работата.

Дошли хората, поискали да го вземат със себе си. „Съседе, водата идва, хайде с нас, оставили сме ти едно място в кола-

та. Бързо, че няма време, трябва да бягаме.“ А праведникът ги гледа строго и отговаря така: „Аз, уважаеми, вярвам в Бога.“ И това е всичко, друго нищо не казва.

Поклатили глави съседите, избягали. А водата приижда, стигнала вече до първия етаж. По едно време се задава спасителна лодка, в нея хора махат, крещят. „Идвай, водата приижда.“ „А той – пак неговото си, не ще, защото вярва в Бога.

Покачила се още водата, стигнала вече до покрива, праведникът се държи с две ръце за антената, шепне нещо с побелели устни, чака. Идва точно в този момент специален спасителен хеликоптер, хвърлят му хората въже, ама кой ти гледа. Не ще праведникът, той знае, че нищо друго освен сам Бог не може да го спаси.

Е, добре тогава. Придошла здраво водата, отнесла го като сламка, удавил се праведникът. Отива значи той горе на небето, а там пред рая цяла делегация от ангели го чака. Голяма почит, не е случаен човек тоя дето идва.

Добре, ама нашият праведник сърдит и начумерен като черен облак, с никого не ще да приказва освен лично с Господ-Бог. Дошъл Господ, направил му уважение. А праведникът го гледа ядно, треперят му от обида устните и ей такива горчиви думи му се изплъзват. „Господи“, рекъл, „аз толкова да вярвах в теб, а ти така да ме изоставиш, да не ми изпратиш помощ когато имах нужда от нея. „А Господ го гледа, и той сърдит, и той начумерен, и му отговаря така:

„Ами ти, драги, от това повече какво искаш? Един път ти пратих кола, втори път лодка, накрая даже и хеликоптер. Е, какво повече да направя за теб? Какво повече, ха кажи ми де?“

Е, това май е всичко.

С обич,

Златко Енев

Януари 2010

За времето и начините, по които го преживяваме

Замислих се. Което е добър признак. Едно от най-големите чудеса на познатата ми вселена е начинът, по който мислите, веднъж пуснати на свобода, започват да създават свои собствени, сякаш независими от съзнанието кристални десени, в които по-късно човек с удивление открива структури, чието съществуване нито иска, нито пък е в състояние да обясни. Бог, Вселената или Подсъзнателното – онази свещена троица, която в собственото ми усещане изразява чрез различни думи едно и също нещо – отново си е позволила малка шега и е вложила в устата ти думи, чиято поява си остава тайнство. Приятно, възвисяващо усещане. Ако, разбира се, си успял да достигнеш мястото, откъдето става видимо, че играта на десените и структурите има само малко общо със собствената ти личност. Всичко тече – и това май си остава всичко.

Ах да, времето. Пред очите ми и до днес стои като гравитран – а и как ли би могло да бъде другояче? – онзи напълно ошашаващ момент от 1984, в който за пръв път чух „Кьолнския концерт“ на Кийт Джарет. Бях на гости на Тихо Безлов – по онова време той единствен сред приятелите ми имаше достъп до такива езотерики (че и добра стереоуредба на всичко отгоре). Тишето – щедър и благороден човек, ако и с нередки пристъпи на магарешки инат, който се напъваше да се състе-

зава с моя собствен – ме финансираше често-често с по петдесет лева, за да изкарам поредната сухоежбена седмица докато дойде пощенският запис от Преслав. Бяхме по на двацет и нещо години, животът ни се определяше от напъните на тестостерона, чиито призиви дружно конвертирахме в жажда за знание, по липса на нещо по-земно – и копнежи, копнежи, копнежи... Върнете ми копнежите, само копнежите – и аз ще ви издам тайната на безсмъртието.

Та така. Седяхме в малката му стаичка, с масивно-еротичната рисунка на стъклената врата, сред непроходимия безпорядък от книги, Тишето както винаги приведен на стола си, готов за поредното предизвикателство, каквото и да е то – и по едно време, дали от скука, дали от някакъв вътрешен сърбеж, той се протегна, сложи тази касета в дека (хубав дек, японски, Боже как му завиждах за него!) и щракна копчето.

Там-тим-та-да-дим (там-дам, там-дам)... Там-тим-та-дата-да-дим-дом-дом-дом-та-да-дим-та-да-дом...

Времето изригна. Времето изчезна. Успях да регистрирам, че все още се намирам в някакво познато измерение единствено поради конвулсивно свитото гърло, което ми причиняваше неудобство и не ми позволяваше да се разтвори и изчезна, каквото беше единственото ми желание, единственият ми импулс. Тишето, който от край време си е бил скептик, ме поглеждаше през рамо и се подсмиваше – впрочем, това може и да си го измислям – в онзи момент едва ли съм обръщал внимание на такива неща. Все още не познавах Пруст, пък и – О, Боже! – какво общо може да има нещо толкова изтъркано и клиширано като позоваването на Пруст, когато става дума за времето – и абсолютно неизразимата магия на този миг, чийто адекватен израз биха могли да бъдат единствено сълзите. Времето и сълзите, защо ли тия неща са така неразривно свързани едни с други?

Спомням си, да. Или може би просто рисувам пред вътрешното си око един момент, който по някакъв начин подхранва

увереността ми в съществуването на вечността. Седях или летях, или просто се носех нанякъде – интересно, в една много по-скромна, много по-избледняла версия усещането се завръща и днес, ето в този момент, когато отново слушам концерта, макар и отдавна вече да го знам буквално наизуст – та, седях там и напусках кожата и познатия ми свят, онзи толкова заплашителен свят на току-що преименувани турци, мустака-ти милиционерски старшини и опашки за сирене по „Витошка“ – и всичко ми беше толкова безразлично, толкова безразлично, Господи! Не, не безразлично ... Всичко ми беше толкова понятно, толкова приемливо, толкова вечно. Кийт пъшкаше в своето си оргазмено преживяване на един миг, разпънат в продължение на тридесет минути ... глупости, какво тук значат някакви си минути? – а аз мълчах и се носех ... И се носех ...

Трак. Протягам ръка и затръшвам спомена. Защото тук – такава поне е идеята – трябва да става дума не за собствените ми илюзии, а за времето. Не че храня илюзията за съществуване на някакво различие между тези две неща. Но прозата също има свои собствени изисквания към времето – и основното сред тях е онова за неговата икономия.

Fast forward назад – четири или пет години по-рано, една от шуменските казарми. Бесният ни ротен командир – забравил съм името му, спомням си само онова измъчено от глупост и язва лице, на което бяха издялани като с длето всички фиксации на онзи народ и онова време – ярост, ярост, ярост! Боже, дали тези неща са поизчезнали малко днес? Впрочем, какво ли значение има пък това? – та този бесен човек, разкъсан от собствените си дребнави дяволи, беше юрнал цялата рота на някакво наказателно учение. Беше посред лято, всички с пълно бойно снаряжение и газове (маските де), часове наред под слънцето, залегни, стани, бегом три километра, пак залегни, пак се валяй из праха ... И всичко това – сред протуберанси на групова омраза, каталептична, сковаваща омраза, която прави

от човешките същества някакви полумаймуни, впрочем, какви ти „полу-“?

(Непрекъснато се улавям се, че в моментите, в които изпитвам липса на думи, се обръщам към името Божие. За да не обърквам никого, казвам тук веднага, че не съм християнин. Не знам дори дали вярвам в който и да било от известните ми богове, макар че Богът – така поне си казвам в моменти на блажено заслепение – живее вътре във всеки от нас. Та така – това само за да обясня защо и тук ми се ще да ревна – отново, и отново, и отново – О, Боже!)

Разбира се, този казармен спомен никога не би се вписал в една импресия, опитваща се да улови в думи преживяването на времето – какво ти време когато си изгубил всичко човешко у себе си? – ако не бях го преживял по един от най-незабравимите, а може би и най-смущаващите в живота си начини. Защото, докато момчетата от ротата танцуваха маймунския си танц, аз – Андрешкото – се бях скатал, буквално в последния момент, просвайки се по корем, а малко по-късно и по гръб – само на метри от тях, сред високите до кръста плевели, опасващи учебния полигон – и така изкарах една неизвестно колко дълга част от деня, ни жив, ни умрял, питайки се всеки миг кога ли най-после някой от *участниците* ще направи крачка малко по-встрани и аз ще бъда открит – позорно, унижително, разголено – за да получа онова, което заслужава всеки, опитващ се да надхитри машинарията – а може би и другарите си.

Не си спомням особено много за онези часове. Беше жега и аз не можех да си позволя никакво движение, това май е всичко. Спомням си, Станислав Лем описва някъде в „Пирц“ един тест, на който биват подлагани всички кандидат-звездни навигатори – да лежат без каквото и да е движение толкова дълго, колкото могат да издържат, в някаква вискозна течност, поддържаща тялото на повърхността. Не че моето тогавашно преживяване би могло да се сравнява дори отдалечено с ин-

квизиционния, макар и много елегантен, мисловен експеримент на Лем. Но усещането за безвремие – спряло време, умряло време, разложено време – ме преследва и до днес, когато ми се наложи да си припомням времето на собственото си участие – кратко, за щастие – в нещата нашенски (а може би просто човешки?). Да, за щастие или нещастие, през по-голямата част от живота си аз винаги съм бил наблюдател, но не и участник. Има и такива хора, факт.

И накрая, третият случай. Било е някъде в началото на 97-ма, мога да идентифицирам момента единствено поради факта, че дъщеря ми, която играе една от главните роли в него, беше в бебешка количка. Инак от онези години ми е останало малко, нещата са размити и неясни като на някоя от онези фотографии, при които експозицията е удължена до, да речем, безкрайност. И така, бяхме тръгнали с децата нанякъде, най-вероятно за балтийското крайбрежие, при дядо и баба, къде другаде ще е било? И на Източната гара, за зла врага, решихме да си спестим усилия и да вземем ескалатора, вместо да обикаляме из безкрайния подлез, предвиден за бебешки и всякакви други колички (не знам защо по онова време не е имало асансьор, във всеки случай ние НЕ взехме асансьор, това е сигурно).

Имаше доста хора, ескалаторът беше препълнен, но дори и сред тази навалица ясно се открояваше някакъв едър чичко – оказа се поляк – който влачеше със себе си два невъзможно грамадни полиетиленови сака, наистина невъзможно грамадни, препълнени със стока (бяха времена, в които все още много хора живееха от този род търговия – набързо до Берлин, два гиганто-сака пълни с нещо си, а после – каквото сабя покаже). Не знам дали нещо ми е подсказало, че се задава опасност. Спомням си, Дорейн беше поставила предните колела на количката на едно от стъпалата, поддържаше я в равновесие с немалко усилие, защото задните колела, разбира се, трябваше да висят във въздуха, за да може количката да остане в хори-

зонтално положение, аз се ядосвах, защото както винаги тя настояваше да го прави сама, без моя помощ ...

И някъде в един от тези разтеглени до безконечност мигове, подсъзнанието ми – а може би по-скоро ъгълчетата на очите ми – започнаха да регистрират, че нещо не е наред. Във въздуха се носеше някакво безпокойство, хората мълчаха, нямаше никакви признаци на паника, но тишината беше една такава, много особена. Спомняте ли си онзи миг от „Недосегаемите“ на Брайън де Палма, в който детската количка се носи надолу по стъпалата? Ей такава беше тишината.

Погледнах нагоре – и козината ми настръхна преди съзнанието да е получило какъвто и да е разбираем сигнал. Полякът се беше заклецил – да, буквално заклецил – с огромните си сакове на горния изход на ескалатора и ние се носехме – бавно, бавно, бавно – накъм задръстеното отвърстие на тази човешка месомелачка. Бавно, много бавно.

Вижте, природата ме е надарила с изключителна бързина на реакциите – всичките тренинги през живота ми са го потвърждавали, това не е просто моя собствена измислица. Единственият човек с по-бързи от собствените ми рефлексии, когото познавам, е брат ми (горкият, как ли се живее пък в *една такава* кожа). Когато бях по-млад, си мислех, че това ме прави по-добър, в смисъл, по-способен, от повечето хора. Дойде време да осъзная и това, че да си бърз не означава да си добър, даже напротив. Но това само между другото.

Да ви разправам, че времето спря, би било глупост, разбира се. Киното – да е живо и здраво – е запечатвало подобни мигове в хиляди, ако вече не и милиони еднакви като пословичните капки вода подобни сцени – движението замира, героят или героинята се втурва напред в някакво много дълго, много забавено и много съдбовно движение, за да успеем ние, зрителите, да видим в подробности какво се случва с времето в такива мигове. И времето изчезва ...

Е добре, интересното на всичко това е, че човек изглежда е в състояние да наблюдава и самия себе си, отстрани. Спомням си, че започнах да слаломирам нагоре още преди да съм разбрал какво точно става, изблъсках от пътя си всичко, което се изпречеше, без ни най-малка деликатност. Интересното е, че никой не протестираше, никой не се опита да се съпротивява. Очевидно в такива съдбовни мигове у всички нас се пробуждат някакви инстинкти за самосъхранение, които по сила далеч превъзхождат тъничките наслоения на цивилизацията – във всеки случай всичко, което ви описвам, се случи в течение на не повече от няколко секунди, в пълна тишина, без каквито и да е признаци на паника. Достигнах поляка малко преди зъбците на елеватора да успеят да захаят саковете по начин, от който вече не би могъл да ги изтръгне и слон, сграбчих каквото успях – беше тежко, мнооого тежко! – и в последния миг, с двойно усилие, успяхме да изтеглим запушалката от гърлото на месомелачката.

След това нямаше никакви драматични сцени, никакви благодарности или друсане на ръце. Хората изчезнаха за секунди, полякът начело – кой знае защо, имах усещането, че всички се чувстваха малко засрамени. Аз и Дорейн разменихме вцепенени от стрес погледи, а Паул, който дори не беше разбрал какво се е случило (беше на две и нещо) може и да е започнал да ни врънка за сладолед, помня ли?

Толкова за времето. Уморих се, изслушах концерта вече три или четири пъти, а главата ми започва да подава сигнали на заето. В течение на час и нещо си наложих да преживея отново три мига, които – ако биха могли да бъдат преживени извън неимоверната концентрация на капсулите, в които ги е заключило съзнанието ми – вероятно биха ми отнели години. Времето, ако и нуждаещо се от пространство, в което да може да се разгърне и реализира, все пак си остава нещо, което отказва да се подчинява на познатите ни мащаби на измеримостта.

И слава Богу, а?

Юли 2010

Кои мислим, че сме ние?

Написах тия дни в моето си вестниче нещо в смисъл, че светът не знае нищо за нас, защото пък самите ние не знаем кои сме – и изглежда пообидих тоя-оня, защото поне един (гледам, като „Краско“ се е подписал), ми отговори така: „Ти ли бе, такъв-онакъв, ще ни разправяш, че не знаем кои сме? Ние ли няма да знаем, дето имаме толкова хора преуспели по света, за историята хич да не ти говоря, я вземи първо прочети едно-друго, пък тогава си отваряй устата.“ Доядя ме, не ще и дума, зачерви ми се гребенът и се напънах и аз да се изкукуругам както си знам в отговор, но – глава патила – знам какво следва от тия караници в Интернет, повишена опасност от ССЗ, тоест сърдечносъдови заболявания, нищо друго не следва, тъй че си премълчах и се опитах да последвам на човека съвета, тоест да попрочета нещо, пък ако ще и да не е точно по нашенска история.

Тъй. Премълчах си, ама сърце-чвор, не ще да си дойде на място, яде ме нещо отвътре и туйто. Въртях суках, даже да преспя една нощ се опитах, но не става, братко, гризе ме отвътре онова ми ти червейче и не ме оставя на мира, по едно време даже се улових, че и на сутринта все така диалози си редя с тоя мой Краско и тогава вече ми стана ясно, че така работа няма да стане, Златко, барнал те е човекът с подлютени пръсти по голо място, и да се въртиш, и да не се – все тая, а значи сядай си сега на онази работа и започвай да думкаш по

клавишите, щото инак мира няма да намериш, това го знаеш не от вчера, хайде. Паре нема, действай!

И задействах, значи. А сега се опитвам да ви разправа как-во мина през главата ми през всичките тия часове.

Добре бе, нека да приемем, че знаем кои сме. Герои дал Господ, не е като да си нямаме – и низвергнати даже, не е като да не можем, но в тая посока няма да отбивам, ялова ми се вижда, пък и не ща празни приказки да приказвам, не за това съм седнал тук. Всичко си имаме ние, това не го отричам и никога не съм го отричал, и аз като всички се прекланям и пред революционерите, и пред просветителите, тача паметта им, доколкото мога, на децата разправам – нищо, че небългарски ми излязоха, грях ми, признавам си го – с две думи, и аз като всички за българин се броя, германец не ща да ставам и, ако някога и може да съм опитвал, то е било само от зеленина и незнание, така ми се вижда откъм светлината на познанието, да ме прощава мъдрецът немски, че му крада думите.

Така. Имаме си, не го отричам. Ние че си имаме, имаме, ама да видим сега дали това все пак дава отговор на оня въпрос, дето в началото на това цялото размишление го зададох – и на вас, и на себе си. И, за да поясня какво имам пред вид, ще ви разправа тук една история, да видим дали ще успее да проясня малко нещата. Та, като бях значи в пети клас, това ще е било в 72-ра, имах една такава учителка по математика, другарката Колева се казваше, Иванка Колева, по-точно казано, едра жена, малко нервна, но със сърце, ще я помня до края на дните си, то се знае. Та тая жена имаше една такава приказка, тя не е много оригинална, но аз все пак ще я повтора тук, защото ми върши работа за целта на мойто си изложение... Та така, значи, казваше другарката Колева: „всеки човек, вика, е като обикновена дроб, с чертичка по средата. Онова, което е над чертичката, тоест числителят, е нещото, което хората мислят за нас. Другото пък, под чертичката, тоест знаменателят, е нещото, което самите ние мислим за себе

си, онова, за което се вземаме. Ха сега направете си сметката дали е по-хубаво за човека да бъде правилна или неправилна дроб – и какво се получава, когато нараства, съответно, или числителя, или знаменателя. Увеличава ли се дробта или намалява? В кой случай – какво?“ Такива, значи, задачи ни задаваше другарката Колева в пети клас и – както, надявам се, виждате – уроците ѝ ме съпътстват и досега, вече почти четиридесет години по-късно, а сигурно ще ме съпътстват и до края или докогато ми държи чивията, което дойде по-рано.

Ха сега, ако нямате нищо против, да приложим на другарката Колева мъдростта към народа български, тоест към самите си нас, да речем, и да видим какво ще излезе в резултат на упражнението това. Ние, не ще и дума, си знаем и героите, и злодеите – и си ги тачим, доколкото можем, народ сме все пак, а не лукова глава, това никоой не го отрича. Това, по правилото на другарката Колева, ни е знаменателят. Малко-много, има го. Хайде сега още малко по-нататък... Числителят, както знаем, е онова, което другите мислят – да го перифразираме тук на „знаят“ – за нас. Каква, значи, излезе накрая дробта? Опалааа, ще възкликне тук сигурно някой зевзек вече, „ей ти бе, математико! Ами не те ли е научила твоята другарка Колева какво се получава в математиката, че и в природата, тоест в компютъра, при делене на нулата бе, човек? Хай сега, фасулски истини ще си разправяме!“

Е да, ама не! Чак до нула не сме стигнали, членове сме вече, пълни или, такова, не съвсем, тоест малко поизпразнени, да ме прощават уважаемите дами, искам само да кажа, все нещо подочува за нас Европата – я сересенца, я Камата нещо ще изръси на есперанто ли, не знам там на какъв точно език беше – имаме си и ние нещо, чак до нула не сме стигнали, стига толкова зевзеклък, тука сериозно щяхме да си говорим, омръзна ми вече от зевзеци, аман!

Аман! И на мен това ми беше приказката. И, за да подпъхна още нещо така, под чертицата, искам тук да ви разправя

още една история, само още пет минути, не си гледайте така открито часовниците, моля, нали на европейски обноски ще се учим – ей така, направете се, че забърсвате нещо по маншета, та го погледнете скришом, това му се вика „маниери“, да не го бъркаме с нашенското „номера“, две различни неща са тия, но стига толкова.

И така. Това ми се случи по-наскоро, не е отпреди четиридесет години и не знам още колко му е стойността, във всеки случай не съм го забравил още, тоест все нещо ще да има вътре. Та, поканиха ме веднъж на вечеря у едно немско професорско семейство (Веси, не е твоето, то се не брой, щото е смесено, не че не ти уважавам половинката като професор, че и емеритиран на всичко отгоре). Работех аз доскоро в тясно сътрудничество с едно тук издателство голямо, та покрай тях все с такива хора си имах работа, професори, доктори – те немците тия неща много ги тачат, не ще и дума, ценят си титлите хората, не си ги крият като у нас, дето е вече срамота да се наречеш такъв-онакъв, кой ли му пука, парите – все тия, че и по-лоши – но да си дойдем пак на приказката, да не се отвличаме. Седим си значи, у господин професора, не особено чинно, не особено сковано, модерна Германия е това, страна либерална, американизирана, омесила е едно с друго цивилизация, култура и свобода, пък и парици си има, милата, тоест имаше си, тоест имаха си – и все още си имат – някои, а някои си нямат, то си е навсякъде така, а господин професорът очевидно си има, щото на стари години се е прехвърлил от Марбург в Берлин, и апартаментче богато си е купил, и книгите му навсякъде, то се знае, пък и той, и жена му, хора спортни, хора свободни, изтънчени, но не сковани, светски хора, кеф им до Париж отидат, театър да гледат, кеф им до Милано, за опера... Абе добър живот, буржоазен, но не дребен; немски, тоест в здрави рамки, но не дървен; цивилизован, но не даскалски. Добър е, дума няма.

И си говорим, значи, след вечерята – изтънчена, но не изобилна, с много и различни вина, според менюто (но никакъв твърд алкохол, най-много накрая да предложат коняк към кафето), потракваме с посудата сребърна, но не лъскава и неупотребявана, като за гости, а доста поизтрита и дори помъгняла малко от времето – стари неща, поколения са ги ползвали, и продължават да ги ползват, всеки ден... Говорим си, значи, (А те, господин и госпожа професоршата, са специалисти по Клайст, и я зобят, значи, литературата класическа немска като мисирки – царевица... извинете тук профанния израз, но аз си го обичам Чудомир, нищо, че не е ядял със сребърни вилици и той... тоест разбират ги много нещата и понеже аз години наред правех издания на класическите немци за средните училища, та съм хвърлил бая пот над книжките на господин професора – с по 800! забележки под линия, за четири разказа на Клайст, дупе да им е яко на ученичетата немски – и тук вече съм напълно сериозен, не се майтапя, тоест и там дивотията понякога най-вече формата на забележки под линия взема, тоест пак оная приказка, за числителя и знаменателя, ама нейсе... та затова ме и поканиха накрая хората, да се отблагодарят, един вид.)

Та, докъде бях стигнал? Ах, да, до приказките. Говорим си ние. Между другото – това пак по темата за числителя и знаменателя – поклон доземи на нашата родна Алма Матер, добро образование получих там през осемдесетте години на миналия, това го казвам без срам и свян, добро е, та си ми е предобричко, много съм доволен и благодарен на всички хора, които по онова време така, като магаренца ни измъкваха всички от калта и ни отваряха очите, дано нещата не са се влошили прекалено много, щото все нехубави работи чувам, и от преса, и от стари приятели, дето днес там работят. Искам да кажа, не помня случай в живота си, дето да съм седял някъде с култивирани хора и да съм се чувствал като туземец, научиха ни и нас на това-онова и – поклон доземи! – гледаме

да не се излагаме и ние, общуваме си като равни и с немци, и с американци, и с каквито там се случат други, свят голям... (Това уж между другото, но не съвсем).

Говорим си. И стигна, по едно време разговорът до темата „митология“, но не в класическия смисъл, тоест не си говорим за гръцки или зигфридовски там неща, а за по-нови, за модерната митология, за нещата, които всеки народ можел – а и трябвало – да противопостави на различните по-нови, най-често бая фалшиви, бая манипулативни, бая националистически идеологии (спокойно, няма да ви барам по темата Батак, знам и аз къде боли, не ми е сега за това думата). И, говори, разбира се, най-вече господин професорът – за немската идеология, най-хубавата, най-класическата, не оная на Адолф, то се знае, а другата, на Гьоте, на Шилер, на гнилите ябълки в чекмеджето и любовните елегии в главата – той говори, ние слушаме и кимаме в съгласие. Вярно, хубава идеология е това, дай Боже всекиму такава...

И тъкмо ми минават такива мисли през главата, а господин професорът – той дяволът си няма работа, то се знае – вече ме подпитва така, без да се подсмивва, без да намеква за нещо, с уважение, с почит, както си му е редът между образовани, взаимно зачитащи се хора. А кажете ми, вика, господин доктор Енев (те немците тия неща не ги пропускат от речта си и – видят ли ми визитната картичка – а, ей Богу, това пусто „Д-р“ единствено там го пише и никога, ама никога не съм го развявал наоколо, срам ме е, признавам си, щото знам как съм го получил тоя „доктор“ в 89-та, тоест баш на най-болния край на най-болното време, но това вече е съвсем друга история – та, видят ли я веднъж тая пуста картичка, отърване повече няма, до гроб). Кажете, значи, господин доктор Енев, сега нещо за българската идеология, но тая същата, дето на нашата, немската, отговаря. Да не си говорим един вид, за ханове и конски опашки, аз също не ви занимавах тук със Зигфрид и Брунхилде, нека все пак от малко се уважаваме, наче-

тени хора сме всички, все пак. И – не ще и дума – ме хвана в небрано лозе, има си хас. И взех да се поизпотявам аз, няма да крия, но – Алма Матер ли да е жива или собственият ми корен, не знам – по едно време ей такива приказки започват да извираат от устата ми, слушайте сега и вие, пък си преценявайте сами.

Аз, викам му, господин професоре, идвам от едно място, дето уж е много старо, ама всъщност е много младо и, ако го попитате, то тозчас ще вземе да се бие в гърдите и ще вземе да ви изрежда имена и дати от времето оно, и – като види, че не сте чували нищо, ама тонинко не сте чували за него си, сигурно тозчас ще се пообиди и ще посмени тона, тоест ще започна да вика нещо такова, приблизително: „Дали сме, далии, нищо, че вие нищо не знаете и че кирилицата ви е като китайски йероглифи, че даже и компютрите си не щете да научите да я зобят, мамка ви империалистическа! Дали сме пък, нъй! Айнс-цу-цвай-цу-драй! Утепахме ли ви на световното, а? Утепахме ви. Хай сега сядайте си на гъзот и не ми клепайте така на дребно, щот не знаете нищо и за керемидите! Лакет!“

Нещо такова ще ви каже нашенецът, господин професоре, ама вие не се смейте така, та чак да се държите за корема, щото той, нашенецът, тия неща на български ще ви ги каже, не на немски, така че вие тъй или иначе нищо няма да му разберете и ще го припишете, тоест зачервяването на лицето му и фалцетирането на гласа, на поредния културен шок, така де... Щото ние българите, викам, сме малко нещо като пържените картофи на баба, не тия помес, дето ни ги пробутахте вие, тоест не вие де, американците ни ги пробутаха на всичките, ама това е вече съвсем друга история... та, като тия хрупкави пържени картофи сме ние, господин професоре – с твърда коричка, щото са в брашънце оваляни първо, я в брашънце, я в галета, а после на силен огън, бързо запържени, така че са отвън хрупкави, викам, а отвътре – меки и вкусни, ммммм, не ти е работа. Добър народ сме ние, господин професоре, добър

и сговорен, не сме ножари, не сме кръволоци, да ме прощават съседите, най-много един на друг да си пуснем кръвчица от време на време, ама то и това време май, да чукам на дърво, започва да поотминава, днес вече само по Интернет-форуми се дърлим и бием, инак сме кротки и май бая дебелички, щото всите сал хамбургери дъвчем, но това вече е съвсем друга история... А дебелите хора, то се знае, са мирни хора, щото злобата и паразитите дупе искат, дупе, дето може да търчи, не ще и дума.

Поговорихме си така, посмяхме се, но по едно време – от виното ще да е било, от какво друго – ме подхвана моята отвътре и започнах ей такива неща да му разправам на господин професора. „Ние, викам, като всеки друг млад и бая зелен народ, дето тепърва, ако му е писано, ще има нещо да каже на сцената европейска... ние, значи, сме принудени да се спасяваме поединично, когато стане дума за нещата, дето тук си ги обменяме, господин професоре. Нямаме си Гьоте, нямаме си и Шилер, имаме си там нашите хора големи, но традицията ни, ако питате мен, с хуманизъм и подобни неща само малко общо има, сигурно щото много са ни били, а той, битият човек, нали знаете, вари го, печи го, все бой му е на ума, каквото и да се случва... та затова всеки от нас, господин професоре, е принуден сам да си измисля митологията, дето на срама очите да измие или зъбите да избие, което човек предпочита. Така че, позволете ми тук, господин професоре, аз пък да ви разправам моята си митология, личната... И започвам значи така, изотдалеко – за мъжете, дето в моето семейство все прави умират, честен кръст!, за дядото, дето, болен-не-болен, трябвало на сватбата на племенника да танцува, хич може ли такова нещо, бай Ченьо, рода сме, да не се зачитаме толкова?, та станал значи, бай Ченьо, някога прочут игралец-кючекчия а понастоящем – човек сто и трийсет кила, с болно сърце и едва дишаш, кючек да играе, почит да отдаде – и, както станал, тъй и повече не седнал, отнесла го хубавицата без зъбите,

дето у вас е мъж, а у нас жена, господин професоре, това също не е случайно, забележете, моля... после, бащата, господин професоре, слънцето на моя живот, ако ми простите цветноватия израз, човекът, дете като него друг нито съм могъл да обичам, нито пък ще мога, не ми се вярва, през живота си... та, бащата, господин професоре, дете не искал да го носят на носилка, хем може ли такива срамотии, мъж съм, не съм такова де, на дъжд, та и той така – килн, на една страна, и, хайдееее, имаше бай Митко, няма го бай Митко, Бог да го прости, добър човек беше, добър и забавен, няма да се намери човек за него лоша дума да каже, ако и животът му да беше не съвсем без петна, това също няма да го отричаме. Ей това ми е на мен митологията антинационалистическа, антимитологична, анти-всичкоическа, мен ако питате, господин професоре, щото каквото и да ме сполети в живота, така да се каже, аз поглеждам към тия мъже, дете са наредени като икони, ама само вътре в мене, господин професоре, всичките – да ме прощават жените, не че не ги обичам и зачитам, но пък и аз съм човек на своето си време и своето си място, мъжете са ми на мен иконите, признавам го, дано ми е простено! – та, поглеждам аз, значи, и, ако се е случило така, че ме е ударил животът баш по онова място, дете мъж като го удариш няма как да не се простре на земята и да се заборичка за въздух, срам, не срам... Поглеждам, значи, и тозчас ми идва една такава сила отвътре, господин професоре, идва ми въздух, идва ми всичко, изправя ми се гребенът, скачам на най-близкия плет, значи, и, ей ме на: Кукуруигууууу! Кукуруигуууууу! Кукуруигуууу! Това ми е на мен и митологията, и идеологията, и всичкологията, господин професоре.

А онзи помълча, помълча, па после вика: „Наздраве, господин Енев! Да прием, вика, за хората, дете могат да се изправят, каквото и да става!“

Толкова от мен за вас днес, милички. Наприказвах се, най-после. А вие, то се знае, можете да си правите каквито си искате изводи.

Хайде сега, със здраве!

Златко Енев

24 януари, 2011

Писмо от по средата на нощта

Здравей!

Ще трябва да те помоля за извинение, но аз продължавам да пиша тук, защото установявам, че мислените диалози, които вода с теб, ме водят до неща, от които наистина имам нужда, или поне такива, които ми доставят огромно удоволствие. Всъщност би трябвало да пиша на Светлана, защото там не изпитвам безпокойството, че може да ѝ се кача на главата, но пък това няма как да се получи в момента, защото, за да може да кристализира мисълта ми, тя се нуждае – поне сега – от (мисловен) опонент, от нещо, от което може да отскача, като един вид топка – а Светлана мисли и чувства прекалено сходно с мен, това е и нещото, което прави връзката ни толкова силна, но в момента аз имам нужда не от връзка, а от съпротива, пък била тя и измислена от самия мен. С две думи – ако тия безкрайни словоизлияния по някое време ти дойдат в повечко, не се притеснявай да ми го кажеш, но имай пред вид, моля те, че всъщност това са неща, които аз пиша до самия себе си, до Бога или каквото и да било там – до нещото, което ме заобикаля и ме прави жив. Най-простото нещо ще бъде да ги игнорираш. „Аха, поредното писмо от Златко – айде в кошчето!“ Те така или иначе ще са си свършили работата (питай ме всъщност защо ги изпращам, но не, и това си има своя смисъл, защото, ако само се зальгвам, че говоря с някого, не е същото и мисълта ми не може да тече нормално).

Тъй. Сега вече мога и да започна. Заговорих с теб за Бога, за дъщеря ми и за нещата, които малко по малко започвам да достигам в този живот – все странни, почти невъзможни за споделяне неща, които пиесата, която съм написал, изразява най-непосредствено. (За мен тя е точно същото нещо и като „Реквиема“, и като детските ми книги, и като всяко друго нещо, което пиша, само че при останалите съм се опитвал да ги правя разбираеми и за другите, докато в пиесата всичко е в прав текст, липсва превод.) Ще започна с това, че според мен всички големи книги на този свят все един и същ автор имат. Вземи Достоевски, вземи Томас Ман, вземи Фокнър, когото си щеш. Като хора – смешно, даже неприлично дребни понякога (Ман пише с умиление в дневниците си – 20 тома, които никога не се издават, точно по тая причина – за това как хубавичко се е произходил и как днес денят му ще бъде много лек... Достоевски ще се разкапе да плюе всички инопородци и прочие чифути, от големия писател и следа няма в дневниците му... интервютата на Фокнър показват само едно дребно и заядливо човече, да не му попадаш на пътя, толкова е уверено, че няма кой да му каже „копче“ на този свят...) Все смехотворно дребни хора, когато са себе си. Но когато дойде време да пишат, тия хора просто престават да бъдат себе си. Писателят за мен не е нищо друго освен една марионетка. Оставена сама на себе си, тя е смехотворна – бърби непрекъснато глупости, пише безкрайно дълги скудоумни писма, говори за неща като „съдба“ и „мисия“, държи се детински, просто е смешна... докато дойде ред да пише. Тогава тя просто престава да бъде себе си, онзи отгоре поема работата и пише чрез нея каквото и както си е решил.

А Богът е нещо неотделимо от цялата тази галиматия – може би не съзнателно и не при всички, няма сега да тръгна да твърдя, че всички писатели имат нужда от идеята за Бога. Богът е единственото нещо, което може да позволи на марионетката да оживее, да надмогне себе си, да престане да

бъде дребно човече на конци. Няма сега да се впускам в дълги доказателства, ще ти кажа само, че моето дете (и донякъде баща ми, след като почина), бяха двете мостчета, по които се движех, за да намеря пътя над пропастта – пропастта на интелекта, която не ми позволяваше да се заема с нещото, което наричам своя „мисия“. Защото, помисли сам: не е ли напълно лудешко, напълно лишено от смисъл всичко, което върша вече от десет години насам (а всъщност цял живот, ако питаш мен) – зарязал абсолютно всичко, което му диктува здравия разум, губи едно след друго всички неща, които правят човешкия живот нормален – семейство, работа, пари – и въпреки това пере напред със затворени очи и си повтаря само „всичко е правилно, всичко е идеално, всичко е точно така, както трябва да бъде“. Е, ако гледах някой друг, а не себе си, отдавна да съм го отписал, честно. И, ако не беше книгата, която вече си прочел, и която до известна степен – ама много, много пост фактум – вече може би оправдава лудостта, защото като мине страшното и дойде време да се берат джанки, всеки може да бъде мъдрец или смелчага, ама да дойде да го видя през всичките години на треперене и ужас, и край, и смърт, и мисли за самоубийство, дето само децата могат да те спасят от тях... та, ако не беше тая книга, щеше ли да поискаш сега да ме слушаш така, разпенен и разголен, дори и само за пет минути? Вярата е лудешка работа, нейното предназначение е само едно – да доведе ония, които имат да теглят голям товар, до състояние, при което са способни да се дрогират вътрешно до такава степен, че вече всички помисли и попълзнове-ния на здравия разум да изгубят смисъла си, за да може Дон Кихотът (или хашишинът-асасин, дрогираният дервиш), да се забъхтя с мелницата не на шега, ами на живот и смърт, защото само когато е истинска, истинска на живот и смърт, тая борба има някакъв смисъл, всичко останало е пей сърце, играчки за в цирка...

Но да се върна към баща ми и към детето. Баща ми беше първият мост – и то по една много странна, привидно непомерно глупава причина: аз никога не съм бил в състояние да изпитвам скръб по неговата загуба. Баща ми беше слънцето на моя живот, човекът, когото най-много съм обичал, когото май съм боготворил, като гледам сега назад. Беше мил и смешен човек, нищо особено, даскал в местния техникум, дебеличък един такъв, тантурест, но способността на тоя човек да обича беше феноменална, просто неопикуема. Никой никога не ме е обичал така през живота ми, никой никога няма да може да го направи. Рядко го е показвал – ще те погали някой път по главата, това е всичко – но любовта му просто ни носеше нас, децата, както духът е носел Оня над водите (или както там беше). Тъй. И представи си сега, когато тоя човек умира – умира буквално за секунди, като дърво от гръм ударено – и аз откривам, че в сърцето ми няма и следа от мъка... Няма и досега, това, дето го пиша в оня разказ е измислено. Никого не съм плакал, никога не съм изпитвал скръб. И това беше първият момент, в който започнах да провиждам, че тоя свят е нещо май по-сложно скроен отколкото може да го прозре разумът ми, че има в него неща и тайни, пред които просто трябва да затвориш очи и да се преклониш. С две думи – аз реших, че щом не съм в състояние да скърбя по загубата на най-важния човек в живота си, то той просто не си е отишъл. Баща ми е тук, аз го чувствам при мен през цялото време. Седи някъде около мен, над мен, вътре в мен може би, усмихва се и вика: „а така, мойто момче, няма страшно, нали знаеш, че татко е с теб?“ И тогава изгубвам аз страха наистина, зарязвам разума и започвам да върша онова, което е правилно, което знам, че очаква от мен баща ми. Не обществото, не съпругата, дори не и децата ми, защото те, мъничетата, още са много на знам ли кой свят, после ще им дойде техният ред да откриват каквото им е писано да откриват... А баща ми е тук, той знае кое е правилното, защото вече вижда по-надалеч, вижда онова, дето

всички ще го видим някой ден, когато видим с очите си, че то хич не било страшно, че край всъщност нямало ами всичко било просто врата, преход, път...

Това беше първото. Другото, то беше много по-трудно, защото винаги е било свързано с усещането за загуба и скръб: детенцето странно, което ми се роди преди 15 години. Момиченце е, за моите очи неопикуемо красиво (можеш да го видиш във Фейсбук), но инак главичката му си функционира по някакви свои правила, недостъпен е за нас вътрешния му мир и животът с него е ежедневно изпитание. И така живеем си ние с това дете вече толкова време, получиха се и при нас последствията, които само малко семейства избягват в такива ситуации – разделят се хората, защото е прекалено трудно да се живее с това чувство за вина, загуба, страдание, мъка... Но всъщност всичко това не е важно, защото нещото, което искам да ти разкажа, все още не съм го постигнал и едва ли някога ще успея да го постигна напълно; прекалено голяма,

прекалено непосилна мъдрост ми се вижда това. А именно, че това дете е непосредствена, абсолютна връзка с Бога, с вселената, с тайната, с необятното и непостижимото... Знам, че тия неща пак лудешки, пак измислено и изфантазирано звучат, но пък кой ли му пука, да вървим нататък.

И така, ние сме хора образовани, начетени, всеки е чел „Идиот“ всеки знае княз Мишкин и всеки клати глава умно, но всъщност нищо не знаем ние, защото, за да разбере човек княз Мишкин, той или тя, първо, трябва да ЖИВЕЕ с княз Мишкин, и второ – което е още по-трудно – не само да живее с него, ами да може да провиди мястото на княза там, където то е – над, а не под себе си. Защото човекът с увреждане, детенцето мое, княз Мишкин, това е най-голямото чудо на света, нещо непостижимо, неописуемо, неразбираемо, но – ако човек успее по някое време да се избави от тегобите на разума, тоест страха и неразбирането – най-най-най-великото, просто защото то е пълна, завършена в себе си, абсолютна и всеобхватна ИСТИНА. Този човек, нека го наречем „князът“, винаги, във всеки един момент от съществуването си, е само и единствено себе си. Той или тя е неспособен да се преструва, не може да хитрува, не може да лъже, не може да прави нищичко друго освен само това, единственото – през цялото време да бъде себе си, да бъде истина. Чак когато паднат люспите пред очите му, човек започва да разбира какво е искал да каже оня, дето казал, че бил истина. Просто е нужно да гледаш, нищо друго. Знам, че това не може да се опише, знам, че не може и да се постигне, поне не лесно, защото всеки ден в училището на дъщеря си се срещам с хора, които живеят заедно с ЧУДОТО – повечето от тия деца са такава чудо – но не могат да го провидят и, вместо да му се прекланят и радват, избират да скърбят и да си скубят косите, защото, видиш ли, „защо мен наказва, защо мен избра за тази чаша?“ Не може да се опише чувството, което човек изпитва, когато погледне в тия очи и – ако може, разбира се – вижда право пред себе

си БОГА. Истината е колкото сложно, толкова и просто нещо, това уж го знаем всички. А всъщност не знаем нищо. Защото, за да видиш истината, първо трябва да надмогнеш страха – страха от невероятното, от лудешкото, от онова, което ти говори разумът. Аз вече отдавана съм спрял да използвам разума си по време на писане. Разума го използвам за ежедневните, за простите неща – какво да напазарувам, какво да наготвя, кога да отида на фитнес... А за истински важните неща – сред които е дъщеря ми, баща ми, отчасти синът ми, може би също Светлана и при всички случаи писането – аз се осланям единствено на тялото, усета, душата, интуицията (всичко това е едно и също, струва ми се). Няма какво да ми помогне разумът там, разумът само едно си знае – трябва да оцелееш, да оцелееш, да оцелееш на всяка цена – а оцеляването е последното нещо, от което имаш нужда на този свят, ако на живота ти му е писано да постигне частица от чудото. Оцеляването си е оцеляване, а чудото иска лудост. Чудото иска да повярваш, че може да потеглиш с кораб без да се страхуваш от това, че по някое време ще се прекатуриш отвъд ръба на земята. Чудото иска да се опитваш да летиш. (Без самолет, хайде да не клинчим на дребно!) Човекът може да лети и без машини, нищо, че ние още не знаем как. Всеки го е преживявал на сън. Аз си летя най-редовно, страхотен кеф е. По-готино от секс, по-готино от всичко. Просто си лягаш по гръб, поискваш – и започваш да се рееш. И командваш височината с поглед, само трябва да внимаваш да не се блъснеш в нещо, това е всичко.

Но да се върна на дъщеря си. Също както Исус, така и князът е способен на спасение, способен да спасява. Това още не знам как става, тепърва започва да се оформя някъде в бърбреците ми; докато се качи до ония части, които пишат, ще трябва да измине доста време. Във всеки случай това ще бъде завършекът на моята история, третата книга, когато ѝ дойде времето – защото там Карталовците най-после ще получат опрощение и спасение, за всичките двеста години на кървища, зулуми и беди, които са причинявали на всички, и най-вече на себе си, започвайки с убийството на орела. И спасението, опрощението, химнът, ще се постигне чрез княза, чрез детенцето с увреждане (ти няма да си го забелязал, аз го споменавам само мимоходом в тази книга – това е детенцето на братовчедна на Богомил, сина на убития партизанин, който е женен за германка и също живее в Преспан... впрочем, майната му.) Та това детенце притежава чудодейни сили, то вижда и умее да разговаря с мъртвите, те всички са непрекъснато

с него и заедно с него, затова то няма време да изглежда и да се държи като всички останали – я опитай да си представиш какво ли ще се случи със съзнанието ти, ако из него непрекъснато трополят, примерно, двеста-триста предшественици, кой скаран, кой пак набит, кой сърдит, кой иска нещо си да ти разправа...) И, което е най-важно – то е в непрекъснатата връзка с Ламята – господ я знае каква е тая ламя, откъде е дошла и къде съществува, но това е заглавието на историята, и това е нещото, което тепърва ще откривам – „На гърба на ламята“. Но тук вече е време да спирам, защото чувствам, че започва да се включва егото, а това е последното нещо, от което имам нужда в момента.

Уморих се. Имах още толкова много неща за разчепкване, толкова много работи за изясняване... Всичко отиде, замина. Пуф – и го няма. Не успях да го удържа, прекалено много неща се насъбраха, като мъртвите в главата на Леа. Нищо, когато му дойде времето...

Лека!

Златко

Май 2011

За искането

Приказвах днес с един приятел. Голям човек, голяма душа, голямо дете. Приличаме си, така ми се струва. Затова сме и приятели. Но тоя път май го жегнах яко. Слабост ми е, признавам си, да говоря с хората искрено и предизвикателно чак до болка, чак до там, където границите на доброто и злото започват да се размиват и стават неясни, размазани, омайни... Детинска ми работа, знам си се аз.

Не знам дали прекалих. Във всеки случай приятелят ми се жегна здраво. А и как ли не, при следния мой монолог: „Ти, викам му, приятелю, имаш май едно сляпо петно, едно такова нещо, дето не можеш да го видиш сам, като плешивина на въртела, точно там, където обикновено се слага гръмоотводът... Вчера ми каза, че е добре човек да се появява пред очите на обществото, да го занимава със себе си, да играе светския театър умело, защото няма как, такъв е животът. Ние, разбира се, сме готини пичове и сме далеч над тия неща, правим го само така, заради тренировката, но фактите са си факти, човек трябва да играе по правилата на света, а те са такива и никакви други. Не занимаваш ли хората със себе си, те те забравят и престават да ти обръщат внимание. Колкото и да си седиш в кулата от слонова кост, каквито и фини елегии и монолози да плетеш, не се ли осмелиш по някое време да излезеш на сцената, да им изтанцуваш под носовете сбърчени един такъв кадрил, дето да им вземе ума, свършено е с теб и

книгите ти. Пуф – няма те. Тъй върви светът и още никой не е изнамерил средство против суетата, около която се въртят всички и всичко.“

Приятелят ми кипна, обясни ми на няколко пъти колко погрешна е представата ми за него, как всичко това му е през оная работа и как той е напълно наясно с това, че е тук за малко, а следователно всичко това няма как да стане част от живота му... При което аз му давах пълно право, точно така е, точно такъв човек е той, стара кримка, много видяла, много патила, на която никой или почти никой не може да продава червени сливи за сини. Инак не би бил мой приятел, поне така си мисля. И тогава, след като се укорих, че съм го наранил и засегнал незаслужено, изведнъж ми се появи неизбежният въпрос: „Добре де, но защо тогава все пак му наговори всичко това?“

При което в мисловното ми поле – бавно, ама много бавно – постепенно започна да се разплита едно такова доста заплетено кълбенце. Хм, на него ли всъщност говоря всичко това? На него – или на себе си?

Усещате вече накъде вървят нещата, нали? Отговорът сигурно ви е ясен, но преди да стигнем до него, позволете ми тук да ви поразправам още едно-друго нещо, да набъркам в нещата малко философия, защото, то се знае, без философия няма как да се мине, не и при тоя човек, не и на това място...

Та значи, аз живея с едно такова усещане – да го нарека ли убеждение, та да разголя пред вас пълната мяра на суетата си? – което считам за едно от големите просветления, големите достижения, в живота си. А то гласи така: „За да постигнеш нещо в живота, за да накараш света, вселената, хората, Бога, да те отбележат като по-различен, като – може би – достоен за някакво по-специално място там в техните си специални *нещосистеми*... та, за да постигнеш всичко това, номерът е да не искаш нищо. И не само да не искаш, ами, напротив, да вършиш точно обратното на искането – да даваш. Да даваш,

и даваш, и даваш – без дори за миг да мечтаеш за отплата, за награда, за келепирец там някакъв, ама искрено, без номерца и тарикатлъци, просто даваш и това е – чак докато на онова нещо отсреща му писне от тебе, усети то, че е нарушен балансът вселенски, почувства, че прекалено голяма е станала тежестта все от една и съща страна (което значи, че трябва да даваш по много, и то в неизяснени, напълно неопределени отрязъци от време) – и направи то тогава „пук“, и започне да ти връща от своя страна, без да си искал нещо, без да си молил, без да си се мазнил и правил на много хрисим. Връща, и връща, и връща – колкото то намери за добро. Ти, разбира се, нямаш думата в нито един от моментите на този безкрайно сложен и деликатен процес – изясняването на балансите човешки и вселенски.

Нещата ми се виждат сравнително прости: докато искаш, ти дърпаш света към себе си, с което, по някакъв неизяснен, но интуитивно напълно разбираем закон, ти създаваш насреща си празно място, вакуум. А вакуумът, то се знае, има свойството да засмуква – и така с неизбежност се стига до състояние, при което, колкото повече искаш от света, вселената, хората и Бога, толкова повече празното пространство, което ти самият си създал чрез акта на искането, те засмуква и, вместо да ти дава, започва да ти взема. Взема, и взема и взема – колкото повече искаш, толкова повече то ти взема.

Точно обратното се случва при даването. Започнеш ли да даваш – ама без хитруване и тънки сметчици, без да криеш зад даването си някакви хитричко, андрешковско искане – то рано или късно чрез това ти нарушаваш вселенския баланс в полза на другата страна, и ако всичко казано дотук не е просто порождение на някакво фантазьорско съзнание, а реален, неизбежен и напълно понятен, ако и засега недоказуем вселенски закон, то светът просто е принуден да започне да връща, инак не би имало баланс във вселената.

Тъй. Дотук всичко ясно, да влезе убитият и прочие... Ами ти бе, аланкоолу, дето се бараш толкова безкористен и самоотвержен, и правиш всичко възможно да живееш и работиш според правилото, което си мислиш, че си достигнал след някакъв пиянски запой... Ти бе, пишман-светецо, ти какво правиш, стана вече половин година, откак си завършил тая книга? На кой Бог се молиш и за какво си мечтаеш, а, я ми кажи сега? Ама честно, не ми се усуквай, защото оня отгоре вижда през теб като през стъкло, тъй че хич не си и помисляй да хитруваш... Хайде сега, кажи, за какво си мислиш, когато си мислиш за даването?

И тук изведнъж ми става малко нещо горещо и тясно. Вярно, май успех в продължение на няколко години да живея и работя по това ми тук правило: „залудо давай, залудо не искай!“ И светът, както изглежда, действително започна да се отплаща, пак според същото това правило. Даде ми любов, даде ми спокойствие, даде ми удовлетворение, напоследък май дори и това най-нечувано от всички чудеса се напъва да ми даде – признание от хората в България, поне от ония, които имат сетива за законите вселенски. Всичко хубаво, но откак се пръкна на тоя свят тая малка книжка, това тъй неочаквано дете, за което дори вече си бях забранил да мечтая, толкова дълго време отиде оная ми ти нескончаема бременност... Та, откак се е появило това немислимо чудо, отидоха май на кино всички мои правила и прозрения, прииска ми се не на шега, ох, как ми се иска, та чак ме тресе, братя мои мили! Ииска ми се тая книга да се окаже онова напълно немислимо чудо, дето още никога не го е имало на тоя свят и дето никой не го смята за възможно – една българска книга, за която говори и се дърли цяла България, ами не само тя, та и цяла Европа, целият свят се дърли и чеше където го сърби и където не... Ииска ми се, та ми се реве!

И докато ми се иска така, изведнъж се улавям, че започвам да губя почвата под краката си и разума – в главата, засму-

ква ме вакуумът вселенски, точно по правилата, които уж съм осъзнал и дори овладял – и ме носят, братя мили, теченията засмукващи и водовъртежите вселенски точно натам, накъдето влачат и всеки друг, който като мен е забравил закона за даването и искането... Накъм празното, накъде другаде.

А уж все си мислех, че било само за малко, само така, докато отmine бурята. Върти ме животът както си иска, изпълва ме със страхове и несигурности, подмамва ме да се откажа от даването, защото, то какво ти даване – оголяхме до шушка, братя, оголяхме и обосяхме, ако и да живеем на Запад и да се перим така, ей-хей-хей! – и така вярата, вярата в неотменимия закон вселенски комай е започнала да поизтънява, изчезва в небесата сияйни яко дим, ако песничка изпята ей тъй, от сърце юнашко – и остава на нейно място само страх и несигурност, само черни мисли за утрешния ден, дето изглежда тъй мътен, неясен и заплашителен... И се започва тя.

Тъй. Изплюх си камъчето, разголих душата, дребната, показах страха, показах суетата. Ами сега накъде? Какво да правя, какво да давам, какво да НЕ искам? Книгата е тук, това е ясно. Ясно е също – уж! – че с искане доникъде няма да я докараме. Ами сега? Как да я оставя на произвола, как да се откажа от искането, как да повярвам в това, че светът и тоя път ще направи едва доловимото „пук“ точно тогава, когато съм успял да се откажа от всички очаквания, мечти и надежди? Как да повярвам, че ще мога да бъда баща на децата си, стълб на семейството модерно, безмайчино, дори и когато не печеля нито стотинка вече от близо година насам – и единствената ми факла, единствената ми светлинка в цялата тая тъмница е пак пустата тая, съща книга, от която трябва да се откажа, за да спечеля всичко?

Хайде де, кажете ми! Как, как става тоя номер? Да не искаш нищо, когато в същото време умираш от страх, че не ти е останало нищо? Има ли такава магия на тоя свят, има ли такава чудо?

Помагай, Боже, помагай, свят. Аз вече напълно се обърках в тоя лабиринт от себенадхитряния. Да бъде, каквото ще бъде. Искам, с всички сили искам, да не искам нищо повече. Да видим какво ще излезе от тая тъй засукана осморка. Да видим.

Юни 2011

Елитният човек

Започвам този текст със сравнително ясното съзнание, че чрез него ще осъществя някаква ултимативна версия на онзи първороден философски грях – *contradictio in adjecto*, противоречие в определението. Елитността, такава каквато я чувствам – и каквато ще се опитам да я представя по-долу – се състои именно в пълното отрицание на каквото и да е говорене, дори мислене на... м-да, елитността. Да говоря за нея, следователно, не е нищо друго освен акт на осъзнавана, заявявана и директно поддържана анти-елитност, не-елитност. Такова поне е намерението ми. Говорейки за елитността, аз по неизбежност се разграничавам от нея. И това е добре точно така, именно така.

Но защо все пак го правя? Причините са комплексни, но аз ще се опитам да направя отговора прост. Първо – защото прекалено много хора през последните години започнаха да ме питат дали възприемам себе си като принадлежащ към някакъв вид елит. И второ, защото изпитвам остра потребност от разчистване на сметките с човечето вътре в мен, което би желало да се види облечено в... дрехите на краля, предполагам.

И така, за да разчистим концептуалния терен, преди да започнем: елитността, за която искам да говоря тук, няма нищо общо с принадлежността към някоя от утвърдените в разговорния език форми на това понятие: „политически елит“, „икономически елит“, „интелектуален елит“ (чети:

„хора с власт“, „хора с пари“, „хора с положение в обществото“). Елитността, за която ще говоря, е онзи акт на (вероятно непостижима) идентичност между битие и истина, който, по липса на по-подходящи думи, ние сме свикнали да определяме с думата „автентичност“. Елитността, това е пълната невъзможност да бъдеш нещо друго освен самия себе си. Живот без избор. Живот, прекосен не непременно по собствена воля. Живот, определян от неизказуемото.

Елитността, както и повечето други важни неща на този свят (истина? съдба? предопределение?) може да бъде уловена най-добре в известната фраза на онзи гъй-елитен-човек, Лудвиг Витгенщайн, според която „за нещата, за които не може да се говори, трябва да се мълчи“. В такъв смисъл възможният отговор на въпроса, който цитирах по-горе, „възприемаш ли себе си като принадлежащ към някакъв елит?“, може да бъде само един-единствен: „това **не може** да бъде нещо, което ме занимава.“ Акцентът, както се опитах да покажа чрез подчертаването, трябва да бъде поставен върху думите „не може“, при това в един напълно буквален смисъл, както например във фразата „**не може** да се ходи по тавана, с главата надолу“. Невъзможността на този мисловен акт произтича от самото естество на елитността, такава, каквато тя е представяна тук, а именно, като нещо, което с неизбежност бива разрушено от всеки опит за себеопределяне, словесен или мисловен. Елитността е окончателният акт на бъдене, битие, съществуване, актуалност. Тя може единствено да бъде, в най-простия, най-елементарен смисъл на думата, като нещо, което Е – но което Е по такъв начин, че просто не може да бъде **нищо друго**, нищо по-различно от себе си. Елитността, както казах, е пълна липса на избор. И способност да се живее с това.

Първото, и най-директно следствие от всичко казано до тук би трябвало да бъде, че елитността не е непременно нещо желателно. Прометей, един от прототипите ѝ, онаглеждава това твърдение директно: той притежава онова, за което човешки-

ят род си мечтае открай време – вечността – но кой би си пожелал една такава вечност? Именно в този смисъл – като вид привилегированост, чиято реалност много скоро се оказва непоносима от каквато и да е нормална човешка гледна точка – елитността разкрива себе си като съдба, която няма нищо общо с пожелаването, с каквато и да е разбираема форма на свободен избор. Човек не може да си пожелае да принадлежи към **ТОЗИ** елит. Още по-малко може да заяви, че принадлежи към него – в такъв случай, както се опитвам да покажа през цялото време, заявлението е автоматично равно на неистина, на себеизключване от феномена. Единственото основание, единствената необходимост, за такъв тип елитност, може да бъде търсен в метафизико-мистични понятия от вида „Бог“, „вселенски разум“, „пан-теос“. Очевидно е, че тя съществува. Очевидно изглежда и това, че нещо в света има нужда от нея. Очевидно е обаче също, че тя не бива определяна от някакъв акт на човешки избор, индивидуален или колективен. Ние не можем да „обявим“ елитните хора за такива, това просто не е нещо, което е в рамките на нашите възможности като вид. Също толкова малко могат да го направят и самите те. Елитността, като някакъв вид неразпознаваема аберация, отклонение от „нормалното“, може единствено да бъде „регистрирана“ по някое време, обикновено далеч след физическото изчезване на носителя ѝ (нерядко значително подпомогнато от ближните му, които, по някаква потребност на вида, не могат да толерират за дълго време реалните ѝ проявления).

Но какъв тогава е смисълът на цялото това размишление, ако всичко, което произтича от него, е постулирането на базисната неразпознаваемост на елитността? Ако тя изгуби единствено полезната си за човешкия род функция – онази на ориентир, на еталон, на мащаб за всички останали – то какъв смисъл от нея? Не е ли по-добре в такъв случай да си останем при по-простичкия ѝ, разговорен вариант („хората с пари“ и т. н.)? Отговорът тук, струва ми се, е „и да, и не“. Ра-

ботата е там, че елитността, ако и да не подлежи на някакво точно определение, все пак притежава характеристики, специфични черти, които могат да помогнат при търсенето ѝ. Те не могат да гарантират някакъв положителен резултат, но все пак са по-добре от нищо.

Първата, и най-важна характерна черта на елитността, е нейната несъзнателност. Елитният човек **не знае**, че е елитен. Това твърдение се нуждае от известно прецизиране, докато получи окончателната си форма, тъй като, разбира се, аз няма да започна да твърдя, че такъв един човек дори не подозира кой ли може да е. Оттук и първото важно уточнение към горната фраза: елитният човек **отказва** да знае, че е елитен. За да разберем какво точно се има пред вид тук, ще си послужи с метафора. Ультимативният акт на елитност може да бъде представен по различни начини, тук аз ще ви предложа два. Първо – сомнамбулът, който ходи по ръба на двадесететажната сграда без ни най-малко колебание, с абсолютна грация и безпогрешност, но **само докато** не знае, че го прави. Събуди ли се, осъзнае ли къде се намира, той няма почти никакъв шанс за оцеляване. (Втората метафора е просто по-заострен вид на първата – всеизвестният герой от рисуван филм, който може да тича в празното, но **само докато** не го осъзнава). Именно в този смисъл трябва да се разбира и горното твърдение: елитният човек не си забранява нищо, той няма нужда от поставяне на наочници около очите си. За него въпросът за собствената му (или нечия чужда) елитност не е „забранен“, той просто е лишен от смисъл. Човекът, който мисли за елитността, не е елитен. Точно толкова ясно, точно толкова просто. Елитният човек просто Е – и ако това бъдеще се окаже от онзи изключително специфичен, изключително рядък вид... Но, разбира се, във всичко това няма ни най-нищожен смисъл.

Втората важна специфика на елитността е, че по самата ѝ природа на нещо трудно уловимо, трудно регистрируемо, тя може да бъде отбелязана най-лесно чрез съпоставяне и срав-

няване с онова, което тя НЕ Е, а това най-често означава: в актове на отказ, на не-вършене на нещо, което е не-елитно. Ето защо една от най-важните характеристики на елитността е мълчанието. А в един по-широк смисъл на същото: не-участието. Елитният човек обикновено не става част от онова, което вълнува, движи и мотивира хората около него (а и далеч от него). И това е не защото му липсва желание. Липсата тук е от един много по-дълбок, съдбовен вид: на него просто не му е даден онзи вид способност за съпреживяване, която изглежда притежават повечето от събратята му по вид. Модерната наука се опитва да улови това в разбираеми и измерими понятия като „прекалено висок КИ“ или „синдром на Аспергер“, но реалността на този вид живот вероятно се улавя много по-добре от заплашително звучащата думичка „аутизъм“, тоест някакъв вид неспособност за нормална човешка комуникация. Да, елитността изглежда някак странно свързана с аутизма (дъщеря ми например е едно от най-елитните, най-автентични същества, които познавам – именно защото нейният аутизъм не ѝ позволява никога, в нито един миг от живота си, да извърши какъвто и да е акт на преструвка, на неистинност).

Оттук и леснотата, с която човек може да предложи примери за видима, интуитивно доловима елитност, запечатани в една или друга сетивно достижима форма: **изплезеният Айнщайн** (човек не може да говори докато се плези, а и плезенето е окончателна форма на отказ за говорене); **приведеният над чекръка Ганди**, който освен това е дал и обет за мълчание; **майката на всеки от нас**, в смисъла, в който майката е едно от най-елитните неща на този свят – като онази, която ще застане между теб и която и да е заплаха, преди изобщо да е отворила уста; **Мона Лиза**; **бюстът на Волтер**; **космическото бебе** от „2001 – една одисея в космоса“... Впрочем, дали не започвам да се отвличам?

Третата важна черта на елитността се състои в това, че поради тясната ѝ обвързаност с усещането за липса на избор, за предопределеност на онова, което елитният човек Е, тя става особено видима в екстремни, лишени от възможност за избор ситуации. Дали поради това, че е свикнал с усещането за неизбежност във всеки миг от живота си, или просто поради безсмислието на страха в един свят, в който всичко изглежда непоносимо предопределено, елитният човек е особено добре пригоден за ситуации, в които се изискват неуловимо бързи, интуитивно вземани решения, последствията от които са напълно непредсказуеми. (Впрочем, бавните ситуации не правят изключение – във всички съдбовни моменти от живота си този човек действа, без да е в състояние да обясни, без да разбира, причините за решенията си.) Той не знае, той просто Е, както обикновено. Онова, което го движи в такива моменти, не е нито знание, нито пък интелект. Бихме могли да го наречем „особено чувствителна антена за вселенски вибрации“, „маша в ръцете на господата“ или просто „idiot savant“, но вероятно дълбоко в себе си всеки от нас подозира, че в такива моменти чрез него до нас се докосва нещо, което няма как да разберем, няма как да познаем... Самата Госпожа Елитност – в случай, че все пак се нуждаем от някаква дума.

Четвъртата, и последна достъпна за мен черта на елитността, е нейната тясна обвързаност със смъртта. Това не означава, че елитният човек умира по-рано от нормалното или че животът му е изпълнен с непрестанни мисли за смъртта. Не, присъствието на неизбежната гостенка (колко хубаво, че в българския език тя е жена, не мислите ли?)... присъствието не неизбежната гостенка е нещо, с което той е свикнал по начин, колкото лесен за описание, толкова и труден за разбиране. Казано възможно най-просто: за елитния човек смъртта не е заплаха (в такъв смисъл възрастта е състояние, което някак с неизбежност ни приближава до елитността, защото повечето възрастни хора рано или късно губят страха пред

смъртта, дори и ако той инак ги е съпровождал цял живот). Звучи банално, но за елитния човек смъртта е вид приятелка. Остава си страхът пред болката, разбира се, но дори и той е някак притъпен, защото елитният човек (о, да, може би трябваше да спомена и това) е непоправим оптимист. Той знае – или по-точно усеща – че светът е някакъв вид непостижимо сложна функция на собственото му съществуване, бъдеще, мислене, сигнализиране – и по тази причина рядко изпитва страх от възможния крах на собствените си възжелания, просто защото липсата на страх е добра предпоставка и за липса на крах. Казано накратко – елитният човек осъзнава границите на своите възприятия, но вместо да направи от този базисен факт на човешкото съществуване повод за оплакване, той го превръща в основа на своята непримиримост. „Всичко, което ме очаква, ме прави по-силен, включително и смъртта.“ Това е неговото мото, и фактът, че то е просто разширение на известния ницшев афоризъм, не го прави по-малко уверен в истинността му.

Той просто Е, както винаги.

Берлин, 16 ноември 2011

Бай Ганьо – бащата на всички ни

Бай Ганьо е може би най-остро уловеният образ на една от основните черти в националния ни характер – дълбоката потребност от себе-отричане. „Българското“, още от самото начало на съществуване на [Българския национален проект](#), е било дефинирано преди всичко като набор от отрицания, от негации, свързани с факта – реален или възприеман – че сама по себе си българската култура, през цялото време на следосвобожденското си съществуване, не е била в състояние да посочи някакви glaubwürdige, believable, stouable¹ варианти на нещо сравнимо със Запада – вечния еталон за... хм, да, всъщност за всичко – в националния ни характер и битие. Бидейки принципно догонваща култура, тя винаги е била характеризирана от рязка неудовлетвореност, може да се каже, дори неудовлетворимост. И неспособността за истинска вяра във възможността за предлагане на нещо дори отдалечено

1 Фактът, че тук използвам думата в три различни чужди езика никак не е случаен, защото по мое мнение българският език – в никакъв случай не случайно – не съдържа тяхно точно съответствие (най-близката по значение българска дума е „достоверен“, но тя далеч не изразява онова, което заковават с по една-единствена дума повечето западни езици). За да се изрази същото значение на български, според мен е необходима фразата „достоеен за доверие“ (буквален превод на немската дума), която единствено е в състояние да изрази именно това: че дадено нещо е достойно за доверие.

сравнимо с високите образци на онова, което у нас винаги е било безусловно приемано като еталон, тоест „Западът“ (и безкритично, поради перманентна липса на близък контакт и досег с него) – тази неспособност е, и до днес, нейна основна характерна черта.

Оттук и силната склонност към едно раздвоение, което граничи с патология, с шизофрения: както изглежда, на неподправено, нераздвоено, негорчено наслаждение от живота и битието в България, открай време са били способни единствено хората, освободени от тежестта на непосилното, тъй премазващо и отравящо живота, сравнение със Запада. Хората на „чалгата“. Невежите или ония, които сме наплюли като такива – „циганите“, „селяните“, „простаците“, „идиотите“. Всички останали (ако тези, първите, изобщо съществуват още някъде извън теоретизиращото съзнание на автора на това есе – защото, то се знае, в наши дни вече не са останали такива, които да не са имали досег със „Запада“, пък било то и само чрез телевизора)... всички останали, включително и самият той, са перманентни жертви на неспособността за освобождаване от българския, от балканския комплекс за непълноценност.

Ето защо образът на Бай Ганьо се е превърнал, почти начаса след появата си, в едно от основните оръжия в тукашната борба за надмощие и власт. По принцип Бай Ганьо винаги е бил първообразът на българското „не-аз“, той по дефиниция винаги е „другия“, никога „аз“. Всеки човек у нас, който бъде по някакъв начин заплут с някаква, евентуално намирисваща на „Ганьо“, конотация, е вече принципино лишен от друг вид реакция, освен някакви опити за защита и самоотбрана. „Кой, аз ли бе? Ти си Ганьо!“, е първата мислима реакция в такива случаи. С това, на първо място, топката е прехвърлена в другата половина и сега вече отсрещната страна е поставена в ситуация да отбива атаката, нападението, нарушаването на личната неприкосновеност. На второ, и далеч по-важно мяс-

то, тази реакция демонстрира основния модус на съществуване на този образ, тази метафора, този начин на национална анти-идентификация. Разбира се, за всички нас той е първообразът на „българското“, но само в някакъв абстрактен, лишен от досег с личните ни пространства смисъл: той може и да е „българското“, но в никакъв случай не е „аз“. Бай Ганьо – това е българското „не-аз“.

Силно характерно за образа и метафората „Бай Ганьо“ е това, че някак по неизбежност търсим обясненията за появата му – или поне винаги досега сме го правили – в „тежкото историческо минало“. Бай Ганьо е най-очевидният пример за колективната ни неспособност да възприемем миналото си без прекомерни комплекси и задължително отрицание. Неговата генеалогия по неизбежност включва такива предварително заредени със силна отрицателна емоционалност понятия като „раята“ (Герхард Геземан), „еснафът“ (Петър Пондев), „чорбаджията“ (Иван Мешеков) или техните наследници в по-модерни, след-османски времена: „капиталисти“, „експлоататори“ дори „фашисти“ (Георги Бакалов)¹.

Но дали всичко това е неизбежно необходимо? И дали вече не си струва да се замислим върху въпроса за неговото преодоляване?

Преодоляване? Това пък защо? И ако да, то как?

Отговорът на първия въпрос е сравнително лесен: защото актовете на себе-отричане и себе-осмиване, доколкото са лишени от положителна, способна да посочи друг, различен път и модус на себе-преживяване, алтернатива, само усилват още повече и без това нечовешкото усещане за безизходица и неспасяемост пред смазващото ни, непосилно битие на българи. Защото изгарящата ирония, поставяща всеки от нас в ситуацията на „не-аз“, в края на краищата води до тежка пси-

1 Цитирано по Румен Даскалов: „Бай Ганьо – идентификации и употреби“. В: „Между Изтока и Запада“, изд. „ЛИК“, София, 1998, стр. 161.

хическа травма, която в момента изглежда е придобила размерите на епидемия. Една много специфична, не само българска, но при всички случаи нуждаеща се от лечение, болест на душата, на духа.

За да се придвижим напред, ние изглежда се нуждаем от колективна, национална терапия. А какъв е принципът на всяка психотерапия? Да се даде на пациента¹ възможност за друг, алтернативен, тип себе-преживяване. Да му се позволи да види нещото, което винаги е възприемал като източник на срам, на травма, в напълно нова светлина: като нормална и естествена, ако и може би не силно естетическа, част от самия себе си. От себе си, а не от „другите“.

За да получи най-после шанс да се види като част от семейството на „нормалните“, България най-първо трябва да се научи да възприема самата себе си като нещо нормално. Не непременно нещо „най-“ (което и без това е възможно най-вече в отрицателния край на ценностната скала). А просто нормално. Бай Ганьо – това съм аз. Ето фразата, с която трябва да започне колективната ни национална терапия. Не бързайте да подскачате, след малко ще ви обясня, че не всичко е толкова просто, колкото изглежда дотук. Засега само ще повторя, че за да станем способни да се съизмерваме със смазващите образци на „нормалния Запад“ (който все още познаваме много зле, тъй като за това, поне от гледната точка на над-индивидуалното, националното, не са достатъчни никакви двадесе-

1 Моля за извинение за това, че отгук нататък ще говоря предимно в мъжки род, когато всъщност имам пред вид множеството от „всички българи“, тоест и жените сред тях. Българският литературен език, както изглежда, все още не е достигнал онова ниво на родово-специфична коректност, което задължава всеки автор/всяка авторка в Германия, примерно, да използва задължително и двата рода при подобни ситуации (подреддането им все пак оставя мъжката част на първо място, поради специфичната граматика на немския език). Прочее, аз ще се възползвам от този недостиг в съвременния български, в името на по-елегантния и по-прост език, който той все пак позволява.

тина години на срамежливо чукане пред вратата; най-първо са необходими няколко поколения, които да са живели с реалното усещане, че малко по малко стават част от него)... та, за такова съизмерване, най-напред е необходимо да започнем да възприемаме себе си без ненужни психози.

Разбира се, всичко това не може да стане с някакво помахане на вълшебна пръчица, à la Harry Potter. За да съумеем да го направим, без да затънем в тресавището на себевъзпяващата се чалга, ние първо трябва да установим с достатъчна сигурност, че между Бай Ганьо и самите нас е налице достатъчно много разстояние. Именно това – разстояние. „Но как е възможно?“, сигурно вече се питате, „да приемем вътре в себе си и като неразделна част от себе си нещо, от което ни дели разстояние, при това може би немалко разстояние?“ Просто е, поне според мен: като го превърнем от символ на национален срам и себе-отричане, в символ на онова, от което сме произлезли всички. В бащинската фигура. В онова, което ни е създало – и което без съмнение сме, но без да бъдем идентични с него, а напротив: което надживяваме и над-деляваме (в смисъл, което надминаваме с делата си). И което заедно с това непрекъснато носим във всяка частица от телата и душите си, защото то е огромна част от нашето наследство, генетично и културно.

Бай Ганьо е бащата на всички ни – и чрез това, самите нас.

Кое то не означава, че самите ние сме Бай Ганьо. Ние го носим в себе си по същия начин, по който носим и останалото си наследство – от първите човекоподобни същества, та чак досега. Това не ни прави идентични с тях. Но то носи със себе си задължението да не ги отричаме и отхвърляме – просто защото в такъв случай бихме отричали и отхвърляли самите себе си. Необходимо е единствено да се освободим от Едиповия си комплекс. Да приемем бащата, който ни е избрала съдбата. И да направим от всичко това възможно най-доброто.

Но как? Как точно може да стане всичко това?

Отново просто: трябва да се учим от самия Алеко.

Авторът на Бай Ганьо, за разлика от повечето от нас, очевидно е бил напълно способен, още от ден първи, да приеме героя си без прекомерно отрицание. Не знам дали е успявал и да се идентифицира с него, поне от време на време, но поне за самия мен стои извън всякакво съмнение, че огромната притегателна сила на този герой, на този национален образ, идва именно от топлия, човечен начин, по който го е обрисувал неговият автор.

Вижте първо това:

„Прощавай и ти, бай Ганьо! Бог ми е свидетел, че винаги добри чувства са ме въздушевявали при описването на твоите истории. Ни чувство на злобно порицание, ни презрение, нито лекомислен смях не са ръководили моето перо. И аз съм чадо на своето време и известни отделни събития може би неволно са ме отклонявали от строгата обективност, но аз се старах да възпроизведа есенцията на печалната действителност. Твоите братя, вярвам, не са такива, какъвто си изобразен ти, бай Ганьо, но те са засега на втори и трети план; те едва сега почват да заявяват за своето съществуване, а пък ти, ти си налице, твоят дух лети и обгръща целия обществен строй и дава свой отпечатък и на политика, и на партии, и на печат. Аз питая в себе си вяра, че ще дойде един ден, когато ти, след като прочетеш тази книжка, ще се позамислиш, ще въздъхнеш и ще речеш: Европейци сме ний, ама все не сме дотам!... Прощавай, не е за чудо пак да се срещнем.“

А после това:

„И представете си, господа, в този момент аз съжалих бай Ганя! Вярвайте! Съзнавах, че постъпката му е безобразна, че той е отвратителен скъперник, егоист, лукав хитрец, лицемерен експлоататор, грубиян и простак до мозъка на костите... но съжалих го: в тънките вибрации на тона, с който той изговори последните думи, моето ухо схвана една нежна нотка, която се таила и се таи в сърцето на бай Ганя, но рядко — боже, колко рядко! — се появява... Не зная, може да ви се покаже смешно, неестествено, но ще ви кажа, господа, че в този момент аз иначе погледнах на бай Ганя; като че някой ми внуши: „Недей презира този простичък, лукавичък, скъпичък нещастник, той е рожба на грубата среда, той е жертва на груби възпитатели; злото не се таи в него самия, а във влиянието на околната среда. Бай Ганьо е деятелен, разсъдлив, възприемчив — главно възприемчив! Постави го под влиянието на добър ръководител, и ти ще видиш какви подвиги е той в състояние да направи. Бай Ганьо е проявявал досега само животната си енергия, но в него се таи голям запас от потенциална духовна сила, която очаква само морален импулс, за да се превърне в жива сила...“

И това е, на което трябва да се научим!

* * *

„Но защо?“, може би ще попитате отново. Защо ни е необходимо всичко това? И защо точно сега, в едно време, в което България най-после изглежда започва да навлиза в някаква по-малко оспорима модерност, ще се нуждаем от спокойно приемане, че дори и идентификация, с един образ, когото ви-

наги сме възприемали като израз на старото, отминаващото, нуждаещото се от почистване, а може би и изхвърляне?

На първо място – защото изхвърлянето му е невъзможно и ненужно. По начина, по който аз разбирам и чувствам Бай Ганя, той е част от наследствения материал на всеки от нас. Да се опитваме да го изхвърляме би означавало да се опитваме да изхвърляме самите себе си. Вече са го правили не един и двама. Правили са го, доколкото мога да преценя, всички досегашни критици, опитващи се да го осмислят. Е и какво? Критиците ги няма, а Бай Ганьо си е сред нас – жив-живеничък, както преди сто и толкова години. Това най-малкото би трябвало да ни накара да се замислим.

Втората, и много по-важна причина е тази, че – поне така се надявам аз – ние сме първото поколение, което може да си позволи да опита този винаги досега тъй непосилен акт на *salto mortale*: едновременно и овътрешностяване, и дистанциране, от най-видимия и може би най-болезнен символ на националната ни идентичност. За самия мен поне, достигането на това толкова нормално заключение е нещо напълно естествено: защо трябва да се срамувам и да отхвърлям нещо, което най-спокойно мога да възприемам като част от себе си, от историческото си и културно наследство? И което е способно не само да ме обременява, а и да ме обогатява, в зависимост единствено от собствената ми зрелост и способност за трезва, балансирана преценка? Бай Ганьо, в края на краищата, е човек, чиято основна черта е способността не само да оцелява, но и да надделява. Вярно – по начини и във форми, които са всичко друго, но не и приемливи; но пък в именно това е най-големият тънеж на операцията – че ако съм достатъчно зрял, гъвкав и цивилизован, аз без страх мога да възприема от неговото наследство само съдържанието, само екзистенциалното послание („Никога не се предавай!“, примерно), но не и формата, не и неговите начини. А това – при условие че от формата, в която ни го е предал Алеко, ме делят повече от сто

години, тоест огромно количество исторически и културен опит, вече ми дава някаква гаранция (да се надяваме – не-илюзорна), че опитът ми не трябва да завърши непременно катастрофално. Трябва просто да вярвам в себе си и страната си, това е всичко.

И забележете – едно от най-важните обстоятелства при този безспорно нелесен мисловен експеримент се състои в това, че образът на Бай Ганьо е достатъчно универсален, достатъчно гениално конструиран от своя създател, така че да може да поеме в себе си всички предпоставки и атрибути на онова гражданско, национално обединение, **за което ви говоря от известно време насам**. Бай Ганьо не е задължително и само българин. Той е образ мащабен, широкообхватен, всебалкански. В него има място и за турчина, и за рома, и за евреина, и за арменеца (допълнете сами ония, които съм пропуснал). Всички са добре дошли, при опита за колективно препрограмиране на собственото подсъзнание, при тази привидно лудешка идея, зад която се крие единствено най-нормалното, най-естествено и най-разбираемо, желание за неспъвано от психически травми, нормално, естествено и разбираемо, човешко съществуване. Доста сме се тръшкали, доста сме се блъскали, доста сме скубали коси и извъръщали отворатени очи от образа, който ни показва огледалото. Такива сме – и вече е крайно време да направим от себе си и страната си нещо повече от това тъй любимо на всички ни, тъй жално и жалко, всеобщо посмешнице.

Крайно време е!

Декември 2012

На прощаване...

„Комплиментите ви са укори, благодарностите ви приличат на искания, надеждите ви се появяват немощни и замират още преди да успеят да се оформят, песните ви плачат, смехът ви предвещава нещастие, не сте доволни, не желаете да бъдете участници... Мои близки, братя мои, причинявате ми болка.

България, мое страдание.“

Юлия Кръстева

Започвам поредното си писание към вас с цитат от известната „България, мое страдание“ на Юлия Кръстева – не случайно, разбира се. Работата е там, че аз споделям до голяма степен чувствата, изразени в онова есе. Познавам както мъките на това безутешно презрение, така и онези на несподелимата любов. Познавам ги, да. С една мъничка, но живо-тоопределяща разлика: Юлия ви е отписала, тя се е отрекла от вас. На мен такъв лукс не ми е даден. Опитвал съм го повече пъти, отколкото болката ми позволява да си припомня. Зачерквал съм ви в съзнанието си по-често от алкохолик, отказващ се от пиячката. Дори съм заживявал без вас – веднъж в продължение на цели десет години – все с надеждата, че и аз като добрата Юлия ще успея да намеря някакъв модус на трептене, независим от собствения корен, от собствения дух и език.

Но не би...

Ако можех, бих ви забравил начаса, още в първата секунда от невъзможния нов живот, който никога няма да ми бъде даден. Бих ви захвърлил като пословичната кожа, оставаща зад гърба на онази машина за оцеляване, скрита под кожата на всяка змия. Не бих ви проклинал, не. Просто бих ви изличил от съзнанието си. Щрак. А след изщракването – червеи...

Но не би...

България, ти кислород, който прогаря дробовете ми... България, моя дребна, невидима и през микроскоп, Голгота... България, нищожен фокус на цялото ми съществуване... България, мое нескончаемо поражение...

С това писмо ви уведомявам, мои любими и омразни читатели, че около двадесет минути, след като го получите, „Либерален преглед“ ще престане да съществува. Не завинаги, надявам се, но не и преди да сте дали – на самите себе си, не на мен – някакво свидетелство за окончателния избор, чрез който бихте искали да оформите собственото си съществуване. Съжалявам, но не мога да ви спестявам повече този риск, тази конфронтация със самите себе си. В продължение на години залъгах и вас, и себе си с мисълта, че е възможно, дори необходимо, дори най-най-естествено – от лайната да се пръкват цветя. Ей така, от само себе си, по волята на някакъв Господ, който държи всинца ни живи, напук на собствената ни омраза и, още по-лошо, безразличие едни към други. Не си задавах въпроси, приемах стрелите и камшиците на колективното ви презрение без да се оплаквам, но и без да правя от тях ракия-сладоструйница, в която да давя воплите на незадоволеното си его. Опитвах се да изуча живота без очаквания – такъв, какъвто го проповядват зен-майсторите – само за да стигна до извода, че все пак, в края на краищата, изправен пред безмилостните очи на мащехата-реалност, всичко, което върша, се оказва опит за ръкопляскане с една ръка...

Не може без вас, съжалявам. Няма как, с една ръка. Нужна е и вашата – а именно това е нещото, в което, боя се, няма

да успея да повярвам никога. Разкъсван между непоносимия душевен сърбеж на презрението и също толкова непоносимата болка на изгледа да живея без вас, без нашия с вас език, днес се виждам принуден да заложа всичко на една карта. Ва банк – колко ме плаши, колко ме отчайва тази кратичка, изстреляна от дулото на един чужд език, куршумено-еднозначна фраза.

Нещата са пределно прости, пределно банални. В продължение вече на много години не върша нищо друго освен тази тук ежедневна борба срещу колективното безразличие, колективната невяра и развала на всичко... В продължение на години крещя, като някакъв луд мюезин, една и съща молитва, едно и също заклинание, едно и също проклятие, от минарето на доброволно приетата си самота. Велик е Бог, и той не ни е забравил, колкото и невероятно да изглежда това. Велики сме и ние, по простата неизбежност на обстоятелството, че сме народ, ако и сами да наричаме себе си мърша. Велик е и живота, когото давим, ден след ден, в мътилката на душевната си леност и безразличие. Велико е всичко, нъй, нъй, нъй! Ха сега идете и се удавете в сълзи, ако все още ви стиска!

М-да. Банална история. Когато човек си позволи да презре логиката на здравия разум, тя му отвръща със същото. Престанете ли да уважавате парите, те също престават да ви уважават. Заявите ли веднъж, гласно или не, че сте избрали най-безславния от всички човешки бунтове – онзи срещу посредствената сигурност на буржоазното битие – животът ви хваща за езика с нажежен керпеден и ви казва, хладно: „твоя си работа“... Оттук нататък всичко, което ви остава, е да се мятате колкото се може по-незабележимо и да не показвате никога, при никакви обстоятелства, нито дори в миговете, в които безверието ви затиска до задушаване, като задник на някакъв вселенски слон... Да не показвате, че ви се иска да се отречете от думите, от необратимия избор, от самия себе си... Никога, никога, никога!

Сам аз наричам всичко това „баналността на доброто“. Баналността на доброто, състояща се в невъзможния отговор на следния простицък въпрос: „как се продължава живота в един свят, чиято най-основна логика сте си позволили да низвергнете и презрете, публично?“ Как можете да участвате в нещо, което отказвате да приемете? И къде се намирате през цялото това – цялото оставащо ви – време? В кой свят, на коя галактика, посред коя вселена?

Ето в това се състои многолемата (една дилема, поне на теория, може да бъде решена винаги; при многолемата решение няма, просто защото, подобно на пословичното голо дупе в коприва, както и да се въртите, болката си остава една и съща).

Но нека не губим време. Онова, което не може да бъде развързано чрез силата на интелекта, може – и трябва – да бъде прерязано чрез остротата на меча. Там, където логиката отказва да даде отговор, той трябва да дойде откъм абсурда. И така, днес аз избирам да се обърна към абсурда, какъвто ми се привижда възможността за изтръгване на някаква колективна реакция от спящата – като заклана, не като ангелче! – българска публика. Дотук беше с обещанията за вечна любов. Оттук нататък има само едно-единствено възможно доказателство. Голотата. Взаимната.

Ах, да, преди да сме започнали: фактите. В продължение на около година и нещо, щедростта на отделни българи – има и такива, факт – ми позволяваше да скърпявам ония около 500 евро месечно, които ми липсват – както и на вас – за да поддържам над водата самия себе си и двете деца, на които се е паднало да ме имат за баща (приблизително още толкова си доставям сам, благодарение на вълшебствата на времето и страната, в които живея – но БЕЗ социални помощи, да сме наясно!). Не се оплаквам, напротив – имам най-вълшебните деца, които мога да си представя. Синът ми дори заплашва да стане нещо подобно на баща си – перспектива, която ме еу-

форизира и смразява, едновременно. Майка им – прекрасна жена, с която за съжаление не мога да живея, по силата на избора, за който говорих преди малко – прави всичко възможно, за да приема като естествено нещото, в което вижда единствено израз на нечия неутолима мегаломания (форма на психическо увреждане, както е добре известно). И не се скатава, напротив – тя също носи своята част от колективно-семейното бреме, поемайки почти изцяло грижата за аутистичната ни дъщеря. Но по принцип съществуването ми – също както и вашето – си остава ежемесечно упражнение върху въпроса за квадратурата на кръга.

Дотук всичко би трябвало да бъде ясно. От известно време насам – по-точно казано, от няколко месеца, напълно достатъчни, за да ме изправят пред перспективата на автомобилен манекен, който лети, оплетен от кабели, датчици и дори предпазен колан, срещу здраво-якичка бетонна стена – даренията секнаха. Година и половина – толкова се оказа времето, необходимо, за да се изчерпи наличния брой българи, склонни да споделят донякъде участието в един тъй безутешен експеримент – опита за запазването на някаква светлинка сред безбрежността на колективния – и силно анален – тунел. Няколко десетки, броейки и хората, които очевидно отделят късчета от вече многократно разпарчетосвания си залък.

Е добре. Но заедно с всичко това, и по едно и също време с него, логиката на „нормалността“ (която не важи за нашите с вас ареали, знам го) ми нашепва нещо много, ама много абсурдно. Като как тъй, сред около 100,000 месечни посетители и 16,000 абонати (неизвестно колко от които дори забелязват абонамента си), не могат да се намерят няколко хиляди души, които да заделят настрана пет или десет парични единици от страната в която живеят, за да подкрепят по някакъв реален начин инак тъй досадните си уверения в любов и преданост към списанието, на които дори не реагирам, тъй фалшиви и неприятни ги чувствам вече? Като как тъй, питам ви?

След което зачитам българската история и виждам, че нещата са такива не от вчера, а минимум от времената на инак тъй възпяваното ни Възраждане, по време на което не е имало почти нито едно издание, оцеляло в продължение на повече от плачевните среднестатистически година и половина. Година и половина – толкова ни е периода на цяло-разпад (никакви полу-истории при нас, не и в това отношение).

Дотук всичко е ясно, хайде да заспиваме. Само че, бидейки човек, който е избрал абсурда като логика на съществуването си, аз нещо отказвам да се примиря с неизбежността на това тъй българско заключение. Няма да ви позволя да избършете уста (или ...) с тази тъй многократно използвана салфетка, колективната ни национална съдба. Миналото, историята, лайната до шия – и така нататък... Не и в тоя случай, любезни мои. Не и преди да съм поставил, в един окончателен жест на абсурдна свобода, едно мъничко огледалце, пред собствените ви физиономии. Ваш си е изборът, този път реално. Няма как да не се видите в него – и няма как поне някои от вас да не се засрамят, поне мъничко. За останалите не ме е еня – те и без това са баласт, чието носене е неизбежно. Но ония, които все пак са способни на открито признат срам, пред самите себе си – в тях, признавам, все още храня някаква надежда. Погледнете се, и се засрамете: ден след ден ревете и оплаквате злощастната съдба, която ви е проклела да се родите сред народ и култура, които не могат да бъдат открити по никоя карта на реалността, но когато някой се хване на живот и смърт да покаже среден пръст на същата тая безутешна съдба, не се сещате дори и насън да му подадете ръка, да покажете на самите себе си, ако и без гигантски очаквания, че все пак заслужавате някаква по-друга, по-различна съдба... Е как тогава да стане, милички мои? Как така, хем сърцата в лой увити, хем душата – в рая?

Толкова от мен, няма да ви занимавам повече с въпроси, чиито отговор не знае никой, включително и аз. Помислете

си, преценете си, решете и изберете. Ако искате дух и духовност, или поне нещичко, което да измива някакво ъгълче от иконата на колективния ни срам – покажете го. Ако не – признайте си открито, че имате точно онова, което заслужавате. И престанете да обвинявате съдбата или Другите. Те не могат да направят вашите избори вместо вас.

Април 2013

Отворено писмо до Милена Фучеджиева

Уважаема Милена,

Бих искал да започна това писмо с нещо, което на езика на юристите обикновено се нарича disclaimer, тоест отказ от определен вид твърдения. А именно: тук аз няма да обсъждам вашата личност. Човекът Милена Фучеджиева ми е напълно непознат и, бидейки сам пишещ човек, аз съм убеден противник на мисълта да се правят далеч отиващи заключения относно нечий характер или личност единствено въз основа на неговите/нейните писания. Спомням си доста смътно, че преди години бях чел някъде ваши неща, които ме трогнаха и дори покъртиха дълбоко: историята за онази автомобилна катастрофа, в която е загинала любовта на живота ви, после дългите години на безполезни съдебни битки, които най-вероятно – така си мисля, ако и да не съм напълно уверен – са ви убедили, че на този свят право и криво няма; има единствено силни (тоест разполагащи с власт и добри връзки) хора, от едната страна на „барикадата“ – и слаби и беззащитни, тоест всички останали, от другата.

Онова, за което ще става дума в това писмо, са само и единствено някои от вашите писания, такива, каквито ги чета от време на време в личния ви блог. Те самите – и човешките (а значи и политически, и морални, та дори и естетически) послания, които се съдържат в тях. Това – и нищо повече.

„Аз излязох на площада от бяс и видях хората, които бяха там, те бяха обзети от същия бяс като мен“, пишете вие. И още: „не се поддавайте на евтините трикове на руско-турските българо-изменници. да, това е думата, българо-изменници. те не са нищо повече, нито по-малко. те са свикнали тук да бъде тяхна територия“. И още: „в крайна сметка е повод за радост, че най-накрая някой друг извън руските ни поробители се интересува от България. за мен руснаците винаги ще са такива, тук продължава да има руско робство, и тази дума е напълно описателна за състоянието в което се намира България от 9 септември 1944 г. насам, и от което не може да се отърси дори и през последните 23 години на демокрация под въпрос.“

Спирам дотук, за да си поема дъх. Трудно ми е, признавам. Трудно ми е най-вече, защото яростта – неподправена, струва ми се – която блика от тези редове, е трудно за овладяване – и противопоставяне – чувство. Самият аз не смятам себе си за апологет нито на Русия, нито на Турция, но пък държа да изписвам имената им с главни букви, както и да отдавам дължимата почит на милионите хора в тези страни, които водят една далеч по-нелесна от моята и ваша битка. Хора сърцати, хора с дух и юначност – мъже и жени – които не се страхуват да излизат и с голи гърди, както го видяхме наскоро, срещу въоръжени до зъби полицаи. Изпитвам дълбоко уважение – а в случая с Русия и преклонение – пред културите на тези две страни, които в определени отношения са оформили – и донякъде все още продължават да го правят – хода на немалко културни и политически развития, понякога и цели епохи, в европейската история. Не ви обвинявам непременно в това, че вие не правите същото – в края на краищата, за да може да уважава нещо си, човек първо би трябвало да го познава. А написаното от вас говори за всичко друго, но не и каквито и да било познания относно културите на страните, които нарочват като собствени (а значи и наши, заедно с вас) пороби-

тели. В това също не ви обвинявам – споделят го прекалено много хора в общата ни с вас родина, за да би имало основания за някакъв лекомислен присмех. Това е страната ни, това изглежда е нивото на голяма част от жителите ѝ. Останалото, както се казва обикновено, е история...

Онова обаче, което не мога, нещо повече – което отказвам да приема – е съдържанието и енергията на вашето послание (само едно сред множество други, предполагам – извинете сравнителното ми невежество, когато става дума за собственото ви творчество). Защото, Милена, според мен това е съдържание и енергия, които ни призовават да се завърнем далеч назад в историята – далеч преди на този свят да е имало каквито и да било „руснаци“, „турци“ или „българи“. Назад в пещерата, назад към каменната ера. Назад към времето на бинарното мислене, в което няма място за някакви си там „еврейски сложности“. (Впрочем, дали съм прав, когато си мисля, че за вас думата „евреин“ всъщност е обидна дума, Милена – по каква друга, ако не тази причина, инак би ви дошло на ума да определяте чрез думата „евреин“ Сергей Станишев – човек, когото очевидно ненавиждате и презирате до дъното на душата си; и ако наистина е така, то защо не изберете далеч по-ясното „юдео-болшевик“, което е в много по-ясен синхрон с една – надявам се позната и на вас – европейска идеология от недалечното минало?)

Отказвам да приема всяко мислене и действие, основаващо се на омраза, колкото и неподправена, а може би и разбираема, да е яростта, която подхранва това тъй разрушително чувство. Казвам това не като някакъв абстрактен интелегент, а като човек, който също като вас води ежедневна битка в името на убежденията си. А всяка битка – казвам това с опита на дългогодишен шахматист – е въпрос преди всичко на бистър интелект и непомътена от (разрушителни) емоции способност за съждение.

Но това далеч не е единственото ми основание. Една битка, която не се основава на морал, е предварително изгубена, независимо от конкретния изход на едно или друго сражение. Сляпата омраза, виковете „(у)бийте ги, мамка им“ (преоблечени във фрази от рода на „аз и всички тук в момента живеем в действителност до голяма степен измислена от руско-турските интереси“), са може би подходящи за хора, наричани от международните медии с nelаскавите имена „муджахеддин“ или „талибан“ (не познавам лично такива хора, поради което поставям думите в кавички). Но те са не само неподходящи, те са просто недопустими за хора, които биха искали да водят политически разговор в страна, която се опитва да се изтръгне от едно дълговековно наследство на именно такива крясъци, именно такова мислене (и не ми отговаряйте, че това отново е „тяхно“ дело, защото аз просто ще ви кажа, че „тях“ вече ги няма от толкова и толкова десетки години, а наследството на дивацината, на едноизмерното мислене и крясъците вместо аргументи, продължава да живее; кой тогава го носи и поддържа, ако „тях“ вече ги няма, бих искал да попитам; или може би самите „ние“ вече сме се превърнали в „тях“; но какви тогава са основанията ви да крещите срещу „тях“, а не срещу самите „нас“?).

Отказвам да приема всичко това! Отказвам да приема, че единственият начин да се пише и действа успешно в тази страна, е да се принизява човек до нивото на онова, което дълбоко в себе си вижда като „инстинктите на тълпата“. Отказвам да приема призови, в които аргументите към разума са заменени от изблици на бяс в стил „велик водач“. Отказвам да приема клиширането на цели нации, пък били те и по-малко значими от Русия и Турция, под формули от вида „това са нашите вечни врагове“. Отказвам да приема мисълта, че в България е позволено всичко, защото „при нас правилата на цивилизования свят и без това не важат“. Отказвам да приема идеята за вечното ни робство – просто защото смятам, че

всяко „робство“ на тоя свят не е нищо друго освен собствена, дълбоко интимна потребност от „поробител“ – и то преди всичко, за да може човек да компенсира собствените си страхове, неспособности и готовност за сляпо подчинение.

Помислете за всичко това, Милена. Ако намерите достатъчно желание и време за нещо такова, разбира се.

Искрено ваш,
Златко Енев

Август 2013

Моята непроизнесена реч пред студентите, окупиращи българските университети

Здравейте,

Бих искал първо да се представя. За онези сред вас, които познават работата ми: аз съм Златко Енев, човекът зад „Либерален преглед“ (и няколко книги с по-малка известност). За останалите: същото, разбира се, със съответното закъснение, което, надявам се, скоро ще наваксате.

Бих искал, в знак на подкрепа към бунта ви, да ви разкажа три кратки истории. Три истории, които, надявам се, ще укрепят решителността ви да следвате пътя, който поемате днес, независимо от това какви ще бъдат резултатите от тази – за мен – толкова въодушевяваща Окупация.

И така, нека не губим време. Знаем, че имате по-важни за вършене дела...

История номер едно: Никога не губете вярата в едно по-добро и по-справедливо бъдеще! Едно бъдеще, което само вие самите можете да изградите.

Преди около двадесет и пет години, в едно време, колкото различно от днешното, толкова и същото като него, моето собствено поколение – тогавашните 25-30-годишни – беше изправено пред нелеката задача да изпълни дълга, с който е натоварена всяка Младост: да разпърпори (отново) позагълхналия мотор на Бунта (в тогавашна България – надявам се, за

разлика от днешната – една безнадеждно ръждясала, отдавна захвърлена на бунището машинка с нечетливи инструкции за ползване, най-вече на чужди, трудно разбираеми езици). Перестройката на Михаил Горбачов хвърляше само мътни отблясъци върху една България, прекомерно заета с разпалването на най-големия етнически конфликт в следосвобожденската си история. Думата „турци“, неофициално забранена за произнасяне и дори мислене (sic!) тегнеше над главите на всички ни с безнадеждната съдбовност на камъка, описан тъй картинно от онзи руски поет на абсурдното, Достоевски. В страната цареше веселяшки страх и бодряшко униние (такава беше логиката на онези времена – тогава я наричахме „диалектическа“). Спотаени из мишите си дупки, ние, тогавашните българи, мрачно очаквахме поредния подарък, който ще ни поднесе „първото в историята на човечеството свободно общество“. Чума имаше, макар и обявена само безгласно. Пир – по-малко, и то най-вече за определени, далеч по-прозорливи от останалите хора. Такива, за които думички като „Швейцария“ и „износ на капитали“ не звучаха като научна фантастика. „Всекиму – своето“, както са казвали едни други хора от същия прозорлив сорт, само че в Германия.

Именно в тия дни и аз – барабар Златко с мъжете – бях решил да изпробвам собствената си способност за Бунт. Бях организирал в Алма Матер – почти на същото място, което днес окупирате вие, само че от другата страна на сградата, в симетричната на 272-ра, 65-та аудитория на Философски факултет – една поредица от кинопрожекции, в които между другото бях промъкнал и няколко за онова време „дисидентски“ филми от Унгария, Чехия и Полша.

Нещата вървяха добре: както винаги, за да се разпали младежката ни енергия бяха необходими само няколко поживени дискусии. Нещата започнаха да се поразчуват, започнаха да се насъбират тълпи от посетители, които едва

насмогвахме да поберем в голямата аудитория, страстите комай вече започваха да прашят...

Докато се появи Кръчмарят, без когото, естествено, ние бяхме направили сметките си. Някъде по средата на декември 1988, ако не ме лъже паметта, във Философския факултет се състоя една историческа партийна сбирка, или както там се наричаха тия неща, на която за пръв път по-известни фигури от българската „научна интелигенция“ (простете неволния навик, не мога да не поставям подобни думи в кавички)... та, когато за пръв път някои от тогавашните ни професори – не ме питайте за имената, толкова ми е паметта за тия неща – си позволиха публично да (раз)критикуват полуофициалния партиен курс и – О, небеса! – лично Негово Величество, другаря Тодор Живков.

Не ще и дума, тримата самозванци бяха уволнени скоропостижно, още на следващия ден. Но, което е по-важно за моята собствена история, това историческо събитие съвпадна, за зла врага, с един мой личен акт на (напълно неволна) дръзост, който начаса ме изправи пред вратата на кабинета на тогавашния ректор Минчо Семов – един човек, известен с холеричните си пристъпи, в хода на които бяха се изтъркували главите и на далеч по-мастити академични членове от моята бедна аспирантска персона...

Успях да се измъкна – благодарение на малко хладнокръвие и един неочакван изблик на клоунска артистичност, в резултат на който успях да убедя бай Минчо, че дръзката ми постъпка е била дело на бедно и глупаво селянче, което и само не знае какво точно е извършило...

Това беше и началото на края на моя български Dasein. Оттам насетне вече не ме интересуваше нищо друго освен това как по-скоро да напусна родното „гнездо“, от което, така ми се струва, винаги са ме делели светлинни години...

Но това всъщност не е най-важното. Важното, скъпи мои, е в това, че днес, двадесет и пет години по-късно, вие вече при-

тежавате реалната свобода да изразявате бунта, протеста и, о да!, гнева си, публично, неприкрито и ясно! В известен смисъл България, в която живеете вие, и онази, която напуснах тогава аз, са две напълно различни страни. Може и това все още да изглежда спорно, може и да се намерят хиляди, много хиляди хора, които да ви кажат, че всъщност не се е променило нищо, че страната и народът все още са ония, които опъват хомота на нечие робско присъствие.

Не им вярвайте! Не се поддавайте! Останете си луди, защото само лудите на този свят имат шанс да помръднат нещо в него. Напротив – вярвайте в Бъдещето дори и когато започне да ви се струва, че самото то е престанало да вярва във вас! В това – или поне така ми се струва – е последната останала надежда за една Младост, осъдена да живее сред море от отчаяни, обезверени и свикнали с мисълта за собственото си безсилие и обреченост хора...

Това е първата история, която ми се искаше да ви разкажа. Нека сега отидем при втората.

История номер две: Никога не правете животите си зависими от (мисълта за) Успеха!

За мнозина от вас тези думи може и да прозвучат малко подозрително: в края на краищата, нали всички днес се опитваме да мерим животите и разбиранията си по ония на Запада. А каква по-западна идея от онази за Успеха, за постигането на благополучие и добруване със собствени сили, със собствените две ръце?

Не ми се спори, пък и не мисля, че някой от нас разполага с време за подобни спорове. Работата, скъпи младежи, е в това, че Успехът – или поне успехът по нашите си тукашни ширини – е леконравно пиле, което каца по рамене, които си е избрало самò. И, което е много по-важно, то не сàмо каца, но и цвъка. Погледнете събирателната група, известна под названието „успешни българи“, днес и сега – и може би няма да се налага да уточняваме повече основите и понятията си...

Онова, което се опитвам да ви кажа, всъщност е много просто: няма по-лесен път към продаването на собствената душа от онзи, който е застлан с мечти по Успеха (и това важи не само за България). Действително, има немалко примери за хора, които изглежда са успели да го изминат и без да заплащат тази тъй съдбовна цена (покойният Стив Джобс например), но като правило, струва ми се, е далеч по-добре човек да поставя цената на душата си над онази на успеха, отколкото обратното.

Впрочем, достатъчно мъдри приказки. Позволете ми сега да ви разправа историята, която най-добре от всичко ще поясни какво всъщност имам пред вид.

И така, само няколко години след онзи тъй плачевно-смешен разговор с бай Минчо Семов аз се оказах в Германия, и то не просто в Германия, а и като собственик на малък, но преуспяващ високотехнологичен бизнес (бях специалист по оформлението на технически сложни, трудоемки и изключително добре платени учебници в областта на природните науки – един вид комбинация между компютърен специалист и артист, която по онова време ми се струваше някак равносилна на пословичната квадратура на кръга). Започнах да печеля повече пари, отколкото някога бях смятал, че мога да си представя. Бях баща на солидно буржоазно семейство, имах пари, имах уважението на всички околни, имах Успех, по дяволите. В България с огромно удоволствие разказвах за постиженията си, дори бях се научил да правя онези дребни жестове на „небрежна щедрост“, които ме карат да се чувствам тъй засрамен днес, десетилетие и нещо по-късно. Бях продал нещо, без съмнение – по онова време все още не осъзнавах точно какво – но, хей!, кой на тоя свят е безгрешен, пък и всичко изглеждаше така приятно розово! Защо да се измъчваме с ненужни мисли за погубени мечти, когато просто можем да се наслаждаваме на живота, примерно по места като Лас Палмас и други такива?

Докато ме застигна нещото, за което ми се ще да ви разправа в следващата си, последна история.

История номер три: Ако е възможно, не се отказвайте от мечтата на живота си!

Звучи ужасно кичово, нали? Подозирам, че вече може и да съм изгубил половината от читателите си – при това съвсем не задължително по-малко интелигентната половина. И все пак не намирам друг начин да формулирам тази част от посланието си. Някои неща се изхабяват от повтаряне, други, напротив, само придобиват още по-фин гланц. Всичко зависи от съдържанието на истина – както в тях, така и в онези, които ги повтарят.

Но нека все пак се върна към своята си история...

Някъде в началото на новото хилядолетие симптомите на моя личен разпад започнаха да стават неудържими...

Впрочем, преди да продължа с тях, трябва да ви кажа неизбежното: откак се помня, винаги съм живял с една и съща мечта: да бъда писател. Първата си книга написах някъде на около осем години, за два или три дни. Разбира се, да ѝ намеря читатели се оказа значително по-трудна работа, отколкото да я напиша, но пък – какво да си кривя душата – в тази тъй битийна ситуация изглежда не е настъпила никаква съществена промяна и до ден-днешен, така че детската наивност съвсем не ми изглежда чак толкова смешна. Писател, както изглежда, се става едва след като настъпи смъртта – и това само с много, много късмет. Преди това всичко е отново все същата версия на игричките с Успеха: ако видиш, че той е кацнал на рамото ти, не бързай да се пъчиш и периш, ами потърси начин да видиш отнякъде нацвъкания си гръб.

Но да не се отвличаме. Онова, което без съмнение бях продал – смятайки този акт за окончателен – се оказа Мечтата. Не толкова Съвестта, която – в моето битие на самостоятелен предприемач в чужда страна – се оказа малко по-добре защитена от пристъпите на амбициозност и суета. Обграден от-

всякъде от изстъпленията на Успеха, аз се чувствах все по- и по-неудовлетворен; животът ми започваше да изглежда все по-лишен от смисъл, а усещането за предателство към самия себе си, към мисията, която винаги съм долавял някак много инстинктивно – все по-непоносимо. Светът, в някаква банална игра на повторение на отдавна известни всекиму неща, се превръщаше в пореден вариант на онази песничка на Пинк Флойд... Спомняте ли си тези убийствени строфи:

*Day after day love turns gray
Like the skin on a dying man
And night after night we pretend it's all right
But I have grown older, and
You have grown colder, and
Nothing is very much fun any more*

Все пак, струва ми се, в края на краищата успях да се измъкна, ако и не съвсем по собствена воля. Но това вече е част от една съвсем друга – и много по-дълга – история, която, надявам се, ще разкажа някой друг ден...

Свършвам, свършвам. Знам, че никой не може да се поучи от чужд опит. И все пак, в някой и друг миг измежду многото в тия задъхани дни, опитайте да поспрете и да се замислите: крачката между „винаги“ и „никога“ понякога се оказва съдбовно лесна, съдбовно неусетна. И точно в тези мигове, изгубени в суетнята на тази или онази борба, любов, омраза, you name it, ние се нуждаем от неподвижните ориентири на прости, разбираеми, човешки неща. Неща, които инак може би сме склонни да подценяваме.

Желая ви успех във всичко!

Искрено ваш,

Златко Енев

Берлин, ноември 2013

За нимфурбацията и човешката борба за (себе)избавление

(Ред безразборни мисли, породени от гледането на „Нимф()манка“ на Ларс фон Триер...)

Какво е собственото ви определение за изкуство? Не се чувствайте притеснени, тук става дума не за някаква форма на префърцунена ученост. Питам ви за нещо много просто: по какво познавате, че нещо, създадено от човек, е истинско?¹

Собственият ми отговор: изкуството е нещо, което ме принуждава да губя контрол над себе си². Обикновено не за дълго и вече отдавна не толкова интензивно, колкото беше някога – но в замяна на това все така неопровержимо. Може да е непоносимо настръхване, може да е неспособност за откъсване на сетивата от сцена, която иначе ме изпълва с реално непоносимо отблъскване, но от всичко най-често това са просто сълзи.³

1 В противоположност, разбира се, на фалшивото; за самия мен това е единствено интересният аспект на изкуството.

2 Забележете, че тук изключвам първосигналните реакции от рода на ерекция или произвеждане на слюнка; говоря за загуба на контрол над способността да контролирам емоциите си.

3 Дребен, но изключително съществен детайл: с напредването на възрастта все повече се усилява недоверието към този критерий, поради което сълзите или отказват изобщо да се появят, или, ако дойдат, се

Неконтролируема емпатия, неспособност да потиснеш (по същество стресовата) реакция, идеща от съпреживяването на нечий (заявявани) емоции.

Дотук е сравнително банално. Малко по-интересно става, когато започна да добавям допълнителните си и значително по-спорни критерии. *Сериозното* изкуство започва там, където се появи и сравнително неоспоримо усещане за освобождение, за избавление от някакво бреме, или поне искрен опит за неговото постигане. Както може би вече се досещате, това поставя на мястото му въпроса за това кое всъщност е *реалното* въздействие на *реалното* изкуство – тоест простичкия факт, че дълбоките неща рядко ни докосват, да не говорим пък за „променят“, бързо. Големите музика рядко са ония, които затапаняват след едно-две прослушвания.¹ Същото, предполагам, важи и за повечето други „големи“ неща, които всеки от нас носи вътре в себе си. И това отново се подразбира от само себе си, отново си е просто „редно“: избавлението в никакъв случай не би било нещо реално, ако би идвало лесно.²

възприемат от самонаблюдаващото се Аз като своего рода театралност, която тече в реално време и бива по правило посрещната със силен скептицизъм: нещо много лесно взе да ревваш напоследък, мой човек! (Кое е точно обратното на фактическото състояние на нещата).

- 1 С възможното изключение на (някои от нещата на) Моцарт, плюс една шепа други неща на различни класически майстори. Остава си неясно, разбира се, колко точно пъти сме ги чували, преди да ги запомним, тъй като те вече са до голяма степен неразделна част от „шумовия фон“, с който израства почти всеки от нас.
- 2 А, погледнато строго логично, то не би трябвало да бъде и постижимо – не и в смисъла, в който тук го поставям като критерий за (преживяване на) изкуството: в момента, в който ни „избави реално“ от нещо си, изкуството престава да бъде такова, тъй като престава да изпълнява и функцията си на нещо, предизвикващо силна емоционална реакция. И за добро, и за зло, има огромна асиметрия в начините, по които ние, човешките същества, преживяваме състоянията (си) на незадоволеност и задоволеност. В собственото ми разбиране само първото от тях има шансове за постигане на някаква връзка с изкуството.

Оттук и следващият критерий, който може би е просто вариация на предишния: *сериозното* изкуство, в собственото ми усещане, е нещо неразривно свързано с бунта. Нищо против бароквата игривост или (заявяваното) божествено спокойствие на класицизма. Нищо против дори утвърждаваната морална сила на различните „педагогически“ школи.¹ Но това не е моят свят. За мен изкуството без бунт си е чиста проба противоречие в определението, опит за отнемане на същата онази специфика, която разделя живата от мъртвата материя.

С което и стигам до реалния повод за започването на този текст: (току-що изгледания) *Нимф(о)манка – част I* на Ларс фон Триер. Както вече споменах във Фейсбук, усещането е малко като от неутронна бомба: взрив няма никакъв, само дето опустошението е много осезателно... Добрият Ларс продължава своя (гениален) кръстоносен поход срещу различните мъчения, пораждани от човешките цензури. И това е добре, и това е хубаво, за всички ни. Поне самият аз винаги напускам филмите му с напълно осезаемо чувство за облекчение, най-малкото поради егоистичното удовлетворение, че не съм единствената откачалка на тоя свят, която очевидно е избрала да се тормози от – и говори публично за – неща, за които повечето от нас предпочитат да си мълчат. Разбира се, от това не следва, че помежду ни има някакво по-близко сходство освен онова на споделяните основни дразнителни: (сексуална?) (неудовлетворимост?) и остро изпитвана нужда от компенсация, по възможност под форми, които биха имали шанса да приличат на „изкуство“. Останалото, ако ми позволите изрази, е „пей сърце тъжовно“: чувствайки се приклучени, ние сме избрали да пеем, вместо да плачем. Облекчението, не ще и дума, е силно въпросително, и при двете основни алтернативи.

1 Нерядко – и доста безцеремонно – разкривани като служител(к)и на различни идеологически натоварени системи, разбира се.

И така, темата тук е нимфоманията. Тоест не просто нимфоманията, а нимфоманията като силно концентрирана есенция на човешката неспособност за изживяване на реална близост, споделимост и съпреживяване. Самотата. И то не просто самотата, а онзи неин нетърпимо парещ вид, който ви осъжда на единичност дори и по време на възможно най-интимния човешки акт, за който са необходими (минимум) двама. Гениалността на Ларс – и визуална, и езикова – тук се е материализирала под удивителната форма на онова, което, с известна фриволност, ще си позволя да нарека „рецепта за приготвяне на папагал“. В смисъл: папагалското месо, както е известно, е прекалено твърдо и негодно за ядене, независимо от това колко дълго време се вари. Но това – само в реалната реалност. Във вселената на Ларс фон Триер, напротив, именно това папагалско месо – принципно несподелимата реалност на нимфоманското съществуване – се е превърнало в не само годно за ядене, но и силно приятно, та дори пристрастяващо блюдо, от което човек (или поне човекът, който съм аз) се откъсва само трудно, с истинско усилие на волята и едва след като се е убедил, че кинозалата малко по малко се изпразва, тоест свърши се с „лека нощ, деца“, време е сега всеки да си отива в неговата си самотна и страшно тъмна детска стая, край, точка, толкова беше.

Разбира се, всичко това си има цена. Известно усещане за конструираност, изфабрикуваност и нагласеност на историята не ви напуска през цялото време. И дори самият Ларс, в един много специален момент на игрива самокритичност, позволява на това усещане да излезе на бял свят, неприкривано и неразкрасявано: един от двамата главни герои, евреинът-антиционист (но не и антисемит) Зелигман, казва на Джо, вече не чак толкова прелестната нимфоманка от тази история, че разказът ѝ му звучи недостовечно и някак прекалено измислено. На което, разбира се, следва блестящо прост отговор, един вид разсичане на гордиевия възел: може и да е така,

но ако искаш да получиш останалата част от моята история, ще трябва да приемеш и тези нейни части. (А, антиционист или не, добрият господин Зелигман е напълно реално човешко същество, което вече гори, та чак пламти от любопитство и, разбира се, е готово почти на всичко, за да продължи да слуша тази тъй реална Шехерезада – момата, която отлага собствения си край, разказвайки).

Но въпреки това (а може би и отчасти *поради* това) филмът си остава нещо като мощен удар между очите, едновременно пробуждащ и обезсвестяващ, доставящ в една и съща степен болка и наслада, удовлетворяващ и заедно с това изострящ сетивата за един по-нов, по-друг вид глад. Гладът на себеопознаването.

Какво точно имам пред вид? Сравнително просто е: според мен патосът на Ларс (както и онзи на преобладаващата част произведения на модерното изкуство, които не се свенят да се обвържат с класическото изискване за катарзис), има един основен враг: Срамът. Срамът като „безпощаден командир, немилостив родител, отчим и мащеха в едно и също лице, цензор, управител, губернатор на човешката душа...“ Срамът като последен бастион на мечтата за контролируемост на човешките съобщности във времената, в които живеем. Срамът като (авто)цензура.

И тук идва редът на едно малко по-мощно отклонение. На въпроса „кое е нещото, което отличава човешките същества от всички останали на планетата?“, моят отговор е прост и еднозначен: срамът. Усещането за някаква гранична област между позволено и непозволено (иначе очевидно присъстващи и в света на животните), за един чисто човешки вид сива зона, нещата от която не са директно забранени, но пък в никакъв случай не са и позволени, а това автоматично превръща консумацията и публичната им демонстрация в напълно реален риск, в опасност от колективно отхвърляне (и изхвърляне) – ето това е онова чисто човешко нещо: нещо-

то, което ни различава ясно и еднозначно от всичко живо по тази планета. Но простите и интуитивно разбираеми неща приключват долу-горе дотук. Защото, по самото си естество на изключително фин, сложен и многостранен социален регулатор, срамът вече е нещо силно пластично, подлежащо на съмнения, проверки, предоговаряния и (в повечето случаи изключително бавни и мъчителни) промени в обществените умонагласи, които обикновено изискват колективните усилия на едно или повече поколения, нежелаещи да живеят с условностите на предшествениците си.

Оттук и сравнително сложната задача на първопроходците, които трябва да задават въпроси там, където всички вярват, че вече имат отговорите, да лишават хората от усещането за непоклатимост на „обществените устои“, да въвеждат хаос в реда, а всъщност шансове за промяна. Границата между необходимия анти-конвенционален бунт и напора на обикновената простащина е (очевидно) толкова по-трудна за прокаране, колкото по-малко сигурно и уверено в собствената си цивилизационна база е съответното общество. Но дори и при най-напредналите сред нас този род процеси са в най-добрия случай силно спорни, а в най-лошия – откровено деструктивни.¹ Няма лесни рецепти за разграничаване на пътя „напред“ от онзи „на майната си“ – и това изглежда е нещо, с което всички ще трябва да привикваме, колкото и трудно да е.

Изкуството на Ларс фон Триер е силно иконоборческо, но заедно с това и силно елитарно. Историите и героите му обикновено представят откровено гранични случаи на човешкото съществуване² – независимо дали става дума за жената-све-

1 Помислете например за безброй многото случаи на насилие срещу исторически отхвърляни малцинствени групи, които „изведнъж“ са решили, че от днес вече „няма да си знаят мястото“.

2 И по-точно женското, тъй като главните действащи лица в неговите истории по неизбежност се оказват винаги жени.

тица („Порейки вълните“), жената-жертва („Догвил“), жената-вещица („Антихрист“) или жената-нимфа („Нимфоманката“). А това ги прави колкото общовалидни и извисени до нивото на всеобхватни притчи за човешкото, толкова и трудно приравними до нивото на „обикновеното“ ежедневие, което е и реалната сцена, на която се води същата онази, непрестанна и вечно-яроствна, битка. Битката за (себе)избавление.

И тук именно аз стигам до момента, в който ми се ще да представя нещото, на което гледам като на собствен опит за „демократизиране“ посланието на Ларс от *Нимф(о)манка*. Историята на Джо, не ще и дума, е силно завладяваща – но при всичката си небивала изтънченост и артистична извисеност тя си остава история на един изключително рядък вид човешко същество – онова, което не само е надарено със свръхизобилна потребност от задоволяване на мощни, протуберансови сексуални изблици, но и със способността да *реализира* тази си потребност: нещо, което без съмнение изисква множество способности от не съвсем ординарен род, не последната от които е просто способността да издържаш и понасяш в продължение на толкова дълго време чисто физическото присъствие на огромен брой човешки същества в живота, в почти всяка минута от най-личното си ежедневие.¹ Е добре, но какво правят „всички останали“? (Последното, разбира се, бидейки силно окръглена представа за битието на хората, които не притежават организаторските и чисто групови таланти на Джо, но може би възприемат себе си като надарени с не по-малка, или поне в някакъв смисъл сравнима с нейната, потребност от безпрестанен секс?²)

1 Спомнете си сцените, в които Джо описва съвсем не тривиалните организаторски способности, които са необходими, за да може да задоволява потребността си от, примерно, десет мъже ежедневно.

2 Твърде вероятно е, че поне в последната си част горното твърдение обхваща огромното мнозинство от „оставащите нас“ – едва ли има човек на тоя свят, който поне в някакъв период от живота си да не е изпитвал

Тяхната съдба, поне в собственото ми разбиране, може да бъде изразена с една-единствена дума – думата-оксиморон, с която започва този текст. Нимфурбация, гост комбинацията от незадоволима сексуална потребност и единствено достъпното средство за нейното поне частично опитомяване – мастурбацията. Тихичкото, отдавна вече превърнато в нещо повече от навик, в проста част от личната физическа и психическа хигиена (sic!) самозадоволяване, което е единствената форма на нимфомания, с която вероятно има личен опит преобладаващото мнозинство от човечеството.

Предполагам, че най-късно в този момент от изложението си ще трябва да предложи някакво обосноваване на неговата необходимост. Един вид, „Чакай бе, тоя с какво ни занимава? Хората в Киев по улиците се избиват, той тръгнал за мастурбация да ни говори.“ Отговорът ми, уважаеми читатели, е в простичкото твърдение, че между тези неща има директна, силна и изключително вредна връзка, в чието разкриване, публично представяне и подлагане на обилна, хигиенизираща светлина, вероятно се състои и една от малкото надежди за постепенното ѝ обезвреждане и преодоляване. За това, че пътят към убиването на хора по улиците вероятно започва все на едно и също място – някъде там, в детството, със заплашително размахващата пръст (или юмруци, в зависимост от конкретното място) родителска фигура, която ръмжи заплашително, може би дори през зъби: „Да не си посмял(а) да се пипаш *там*! Да не си посмял(а), чуваш ли!“

Патосът ми, надявам се, вече е станал достатъчно ясен. Срамът, контролът на човешките съдби, не е нещо, което се появява от само себе си. Той е активно пораждан и разпространяван от носителите на авторитет в човешките групи – и, като повечето други средства за социален контрол,

усещането, че е най-ужасяващият сексуален хищник, някога появявал се на тая планета. Само дето...

неговите функции, предназначение и приложение са неща, които подлежат на, нека се изразим така, „силно вариращи интерпретации“. Срамът и страхът именно пред мастурбацията са едни от нещата, които бяха определящи за голяма част от собствения ми живот – и, започвайки тук една колкото обезличена (чрез псевдонаучния, интелектуален жаргон, който ползвам по протежение на този текст), толкова и парещо-лична история, аз се надявам да дам на поне някои сред вас онзи мъничък жест на подкрепа и човешка солидарност, от който се нуждае всеки от нас, без изключение. Ако обстоятелствата от живота ви са се стекли така, че нимфурбацията се е превърнала в негова неразделна част, то не се страхувайте: вие не сте ненормални, не сте асоциални, не сте заплаха за околните или себе си. Всичко, което вероятно може да се каже за вас е, че по различни причини не сте успели да откриете онзи модус на човешка съвместимост, който да ви позволи да изживеете сексуалните си потребности по някакъв по-реален начин. Някои го могат, други – не. Това не прави едните непременно „по-добри“ от другите, особено пък в някакъв изкривено-„морален“, а по същество забранително-контрольорски, модус.

Бих могъл да разказвам много, с доста любопитни и интригуващо-„мръснички“ подробности, но не виждам нужда от това.¹ Ще ви разкажа тук само една история, за която се надявам да е достатъчна – може би защото свързвам с нея (началото на) едно от големите освобождения в живота си. Когато, преди двадесет и пет години, започвах „любовния роман“ с бъдещата си съпруга, в някакъв миг на непоносима тежест, пораждана от вечно гузната ми съвест и страха пред „порока“, който не успявах да надвия, въпреки всички усилия, аз

1 Още повече, че вече съм го правил – в началните части на „Реквием за никого“, които, както сигурно се досещате, се базират на нещо доста по-солидно от свободната игра на фантазията.

се обърнах към нея и, с малко поначупен от вълнение глас, ѝ съобщих „голямата си тайна“. Един вид, отваряй си очите, момиче, виж с какъв грешник си имаш работа: аз съм неспасяем мастурбатор. А тя се поусмихна заговорнически, забели значи гедеерските си зъби и ми отвърна простичко, „ами аз също“.

Никога няма да забравя усещането за почти непоносимо облекчение, с което се е запечатал в главата ми този момент. Гледай ти, колко било просто. А пък аз си се тормозя ли, тормозя. И още нещо, в което съм доста сигурен: някъде там, в онзи момент на споделена човешкост, сигурно трябва да се търси основата на онова, което по-късно ни помогна да прекосим онези съвместни петнадесет години, плюс отглеждането на двете деца, плюс взаимното израстване, плюс всичко.

Та така. Ако искате, приемайте, ако искате, забравяйте. Моето собствено послание е просто: срамът и страхът са силни само дотогава, докато не смеете да ги погледнете в очите. Осмелите ли се веднъж, те начаса се смаяват и започват да издишат също като някой от ония грамадни балони от рисуваните филми: фъссс, имаше го, но вече го няма.

Ах да, и още нещо: разбира се, нищо на тоя свят не може да замени онзи вид лична хигиена, който ви предпазва от вършенето на неща, от които човек *наистина* трябва да се срамува. Искам да кажа, не всичко на тоя свят може да се постигне с прост гьонсуратлък, ако и сегашната българска действителност да прави кажи-речи всичко възможно, за да ни убеди в противоположното.

И така, със здраве!

Златко Енев

Берлин, февруари 2014

За остаряването

Позамислих се днес над нещо, което ме занимава сериозно, искам или не. Остаряването. Онова, което ни прави по-различни от ония, които сме били някога, което ни забавя, замъглява, довежда с още една – или няколко – крачки по-близо до Окончателно непознатото. И за това колко лесно е да регистрираме проявите му сред хората, които ни заобикалят, но почти невъзможно трудно да ги открием, видим и евентуално да им се противопоставим – у самите себе си.

Имам пред вид следната чисто практическа ситуация: повечето от познатите ми, хора на моя или близо до нея възраст (аз съм някъде по средата на петдесетте), са в добра физическа форма – поддържани, работещи над себе си хора. Хранят се разумно, практикуват някакъв вид спорт или (най-често) източен вид телесни упражнения, стремят се да не губят връзката със света, четат, гледат, разговарят с хора...

И все пак промените са очевидни. Хората остаряват, толкова видимо, че понякога ми е невъзможно да продължавам – поне вътре в себе си – да ги възприемам като същите ония, дето някога... И промените, ако не ме лъже способността за наблюдение и обобщение, вървят винаги по линията на една и съща логика: „страничното“, „маловажното“, „несъщественото“ започва лека полека да отпада, в хода на годините. Остава само ядрото на човека – все повече и повече, макар и в различна степен при всеки от нас, докато в края на краища-

та се получи един вид „есенция“ от характера и качествата ни – повтарям, в различна и напълно конкретна степен, в зависимост от всевъзможни обстоятелства. По някаква странна аналогия развитието на душите ни повтаря (или предусеща) по-късното развитие на телата – освобождаването от всичко меко и несъществуващо, достигането до онзи етап на не-съвсем-органична твърдост, при който от нас остават само елементите, способни в най-голяма степен да се противопоставят на изветряването (най-вече калций, доколкото разбирам от тия неща).

Да остаряваш – това означава да ставаш все повече самият/самата себе си.

Но дали наистина е така?

Нека да започнем с промените. Те, вече казахме, са очевидни. А може би не съвсем, инак защо би трябвало да е толкова трудно да им се противопоставяме? Всъщност, в какво точно се състоят те – тези капани на остаряването, в които попадаме всички, с неизбежност? И кое е нещото, което ги прави толкова трудно различими, тъй недоловими?

Първото и най-забележимо нещо, както изглежда, е рязкото стесняване и ограничаване на фокуса. Младостта е хаотична и всеядна, склонна към всевъзможни, понякога най-чудати и абсурдни, експерименти. Екзотични сексуални практики, дроги, всевъзможни „учения“, някои от тях излизащи далеч извън обхвата на здравия човешки разум; политически и културни предпочитания, връзки с всевъзможни хора – някои от тях повече от несъвместимо-различни от онова, което времето по-късно ще направи от нас: всичко това е ако не напълно нормално, то поне напълно мислимо през и за младостта.

С напредването на възрастта – напротив, и някак по неизбежност – повечето от нас започват да разделят нещата от

живота все повече на „правилни“ и „неправилни“, „приемливи“ и „неприемливи“, „заслужаващи“ и „незаслужаващи“ уважение, и т. н. Старостта, за разлика от всеядната младост, е принудена да разделя, разделя и отново разделя. И това е така не непременно поради липса на енергия или съзнателно нежелание за опитване на нови и непознати неща. Основният капан, ако и това да прозвучи може би малко парадоксално, се състои в тежестта на познанието. Лъжливостта на опита, ако ми позволите тази малко бомбастична фраза, се състои в неговата склонност да ни убеждава – понякога с железобетонна непреклонност – че онова, което сме преживели един, два или може би няколко стотици пъти, ще продължава да се случва винаги и непременно, точно и само във формата, в която сме го преживявали, през всичките тези години. Колкото по-голям житейският ни опит – толкова по-слабо доверието ни в изключенията от правилата. „Тъй върви светът“, „това вече съм го виждал“, „познато ми е до болка“ и т. н. – това са зъбите на старостта, прогнили или не.

Разбира се, всичко това се съпровожда от неизбежната за всяка възраст суета, от невъзможността да признаем лесно и безболезнено, че собствената ни мяра най-често се свежда до периметъра на собствените ни ограничения. Че незнанието, в несравнимо по-голяма степен от знанието, е единственото достоверно измерение на нашите представи и оценки за света. Че слепотата, в противовес на проглеждането, е нещо, което придава на тукашното ни съществуване един далеч по-силен привкус на сигурност и защитеност срещу предизвикателствата на непознатото, тоест заплашителното. Че ограничението – и ограничеността – са може би единствено неоспоримото измерение на човешкото.

Животът с широко затворени очи – така изглежда се оказва в края на краищата – е комай далеч по-лесен и сигурен от онзи, другия...

И така, изправени, от една страна, пред непосилната тежест на опита, а от друга – пред невъзможността, или поне огромната трудност, да признаем пред самите себе си (камо ли пред околните), че живеем в свят, с чието темпо вече не можем да поддържаме крачка, ние малко по малко се превръщаме в машини за отрицание и ограничение. И всичко, или поне по-голямата част от онова, което не се помещава във все по-отесняващите рамки на способността ни за приемане и преработване на нещата от живота, бива безпощадно прецедено през филтъра на нашата „житейска мъдрост“.

Опитът, като всеки господар, не отдава протекциите си безплатно. Онова, с което сме принудени да му се отплащаме, е собствената ни свобода да избираме нови и несъвместими с неговите собствени представи, пътища на развитие и експериментирание с онова, което ни остава от живота.

Второто сравнително очевидно нещо, с което човек се сблъсква при опитите за наблюдение, е предсказуемостта на стратегиите, които повечето от нас избират, най-често несъзнателно, в борбата си срещу напирещото усещане за все по-увеличаваща се собствена неадекватност. В известен смисъл то е просто подвид на първото, тъй като на практика не е нищо друго освен външната форма на всичко онова, за което стана дума по-горе. За да избегна заплитането в някакви полу-логически кълчища, ще огранича тук този многостранен феномен до три от основните му форми: неприемане, съпротива, себе-разграничение.

Казано възможно най-просто, всеобщата стратегия за запазване и предпазване на собственото его от заплахата на прииждащата непригодност се свежда до един вид негативна идентификация, при която „те“ се превръщат в безлична маса от доказателства за валидността на правилото, докато „аз“ си оставам едно от нищожно малкото негови изключения. „Те“ са негативното, нежелателното, осъдителното, предсказуемо-

то, смехотворното, сенилното, докато „аз“ съм всичко, което те не са.

Те са „българи“, докато аз съм „българинЪТ/българката“. „Аз“ не съм един от „тях“.¹

Неприемането на съпричастността към собствената (възрастова) група (а в нашия български случай – и към собствения корен) е едно от първите указания за все по-засилващо се ускоряване на процеса, който предизвиква всичко това.

Само по себе си това първо проявление на остаряването не е нито особено лесно за избягване, нито дори осъдително, като се има пред вид всечовешката и напълно естествена склонност към разграничаване на „аза“ от най-видимите и най-типични признаци на средата, която го обкръжава (оттук произтича както невъзможността за пророчество в собствената родина, така и склонността към идеализиране и издигане на някакъв въображаем пиедестал на всичко далечно, чуждо и слабо познато). До голяма степен то е един от основните механизми на личностното ни обособяване, не само на

1 Не съм сигурен дали в конкретния случай с нашата нация става дума за някакво особено изключение (едва ли, бих казал), но този тип негативна идентификация изглежда е едно от основните изменения на цялото ни съществуване, а не само на онзи вид конфронтация с представата за остаряването и смъртта, за които става дума тук (дали това означава еднакво интензивна негативна натовареност на идеите за българскостта и смъртта е спекулация, която не бих се осмелил да защитавам, не и на този етап от развитието си). Най-очевидното доказателство за това е отношението на всички ни към най-мощния прототип, пораждан когато и да било в българската литература: бай Ганьо. Най-познатият и най-обичаният ни литературен герой е същевременно и най-отричаният, най-силно отхвърлян модел на поведение и себеидентификация, който нашето общество познава. Бай Ганьо винаги са „другите“, никога „аз“. Виж в тази връзка есето „*Бай Ганьо – бащата на всички ни*“, от същия автор: <http://www.librev.com/component/content/article?id=1892>.

тази възраст – и като такава си остава в някаква степен неизбежно, поне на несъзнателно, тоест ежедневно, ниво.

Съвсем друг обаче е въпросът при, нека я наречем така, втората степен от видимите прояви на остаряването, а именно съпротивата. В сравнение с простото неприемане тя притежава допълнителния компонент на съзнателно вложена енергия (ако и източниците ѝ да си остават на същото ниво на несъзнателност, тоест неразбиране, на ограниченията, които я пораждат). При този вариант на поведение ние вече не само не допускаме нещо до самите себе си, но и активно оспорваме правото му на съществуване. Независимо дали става дума за младежки пристрастия като дроги и рокендрол или старешки фобии като социален хаос, промени и революции, съпротивата – много често именно срещу собствените минали увлечения и фиксация – е основният модус на старостта и постепенното вкаменяване.

Последната от трите степени, които избрах като представителни, е себе-разграничението. Не съм напълно уверен в сигурността на това твърдение, но в някакъв смисъл то ми изглежда като комбинация от предишните две. При него съпротивата и неприемането добиват формата на един вид (напълно въображаемо) собствено издигане над онова, което отхвърляме и срещу което се съпротивяваме. Неразривно свързана с него е представата за някаква лична или групова елитарност, най-често провеждана в противовес на и борба срещу всички, които биха желали да изтъкнат собствената си такава – разбира се, напълно несъвместима с елитарността на „еди-кой си“ или „еди-кой си“¹. Себе-разграничението, до-

1 Това отново ми изглежда като специфично-локален феномен, тъй като традицията на България, доколкото я има, е изградена по линията на строго отрицание на каквато и да било елитарност и дори, бих казал, на една *яръстно* защитава егалитарност. Българските „елити“ и „елитни личности“ съществуват по правило единствено в тесните рамки на собствената си груповая или лична идентичност.

колкото бива провеждано като стратегия на изгорени мостове, тоест като пълна непричастност на самия/самата себе си към средата, от която сме произлезли, е ултимативната форма на остаряването, независимо от възрастта на която е практикувано или защитавано. Естествено негово следствие е сравнителната невъзможност за корекция, тъй като при този тип поведение идещата отвън (корективна) информация не само бива неприемана или съзнателно отхвърляна – тук тя е и осмивана, разглеждана като „нещо по-долу“ от собствената степен на развитие, като един вид отстъпление от вече завоювани позиции, като цивилизационно поражение.

Естествено, ползата от всички тези размишления би била сравнително минимална, ако единственият резултат от тях би било простото описание на феномените, плюс евентуалното заключение, че „нещата са такива“ и че „спасение по принцип няма“ – или то дебне отвсякъде, според модната напоследък фраза. Скритата надежда на автора (както и реалната суета на цялото начинание) се крие всъщност в опита за посочване на стратегии за избягването, или поне възможното забавяне на всички тези процеси. Прочее, нека не губим време и пристъпим към конкретния бик и неговите конкретни рога.

След толкова много думи, посветени на описването и изясняването на феномените на остаряването, противодействията срещу тях би трябвало да бъдат вече малко по-лесни за достигане, по логиката на простото отрицание (надявам се всичко това да не с окаже подлъгващо-просто, разбира се)¹.

1 Ако си спомняте „Спускане в Маелстрьом“ на Едгар Алан По, то метафората е по принцип същата: всичко, което човек трябва да прави, за да се спаси, е да не позволява на водовъртежа да го погълне прекалено бързо. И най-добрите средства за тази цел изглежда съвсем не са енергичните, наситени със собствено „отрицание на отрицанието“, модели на поведение. Достатъчно е просто да забавяме, доколкото това е възможно, процесите на въртеливо и насочено надолу движение.

Първото и най-важно правило е онова на не-съпротивата. Това включва както активното допускане вътре в себе си на все по-нови, непознати и дори заплашителни, идеи и съдържания от всевъзможен вид, така и отказа от съпротивата срещу тяхното разпространение. Разбира се, не е нужно човек да прави от себе си някакъв пророк на хаоса и вечната промяна. Тези неща се случват и ще продължават да се случват, независимо от собственото ни отношение към тях, но за не-сметхотворното им поддържане и разпространение е нужна един вид друга, реално младежка енергия. За реално възрастния човек, напротив, е напълно достатъчно ако той или тя съумее да направи от себе си нещо по-различно от противник на всичко ново и непознато.

Второто правило е онова за не-изключването на самия/самата себе си от обхвата и масата на онова, което разглеждаме. Няма друг път към достигането на някакви реални прозрения за света, който ни заобикаля, освен приемането на неизбежната ни съпричастност към „него“ и „тях“. Глупостта, ограничеността, скудоумието на този свят в никакъв случай не са специални привилегии на другите, те са неизбежна част от самите нас и шансовете за тяхното поне частично преодоляване са неразривно свързани с факта, че ние не можем, нито пък трябва да се опитваме, да гледаме на себе си като на „имунизирани“ срещу тях, особено пък по силата на „житейския опит“, за чиито печални страни вече стана дума по-горе.

Третото и заключително правило, което поне самият аз се опитвам да определям за себе си, е онова за липсата на страх пред резките и заплашителни поврати в живота и обстоятелствата, които ни заобикалят. Разбира се, всичко това е много по-лесно за писане, отколкото за живеене, но пък животът на типичния днешен българин или българка е всичко друго освен липса на хаос и непредсказуемост, така че поне в този случай би трябвало да ви говоря за неща, които са ви познати на едно много лично, много интимно ниво. От друга

страна, сигурността и обезпечеността, доколкото имам опит с тях, винаги са ме довеждали до повече или по-малко дълги периоди на стагнация. Тук, разбира се, става дума не за някакъв вид ницшеанско перчене, в стил „всичко, което не ме убива...“ Логиката на нещата, ако и противна на най-дълбоките, най-твърдо програмирани копнежи на всеки от нас, е сравнително ясна: няма друг път към избягването на постепенното затъване освен не-оставането на едно и също място. А конкретните пътища към това не-оставане са, разбира се, вече конкретна работа на всеки от нас.

A rolling stone gathers no moss...

Или поне в това е надеждата, доколкото я има.

И така, с надежда!

Берлин, 22 август 2014

Провалът – (още един) начин на употреба

Предполагам, че немалко от вас са чували този прословут цитат от Бекет:

*Ever tried. Ever failed. No matter. Try Again.
Fail again. Fail better.*

Ще го превода, защото около него е построено цялото това размишление – доколкото евентуално се получи, разбира се. И така:

*Винаги си опитвал. Винаги си се провалял.
Няма значение.
Опитай отново. Провали се отново.
Провали се по-добре.*

Това, че започвам да мисля точно по тази тема не е случайно, разбира се. Провалът като теория и провалът като реалност са две доста различни неща, както могат да засвидетелстват куп неща, от размишленията в стил Бекет, та чак до неизличимите белези в душата, примерно. Казано най-общо, принципната неизбежност на провала е единствената му абсолютно сигурна характеристика. Това, както и повсеместният страх от него. Поне сред повечето от нас. Провалът – така изглежда в

очите на болшинството хора – е окончателното свидетелство за житейска неспособност. Оттук и всеобщият му статус на плашило за гарги, предполагам.

Е добре, аз отказвам да се съглася с това. Не само защото намирам подкрепа у такъв именит дебелоглавец, какъвто е Самуел Бекет. Не и поради това, че, съзнателно или не, се опитвам да оправдавам пред себеси позицията на неприемане на какъвто и да било знак на одобрение, откъм хората или от „съдбата“ – която позиция май става единствено възможната и допустима в живота ми през последните няколко години. Не, аз просто не вярвам, че е така. И онова, което ме тласка към всичко това е – парадоксално, но факт – инстинктивното усещане за абсолютна здравословност на провала. Да, именно здравословност.

Готовността за постоянен провал не е нещо, което съм избирал доброволно. Като повечето от нас и аз живеех (докога ли, всъщност? Май вече не мога да си спомня) в постоянен страх пред него. Опитвах се да го избягвам, правех всичко възможно, за да чертая пред очите си кривата на един житейски път, определян от неговата липса. Онова, което направи невъзможна тази умонагласа беше, естествено, цяла поредица от провали – забележете, не поставям думата в кавички – която се посипа отгоре ми след достигането на зрелостта, някъде след 40-та ми година. Няма да ги изреждам, правил съм това в множество други текстове. Това, както и далеч по-важния факт, че, с огромно удивление, в един по-късен момент от живота си аз установих, че провалите не само не са ме съсипали, ами, напротив, май са направили от мен един далеч по-жилав, по-кризисно-устойчив и, което е най-важно, просто по-здрав човек. Ницше беше казал някъде, че, когато човек гледа прекалено дълго време в пропаст, то по някое време пропастта започва да гледа обратно в него. Същото май се случва в някакъв смисъл и с провала. Ако успеете да издържите тежестта на погледа му достатъчно дълго време,

то в някакъв момент той изглежда махва с ръка и отива да си търси по-лесна плячка. Двата погледа, в някакъв смисъл, са се взаимно неутрализирали. Не знам, може и всичко това да се окаже най-банален опит за себеразкрояване. Но такава е усещането, с което живея тази част от живота си.

Вече дори не знам дали в живота ми е останало нещо, което да не изглежда като провал (примерно в очите на майка ми). Прекарах дълги години в постигане на образование, което никога след това не се опитах да използвам за печелене на пари, уважение или просто съществуване. Изградих от нищо сериозна компетентност в модерна, сравнително динамична сфера, свързана с компютърни технологии, само за да я оставя да закърнее и изчезне от само себе си – поне като средство за препитание – в момента, в който започнах да чувствам прекалено силно, че живея в несъгласие със себе си. Създадох семейство, което изглеждаше монолитно и непоклатимо за всички наши познати – но само до момента, в който съпругата ми безпощадно разголи принципния му, самоубийствен фалш пред широко затворените ми очи. Отгледах, поне за известно време, двете деца сам, но само за да приема – десетина години по-късно и с повече или по-малко готовност – факта, че връзката с майка им изглежда е далеч по-силна от онази с мен (нищо на тоя свят не може да ме убеди, че мога да се намажа дори на малкия пръст на собствения си баща, когато става дума за това най-трудно от всички изкуства, бащинството). Като всеки човек на моята възраст съм имал достатъчно много връзки с жени, всичките завършвали с някаква форма на раздяла, къде по-лесно, къде не – само за да гледам на всяка следваща любов като на поредното очакване на Годо: ще почакам, почакам, пък после ще си тръгна. Или ще го направи тя. Тъй вървят нещата.

С няколко думи: живея без особено много очаквания, с изключение на постоянното, онова на поредния провал. И, понеже съм свикнал толкова много с тази мисъл, с това

чувство, вече дори не му обръщам особено внимание. Провал, баба ти трънкина! Случва се просто някакво събитие. Случва се винаги онова, което трябва да се случи. Въпрос на подготвеност, житейски опит и известна тренировка е да успявам да преживея всяко от тях по такъв начин, че при следващото да се представя малко по-добре. Разбира се, рано или късно ще дойде и последното от тях – в това, поне засега, все още не се съмнява никой – но дотогава, да се надяваме, има още доста време, а значи и още доста възможности за преживяване на вълнуващи, интересни, увлекателни провали. Е, че кой ти го дава?

Опитвам се да живея с умонагласата на самурай – или поне онова, което си представям като такава умонагласа. Човек трябва непрекъснато да гледа смъртта право в очите, ако иска да получи някакъв шанс да се размине с нея и този път. Като всеки хищник тя също не обича да пилее сили и енергия, търси си най-лесната плячка, където това е възможно. Вярно, гладът рано или късно ще я накара да се нахвърли и върху теб, но дотогава... Дотогава – каквото сабя покаже.

Способността да се гледат нещата в очите – особено страшните, кошмарните, застрашителните неща на този свят – за мен е единственото средство да се живее по начин, който ни прави по-малко зависими от прословутата „воля на съдбата“. Това е същото като основното изискване при писането – човек трябва да убива точно онези (неща), на които държи най-много. Не се вкопчвай в нищо, бъди постоянно готов да изгубиш всичко – и само тогава ще станеш способен на онзи тип хладнокръвно преминаване през всевъзможни препятствия, който различава истинския житейски маратонец от случайния пътник, попаднал на влак-стрела.

Споменах думата „маратонец“ не случайно, защото все пак бих искал да не крия от вас последната, най-интимна илюзия, раздялата с която съм си запазил за най-

последния, окончателния миг от живота си... Илюзията, че живея в свят, управляван от някакъв невидим, недосегаем, дори неразбираем, но все пак вездесъщ, разум. Бидейки пълен атеист, аз все пак гледам на себе си като на дълбоко религиозен човек. Вярата ми в разумността на вселената е напълно непоклатима. Следвайки Бенедикт Спиноза, аз съм избрал именно нея, вселената, за свой единствен, но напълно достатъчен Бог. Един Бог, който не награждава лесно усилията ни – или каквото и да било друго – но който, въпреки всичко, отдава само и единствено заслуженото. Независимо от това, че то може и да се случи по начини, които ние се оказваме напълно неспособни да разберем или дори регистрираме. Справедливостта е нещото, върху което се гради всичко. Както е казал Херкалит, слънцето не може да се помести от пътя си, защото инак ериниите ще го накажат. В това – така поне си мисля – е скрито едно от най-дълбоките прозрения за същността на света, който ни е отредено да обитаваме.

Връзката между всичко това и безразличието към провала би трябвало да е ясна, надявам се. Провалът – като изключим най-грубите му физически прояви – е по същество човешка, социална категория. Разбира се, има неща, чиято неприятност е трудна за оспорване – пълната липса на пари, примерно. Но, доколкото човек успява да се дистанцира от подобни крайности, почти всичко останало си остава силно спорно. Успех? Кажете ми, какво е успехът? В моя случай, да речем, може би признание, примерно литературно? Но аз ставам, заедно с вас, ежедневен свидетел на всевъзможни възходи и падения, породени най-вече от прекомерното търсене на, простете, одобрението на тълпата. При това ние с вас живеем в една малка, консервативна, сравнително лишена от възможности за истински големи заслепления, среда. А какво да кажем за хората, които живеят точно на върха на вулкана?

После идват другите неща, които обикновено свързваме с липса на провал. Подреден семеен живот, примерно.

Ами, прощавайте, това съм го опитвал. Прекалено много ограничения, прекалено висока цена за един човек, чиято единствено оставаща надежда е да продължава да изобретява себе си и собствения си живот непрекъснато, или поне на всеки десет години. Любови? Дай боже всекиму, но, простете цинизма ми – не ви ли е омръзнало вече все едно и също? На мен поне ми е омръзнало, много. И всеки следващ човек, всяка следваща любов, разсейва това усещане само за известно време – при това едно комай все по-съкращаващо се време. Полуразпадите на любовта май също засилват скоростта си неимоверно, когато човек е вече попреминал на попрището жизнено средата. Интересното и вълнуващото, както казва брат ми – един много жилав, много гладен за живот циник – е като два пръста мед най-горе в каца, инак пълна с лайна. Ами хубаво, в такъв случай май единствено смисленото нещо е човек да не дълбае прекалено дълбоко.

Остава си, разбира се, детинската надежда, че в някакъв окончателен, ослепителен, искрометен и трудно въобразим момент, всичко на тоя свят (или поне в моя свят) – цялата лудост на ежедневния отказ от търсене на съгласие или одобрение, трудно поносимата скука на комай херметично затвореното ежедневие, дори огорченията и разочарованията, свързани с наивно-упоритото търсене на „сродни души“, отново и отново – ще придобие някакъв очевиден, прост и ясен смисъл. Че ще прозвучат фанфари, ще пропеят ангели, ще блесне светлина.

И тогава...

Товава просто ще видим. Товава всичко ще си дойде на мястото.

Ами ако не, може би ще попитате? О, по дяволите! Просто поредният провал, какво пък чак толкова?